

Vzťahová väzba a religiozita

Lucia Adamovová
Peter Halama

Slovak Academic Press
Bratislava 2009

Lucia Adamovová, Peter Halama

Vzt'ahová väzba a religiozita

Recenzenti: PhDr. Barbora Mesárošová, PhD.

PhDr. Michal Stríženec, DrSc.

Publikácia vznikla s podporou Vedeckej grantovej agentúry VEGA (riešenie projektu č. 1/4522/07) a Centra excelentnosti SAV pre výskum kognícií (CEVKOG)

Rozsah publikácie: 6,64 AH, podiel autorov Lucia Adamovová 3,23 AH, Peter Halama, 3,41 AH

Návrh obálky: Juraj Michal

Vydal: SAP – Slovak Academic Press, s.r.o., Bratislava

© Lucia Adamovová, Peter Halama, 2009

ISBN 978-80-8095-057-6

Obsah

Úvod	5
1. Teória vzťahovej väzby (L. Adamovová)	7
1.1 Biologické aspekty väzbového správania	7
1.2 Väzbové správanie vo vzťahu k iným behaviorálnym systémom	15
1.3 Vzťahová väzba	19
1.4. Narušenia vzťahovej väzby	22
2. Vzťahová väzba v dospelosti (P. Halama)	25
2.1 Modely vzťahovej väzby v dospelosti	27
2.2 Vybrané výskumné zistenia v oblasti vzťahovej väzby u dospelých	35
3. Metódy na skúmanie a diagnostiku štýlov vzťahovej väzby (P. Halama)	40
3.1 Metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u detskej populácie	40
3.2 Metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u dospeljej populácie	45
3.3 Porovnanie a zhoda rôznych metód na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u dospelých	51
4. Boh ako vzťahová osoba (L. Adamovová)	54
4.1 Blízkosť	54
4.2 Boh ako prístav bezpečia	56
4.3 Boh ako bezpečná základňa	58
4.4 Reakcie na separáciu a stratu	60
5. Religiozita konceptualizovaná ako väzbový proces (L. Adamovová)	62
5.1 Obraz Boha	63
5.2 Individuálne rozdiely vo vzťahovej väzbe a religiozita – korešpon- dencia a kompenzácia vnútorných pracovných modelov	66
5.3 Vzťahová väzba k Bohu – výsledky empirických výskumov	68
5.4 Náboženský fundamentalizmus z pohľadu teórie vzťahovej väzby	72

6. Náboženská konverzia v kontexte teórie vzťahovej väzby (P. Halama)	77
6.1 Náboženská konverzia ako jav v rámci psychológie náboženstva	77
6.2 Vzťahy medzi rodičmi a deťmi ako faktor v procese náboženskej konverzie	80
6.3 Teória vzťahovej väzby a náboženská konverzia	84
6.4 Štýly vzťahovej väzby a proces náboženskej konverzie	88
Literatúra	94

Úvod

Problematika psychológie náboženstva nie je na Slovensku nová. Hoci jej začiatky mali počas predchádzajúceho režimu v podstate samizdatový charakter, udržiavaný skoro výlučne osobnou aktivitou Michala Stríženca, v 90-tych rokoch 20. storočia zaznamenávame aj jej inštitucionálne zakotvenie na Ústave experimentálnej psychológie SAV, kde bol v rokoch 2004–2006 úspešne riešený grant Vedeckej agentúry SR, ktorého výsledkom bola okrem iného aj knižná publikácia *Religiozita, spiritualita, osobnosť* (Halama, Adamovová, Stríženec, Hatoková, 2006). Po všeobecných monografiách M. Stríženca (*Psychológia náboženstva*, 1996, *Súčasná psychológia náboženstva*, 2001) to bola prvá slovenská knižná publikácia so špecifickým zameraním na konkrétne problémy psychológie náboženstva. V roku 2007 až 2009 sa viacerí autori uvedenej publikácie podieľali na riešení výskumného grantu VEGA so zameraním na kognitívne a afektívne aspekty religiozity. Jedným z dominantných úloh tohto grantu bolo aj skúmanie vzťahu medzi osobnou vzťahovou väzbou (t.j. vnútornými kognitívnymi modelmi interpersonálneho fungovania, založenými z veľkej časti na interakcii s primárnou vzťahovou osobou) a religióznym správaním človeka. Predkladaná publikácia prináša súhrn našich výsledkov v tejto oblasti, pričom sa tiež snaží o ich integráciu s doterajšími teoretickými formuláciami aj výskumnými zisteniami v danej oblasti. Je rozdelená do šiestich kapitol. V prvej kapitole sa zaoberáme teóriou vzťahovej väzby, pričom vychádzame najmä z pôvodných Bowlbyho publikácií, z najnovšej literatúry o vzťahovej väzbe publikovanej v druhom prepracovanom vydaní *Handbook of attachment* (2008) ako aj z existujúcej domácej (českej a slovenskej) literatúry, medzi ktoré patrí v psychologických a psychoterapeutických kruhoch už skoro kultová Haštova publikácia *Vzťahová väzba (Ku koreňom lásky a úzkosti)* či viac-menej prvá karentovaná publikácia na tému vzťahovej väzby od Kulíška (2000). Informácie podávané v prvej kapitole nie sú ani zďaleka vyčerpávajúce, skôr majú vovádzať do komplexnosti problematiky vzťahovej väzby ako takej a mali by vytvoriť zázemie pre poznatky v ďalších kapitolách, najmä pri aplikácii teórie vzťahovej väzby na religiozitu. Samotný Bowlby zdôrazňoval, že vzťahová väzba sprevádza človeka od kolísky po hrob. Kým v prvej kapitole poukazujeme na dôležitosť vzťahovej väzby vo všeobecnosti a najmä u detí, druhá kapitola prináša poznatky o vzťahovej väzbe v dospelosti. S rozvojom teórie pripútania a objasnení jej dopadov na psychologické zdravie jedincov vznikla aj z praktických aj z výskumných dôvodov potreba jej diagnostiky. V tretej kapitole prinášame stratégie zisťovania jednotlivých typov pripútania, ktoré

sa používajú aj v súčasnosti. Tak ako teória vzťahovej väzby slúži ako teoretický rámec pre interpretáciu náboženského prežívania a správania, podobne aj jednotlivé diagnostické metódy na zisťovanie pripútania k rodičovskej alebo inej opatrovateľskej osobe slúžili ako základ pre tvorbu metodík na zisťovanie vzťahovej väzby k Bohu. O tom, či v našej judeo-kresťanskej náboženskej tradícii môže osoba Boha psychologicky fungovať ako vzťahová osoba pojednávame v štvrtej kapitole. V piatej kapitole predkladáme teoretické vysvetlenie religiozity ako väzbového procesu a v šiestej kapitole sa zameriavame na fenomén náboženskej konverzie, ktorú sa takisto pokúšame popísať z pohľadu teórie vzťahovej väzby.

V rámci úvodu by sme sa chceli poďakovať za cenné pripomienky kolegom Barbore Mesárošovej z Katedry psychológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Michalovi Strížencovi z Ústavu experimentálnej psychológie SAV v Bratislave. Obidvaja si ochotne prečítali rukopis práce a prispeli konštruktívnymi návrhmi k jej lepšej kvalite.

Dúfame, že kniha bude prospešnou všetkým, pre ktorých zaujíma oblasť psychológie náboženstva ako aj teória vzťahovej väzby a jej aplikácie v dospelom správaní. Tiež dúfame, že naša publikácia podnieti u mnohých odborníkov či študentov záujem o túto nesporne originálnu oblasť psychologického bádania.

Autori

1. Teória vzťahovej väzby

Ako výstižne zhrnújú Marvin a Britner (2008), teória vzťahovej väzby, ktorá sa sformulovaná Bowlbom (1969, 1973) objavila v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia, bola konzistentná s vtedajšími teóriami biológie, embryológie, kognitívnej vedy a všeobecnými systémovými teóriami. Súčasne bola dost' špecifická na to, aby pojala druhové a kultúrne rozdiely a dost' všeobecná na to, aby pojala druhové a kultúrne podobnosti. Viac než akákoľvek iná teória sa priblížila k otázkam normatívneho vývinu, individuálnych rozdielov a maladaptívnych vývinových ciest.

1.1 Biologické aspekty väzbového správania

Najzákladnejším aspektom teórie vzťahovej väzby je jej zameranie na biologické základy väzbového správania (Bowlby, 1969), v nasledujúcom texte sa preto budeme stručne venovať historickému pozadiu vzniku teórie vzťahovej väzby, vtedajším a súčasným poznatkom o vývine a evolúcii a súvisiacim témam.

Evolučný pohľad

Dá sa povedať, že Bowlbyho teória väzbového správania v sebe integruje Darwinove myšlienky o tom, že sociálna podstata ľudského bytia je výsledkom tlakov na selekciu zameranú na prežitie. Okrem darwinistických pohľadov v nej nájdeme zakomponovanú aj teóriu objektových vzťahov, teóriu kontrolných systémov, evolučnú biológiu, časti etológie a kognitívnej psychológie. Bowlby tak vypracoval veľkú syntézu celoživotného sociálneho vývinu a vývinu osobnosti, ktorú poznáme pod názvom teória vzťahovej väzby.

Bowlby (in Cassidy, Shaver, 2008) bol presvedčený, že kognitívne, emočné a behaviorálne reakcie charakterizujúce každú fázu väzbového správania poukazujú na fungovanie vrodeneho väzbového systému. Dôvodom, prečo sa tento vzťahový systém vyvinul a ostáva tak hlboko zakorenený v ľudskej prirodzenosti je to, že poskytoval našim predkom dobré riešenie jedného veľkého problému – zvýšenia pravdepodobnosti prežitia počas najnebezpečnejších a najrizikovejších rokov sociálneho a psychického vývinu. Bowlby (1969), inšpirovaný Darwinom, bol presvedčený, že vzťahový systém bol geneticky vpletený do viacerých živočíšnych druhov počas intenzívnej selekcie adaptívnych foriem správania.

Chybné počiatkové východiská a predpoklady

V Bowlbyho (in Simpson, Belsky, 2008) počiatkových formuláciách teórie vzťahovej väzby možno badať, podobne ako aj u iných pionierov tejto teórie, obmedzené porozumenie a aplikáciu evolučného myslenia. Bowlby mnohé z týchto obmedzení poopravil počas toho, ako tvoril svoju teóriu. Napríklad spočiatku sa primárne zameriaval na to, čo je príčinou rôzneho prežitia druhov a nie jednotlivcov. Ďalej sa skoro výlučne zameriaval na funkciu prežitia a nie na jej dopady na rôzne úrovne a formy reprodukcie. Totiž ak chcú jedinci zvýšiť svoju reprodukčnú kondíciu (reprodukčnú fitness), musia sa dožiť reprodukčného veku a počas neho úspešne priviesť na svet a vychovať deti, ktoré musia následne priviesť na svet a vychovať svoje vlastné deti a tak ďalej. Súčasní zástancovia teórie vzťahovej väzby skúmajú skôr to, ako sú jednotlivé zložky pripútania a jeho proces v detstve prepojené s výberom a uplatnením rôznych reprodukčných stratégií v dospelosti (Cassidy, Shaver, 2008).

Ako vo svojom prehľade uvádzajú Simpson a Belsky (2008), prví teoretici vzťahovej väzby zaviedli tiež nepresný názor na to, že výchovne najvhodnejšie prostredie v tzv. prostredí evolučnej prispôsobivosti bolo prostredie láskavé a vľúdne. Malo viesť k vytvoreniu bezpečnej vzťahovej väzby, ktorá sa považovala za typickú pre určitý živočíšny druh. Pravdepodobne však prostredie, v ktorom sa seletovali a vyvíjali mechanizmy potrebné pre prežitie, nebolo tak jednotvárne a bohaté na zdroje, ani neškodné ako si mnohí výskumníci spočiatku predstavovali. Toto vedie k záveru, že žiaden živočíšny druh by nemal mať jediný primárny alebo druhovo špecifický typ vzťahovej väzby. Prevzatie a používanie rôznych vzorcov fungovania vo vzťahoch (u detí) alebo vzťahových orientácií (u dospelých) môže vlastne odrážať neplánované a nepremyslené taktiky smerujúce k zlepšeniu svojej reprodukčnej fitness, v ktorom vyrastajú a vyvíjajú sa.

Reprodukčná fitness odráža rozsah v akom sú gény jedincov prítomné v ich potomkoch. V zápase o reprodukčnú fitness však ostáva otázka, prečo sa niektoré organizmy vzdávajú vlastnej reprodukcie a pomáhajú v reprodukčnom úsilí svojim biologickým príbuzným. Túto záhadu objasnil Hamilton (in Simpson, Belsky, 2008), keď prišiel na to, že celková (tzv. inkluzívna) fitness jedinca závisí od súčtu jeho vlastného reprodukčného výsledku a celkového reprodukčného výsledku všetkých príbuzných, ktorí s ním zdieľajú nejaký podiel génov. Rodičia zdieľajú v priemere so svojimi deťmi polovicu svojich génov, biologickí súrodenci zdieľajú medzi sebou polovicu svojich génov, starí rodičia majú so svojimi vnukmi spoločnú štvrtinu génov, tety a ujovia majú so svojimi synovcami a neterami spoločnú tiež štvrtinu génov a sesternice a bratrance majú spoločnú jednu osminu génov. Keď

si vezmeme napríklad problematiku sebaobetujúceho sa správania, podľa inkluzívnej fitness teórie bude zmysluplné v situáciách, kedy je jeho cena nižšia než zisky násobené stupňom biologického príbuzenstva. Aby sa dosiahol rovnaký fitness zisk, altruistické správanie vedúce k obete vlastného života by malo zmysel pri záchrane aspoň dvoch biologických detí, avšak synovcov a neteří by muselo byť oveľa viac.

Teória vzťahovej väzby v modernom evolučnom myslení

Spomínaná inkluzívna fitness teória je zastrešujúcou teóriou prirodzeného výberu, z ktorej sú odvodené v podstate všetky stredno-úrovňové evolučné teórie. Inkluzívne evolučné teórie berú do úvahy darwinovský princíp fitness pri reprodukcii jedinca a rovnako aj hamiltonovský princíp fitness pri reprodukcii biologických príbuzných (zahŕňajúci aj nepriamych potomkov – napr. vnukov a vnučky, synovcov a netere). Všetky stredno-úrovňové teórie sú teda o jednu úroveň nižšie než inkluzívna fitness teória a každá z nich sa zaoberá špeciálnymi adaptačnými problémami, s ktorými sa ľudstvo muselo počas svojho vývinu vysporiadať. Sú menej všeobecné a špecifickejšie. Medzi tieto teórie patria napríklad Triversove teórie recipročného altruizmu, sexuálneho výberu, rodičovského investovania či jeho teória konfliktu medzi rodičmi a potomkami a Bowlbyho teória vzťahovej väzby (bližšie in Simpson, Belsky, 2008). Bowlby sa pri tvorbe teórie vzťahovej väzby špecifikoval na to, ako naši predkovia úspešne vyriešili prvú kritickú bariéru inkluzívnej fitness, teda ako sa vysporiadali s úlohou prežiť mnohé nástrahy a nebezpečenstvá detstva.

Podľa Bowlbyho (1969) je za všetkým mechanizmus adaptácie a predpoklad, že žiaden (akokoľvek by bol pružný) systém neprežije v hocikakom prostredí. Zdôrazňoval, že keď berieme do úvahy štruktúru nejakého systému, musíme súčasne brať do úvahy aj prostredie, v ktorom sa systém nachádza. Toto prostredie Bowlby (1969) nazýva prostredím adaptácie systému. Keď hovoríme o biologickom systéme, prostredie adaptácie tohto systému je potom prostredie, v ktorom sa systém postupne vyvíjal a jedine v tomto prostredí dokáže efektívne operovať.

Stabilné črty sociálneho prostredia evolučnej adaptácie

Aby sme jasnejšie porozumeli kontextu, v ktorom sa vyvíjal vzťahový systém a problémom, pre ktorých riešenie sa vyvinul, potrebujeme nevyhnutne vziať do úvahy prostredie, ktoré ľudia pravdepodobne počas svojho vývinu obývali. Hoci napríklad Bowlby (1969) sa zaoberal tým, ako mohlo vyzeráť fyzické prostredie adaptácie, menej pozornosti sa sústredilo na sociálne prostredie adaptácie. Nepoznáme však presnejšie detaily o prostredí, v ktorom

žili naši predkovia. Simpson a Belsky (2008) uvádzajú, že vďaka rozličným vzorcom migrácie sú však dostupné poznatky o tom, že ľudia obývali rôzne spektrá geografických a klimatických prostredí – od vyprahnutých púští po bujnú tropickú džungľu. Takže nemožno hovoriť len o jednom prostredí evolučnej adaptácie, najmä nie o jednoliatom fyzickom prostredí.

Na rozdiel od fyzického prostredia, sociálne prostredie vykazovalo relatívne konzistentné a stabilné charakteristiky. Známe sú napríklad informácie o tom, že ľudia boli lovci a zberači. Antropologické pozorovania súčasných kmeňov lovcov a zberačov v Afrike, Inuitov, kmeňov v Paraguaji alebo v Austrálii poskytujú asi najlepší pohľad na to, akú podobu mohol kedysi mať kmeňový systém. Tisíciky generácií žili naši predkovia v malých kooperujúcich skupinách (Eibl-Eibesfeldt, 1989). Väčšina ľudí v rámci kmeňa bola vzájomne biologicky spätá a s cudzincami sa stretávali len zriedka – či už vďaka obchodovaniu alebo počas vojen s inými kmeňmi. Hoci ľudia z času na čas migrovali von a dovnútra svojich rodových skupín, v podstate ostávali v jednom kmeni po celý svoj život.

Ako uvádza Eibl-Eibesfeldt (1989), väčšina mužov a žien vytvárala dlhotrvajúce párové zväzky a normou bola pravdepodobne seriálna (viacnásobná) monogamia. Deti sa typicky rodili s približne 4-ročným odstupom a boli vychovávané s pomocou širšej rodiny a možno aj nie príbuznými. Len málo detí vychovávali výlučne ich biologickí rodičia. Ľudia boli v podstate kooperatívni vychovávateľia, ktorí sa podieľali na výchove detí spoločne s príbuznými. Mladšie deti trávil veľa času socializáciou so staršími deťmi. Muži aj ženy boli zapojení do zabezpečovania jedla – muži väčšinou ako lovci a ženy ako zberačky. Práve účasť na dennom fungovaní malých kooperatívnych skupín mohla byť hlavnou stratégiou prežitia dávnych generácií.

V prostredí evolučnej adaptácie boli deti, práve vďaka svojej biologickej predispozícii ostať blízko svojich matiek, s menšou pravdepodobnosťou obeťami predátorov. Toto bolo aj dôvodom, prečo Bowlby (1969) hovoril o ochrane pred predátormi ako o biologickej funkcii vzťahovej väzby. Z blízkosti detí k svojim rodičom vyplývajú aj ďalšie výhody, napríklad kŕmenie, učenie sa tomu, ako fungujú prostredie a sociálna interakcia. Bowlby (1969) usudzoval, že deti majú predispozíciu vyhľadávať svojich rodičov najmä počas distressu. V základnom darwinovskom zmysle je potom tendencia vyhľadávať blízkosť behaviorálnou adaptáciou, rovnako ako je aj biela srst' polárnej líšky formou adaptácie. Pripútanie potom z pohľadu adaptácie možno chápať ako normálnu a zdravú charakteristiku ľudí, ktorá sa vyskytuje počas celého života a nie ako znak nezrelosti, z ktorej jedinec potrebuje vyrásť.

Systém väzbového správania

Na väzbové správanie sa nazerá ako na celý „systém väzbového správania“. Bowlby si vypožičal koncept behaviorálneho systému z etológie, aby opísal druhovo špecifický systém rôznych foriem správania, ktoré vedú k presne očakávaným výsledkom, z ktorých aspoň jeden prispieva k reprodukčnej fitness (Cassidy, 2008). Koncept behaviorálneho systému v sebe neodmysliteľne obsahuje aj motiváciu. Na pripútanie sa nenazerá ako na vedľajší produkt nejakého dôležitejšieho procesu alebo pudu, deti sa totiž pripútavajú k svojim rodičom bez ohľadu na to, či sýtia ich fyziologické potreby alebo nie. Vzťahová väzba teda nie je výsledkom asociácií s kŕmením. Dokonca zistenie, že deti sa pripútavajú aj k zneužívajúcim matkám poukazuje na to, že tento systém sa neudržiava jednoduchými asociáciami prinášajúcimi slasť a príjemné pocity, ale je oveľa komplexnejší.

Centrálnym v koncepte väzbového behaviorálneho systému je presvedčenie, že v jednotlivcovi je zorganizovaných viacero rôznych väzbových správání, ktoré sú odpoveďou na konkrétnu históriu vnútorných signálov a signálov prostredia. Väzbový behaviorálny systém nie je súborom typov správania, ktoré sú konštantné a ktoré fungujú rovnako. Skôr sa hovorí o funkčnej ekvivalentnosti typov správania, pričom rôzne formy správania majú rovnaký či podobný význam a slúžia podobnej funkcii. Je jedno, či sa dieťa hýbe k matke behom, chôdzou, po kolenách alebo sa plazí. Cieľom jeho pohybu je dostať sa do blízkosti matky. Konkrétne formy správania, ktoré si dieťa zvolí v konkrétnom kontexte sú tie, ktoré rozpoznáva v danom momente ako najfunkčnejšie. Počas vývinu dieťa získava prístup k väčšej pestrosti spôsobov dosahovania blízkosti a učí sa, ktoré z nich sú v akých situáciách najefektívnejšie. U imobilného dieťaťa môžeme očakávať, že bude dosahovať blízkosť matky plačom, kým mobilné dieťa môže dosiahnuť ten istý cieľ tým, že k nej príde po kolenách.

Tento dôraz na organizáciu väzbového behaviorálneho systému tiež pomáha vysvetliť jeho flexibilné fungovanie, korigované zameraním na dosiahnutie cieľa. Na rozdiel od niektorých reflexov, ktoré po aktivácii ostávajú fixované (napríklad kýchanie), väzbový behaviorálny systém umožňuje jedincovi pružne odpovedať na zmeny prostredia popri tom, ako sa usiluje dosiahnuť nejaký cieľ. Bowlby (in Cassidy, 2008) to pripodobňuje riadenej strele: po odpálení neostáva na prednastavenom kurze, ale spracováva informácie o zmenách v polohe cieľa a prispôsobuje podľa toho svoju letovú dráhu. Podobne je aj dieťa schopné brať do úvahy zmeny v matkinej polohe a správání (rovnako ako aj iné zmeny v prostredí) počas toho, ako sa pokúša udržať s ňou blízkosť. Flexibilné používanie rôznych foriem väzbového

správania v závislosti od okolností umožňuje dieťaťu väčšiu efektívnosť v jeho odpovediach.

Úloha kontextu

Optimálna miera blízkosti rodičov sa u dieťaťa mení v závislosti od rôznych okolností a Bowlby (1969) sa zaoberal aj tým, ako tieto rozličné okolnosti prispievajú k relatívnemu nárastu alebo poklesu aktivácie väzbového systému. Následne opísal dve skupiny faktorov, ktoré súvisia s aktiváciou väzbového systému, pričom obe podmienky majú v sebe obsiahnuté nebezpečenstvo alebo stres. Jedna skupina sa týka podmienok na strane dieťaťa (napríklad choroba, únava, hlad alebo bolesť) a druhá sa týka prostredia (napríklad prítomnosť ohrozujúceho podnetu). V týchto situáciách je dôležité, kde sa nachádza a ako sa správa matka – napríklad či je prítomná alebo nie, prípadne odmietnutie dieťaťa. Interakcia týchto jednotlivých faktorov je pritom komplexná – niekedy stačí prítomnosť jedného, inokedy sú na spustenie aktivácie väzbového systému správania potrebné viaceré faktory.

Čo sa týka deaktivácie väzbového systému, Bowlby jasne tvrdil, že jeho prístup nemá nič spoločné s modelom, v ktorom sa správanie ukončuje po vyčerpaní jeho energetického zdroja. Podľa Bowlbyho (1969) sa väzbové správanie končí v prítomnosti končiaceho podnetu. Pre väčšinu detí v nepohode je efektívnym končiacim podnetom prítomnosť matky. Avšak charakter podnetu, ktorý môže ukončiť väzbové správanie sa mení so stupňom aktivácie tohto väzbového systému. Ak je väzbový systém aktivovaný intenzívne, môže byť na jeho ukončenie nevyhnutný (fyzický) kontakt s rodičom. Ak je aktivovaný stredne, môže postačovať prítomnosť rodiča alebo jeho hlas (dokonca niekedy aj iný blízky človek). V každom prípade dieťa používa matku ako bezpečný prístav, do ktorého sa vráti v náročných okamihoch.

Na záver možno teda povedať, že hľadanie, dožadovanie sa blízkosti sa aktivuje v situáciách, keď dieťa prijme (zvonku alebo zvnútra) informáciu o tom, že cieľ (žiaduca vzdialenosť od matky) sa vzdialil, že požadovaná vzdialenosť bola prekročená. Ostáva aktivované až po dosiahnutie cieľa a potom sa ukončuje.

Úloha emócií

Podľa Bowlbyho (1973) sú emócie silno späté s pripútaním. Mnoho z najsilnejších emócií sa vytvára práve počas tvorby, udržania, prerušenia a obnovenia väzbového vzťahu. Tvorba vzťahu sa zvykne prežívať ako zamilovanosť, jeho udržiavanie ako láska k niekomu, strata partnera ako

smútok za niekým. Podobne aj hrozba straty vyvoláva úzkosť, aktuálna strata vyvoláva smútok a obe tieto situácie majú blízko k prežívaniu hnevu. Pokojné a nerušené udržiavanie väzby sa, naopak, prežíva ako zdroj radosti.

Možno predpokladať, že tieto afektívne odpovede vznikli pôvodne počas vývinu ľudstva. Diet'a s predispozíciou prežívať pozitívne emócie vo vzťahu k pripútaniu a smútok s jeho stratou sa môže aktívne podieľať na udržaní vzťahovej väzby a to následne prispieva k jeho reprodukčnej fitness.

Bowlby (in Kobak, Madsen, 2008) chápal emócie vo väzbovom vzťahu ako dôležité regulačné mechanizmy. Poukazoval napríklad na to, že hnev a protest (kým neprekráčajú únosnú mieru a nie sú deštruktívne) môžu upozorniť väzbovú vzťahovú osobu na potreby a cieľ diet'at'a. Ako uvádzajú Kobak a Madsenová (2008), nedávno sa pri sledovaní regulačnej funkcie emócií pri udržiavaní vzťahu zistilo, že individuálne rozdiely v prežívaní bezpečnosti pripútania súvisia so spôsobmi, akými jedincovi odpovedali, zdieľali s ním, komunikovali a regulovali emócie v rámci väzbového vzťahu.

Úloha kognície – vnútorné pracovné modely

Organizácia väzbového behaviorálneho systému zahŕňa aj kognitívne zložky, presnejšie mentálne reprezentácie vzťahových osôb, seba a prostredia, ktoré sú do veľkej miery založené na skúsenostiach. Podľa Brethertonovej a Munhollandovej (2008), opakované zážitky, ktoré sa vzťahujú na puto by sa mohli organizovať ako písmo, ktoré sa neskôr stáva stavebnou časťou širších reprezentácií. Ako uvádzajú spomínané autorky, Bowlby hovoril o týchto reprezentáciách ako o reprezentačných modeloch a ako o vnútorných pracovných modeloch. Tieto modely podľa neho umožňujú jedincom anticipovať budúcnosť a plánovať, a tým činom celkovo operovať čo najefektívnejšie. Bowlby uvažoval o tom, že aj diet'a sa spolieha na tieto modely napríklad v prípadoch, keď sa rozhoduje, ktorú zo špecifických foriem väzbového správania použije v danej situácii s konkrétnou osobou. Reprezentačné modely by mali fungovať najlepšie vtedy, keď relatívne presne odrážajú realitu. A na to, aby tieto modely boli k danému momentu aktuálne je potrebná neustála kontrolná a revidujúca aktivita vedomia.

Bowlby bol členom Britskej psychoanalytickej spoločnosti a tak mu bola známa Freudova definícia vnútorného sveta, ktorá ovplyvnila jeho chápanie simulačnej a vodiacej funkcie vnútorných pracovných modelov. Freudove komentáre o reprezentáciách zastihli americkú mainstreamovú akademickú psychológiu v časech prevládajúceho behaviorizmu, takže štúdium mentálnych procesov sa považovalo za nevedecké, niekedy priam až za herézu (Hunt, 2000, Plhánková, 2006). Bowlby po tridsiatich rokoch prepracoval vo

svetle nových poznatkov Freudovu teóriu, ale stále bol obkolesený najmä behavioristami. Aby zozbieral nápomocné teoretické a empirické zistenia o úlohe reprezentácií vo väzbových vzťahoch, obrátil sa na širšiu interdisciplinárnu sieť. Pri koncepcii reprezentácií ako mentálnych modelov sa inšpiroval biológmi. Opäť prevzal evolučný pohľad a tvrdil, že organizmy, ktoré si boli schopné vytvoriť vnútorné pracovné modely prostredia výrazne zvýšili svoju šancu na prežitie tým, že ich mentálne využívali a vyhodnocovali ich pravdepodobné výsledky.

Bowlby (1969) však odmietal príbuzné pojmy, akým je napríklad pojem kognitívna mapa, pretože evokovali najmä statickú reprezentáciu topografie. Termín vnútorný pracovný model naopak implikuje systém reprezentácií, ktoré umožňujú jedincom predstavovať si napríklad interakcie a konverzácie s druhými a ktoré sú založené na ich predchádzajúcich skúsenostiach s nimi. Považoval vnútorné pracovné modely za všeobecný konštrukt, ktorý nie je obmedzený len na pripútanie, ale celkovo na vzťahové reprezentácie (seba a druhých).

Individuálne rozdiely

Cassidy (2008) uvádza, že biologicky daná tendencia ľudí k pripútaniu je paralelou biologicky danej schopnosti flexibility v rôznych opatrovateľských prostrediach. Táto flexibilita sa považuje za významný faktor prispievajúci ku kvalite väzby. Kým skoro všetky deti si vytvoria väzbový vzťah, pripútanie (dokonca aj k matkám, ktoré ich zneužívajú), nie všetky sú bezpečne pripútané. V kvalite vzťahovej väzby existujú výrazné individuálne rozdiely. Bezpečná vzťahová väzba sa vyskytuje vtedy, keď má dieťa mentálnu reprezentáciu vzťahovej osoby ako prístupnej a responzívnej v čase potreby. Deti sa považujú za nie bezpečne pripútané vtedy, keď im takáto reprezentácia chýba. Podrobnejšiu typológiu vypracovala neskôr Ainsworthová (Ainsworth et al., 1978), ktorá identifikovala tri základné typy vzťahovej väzby. Bezpečná, podobne ako u Bowlbyho, reflektuje mentálnu reprezentáciu prístupnej a responzívnej osoby. Mentálnu reprezentáciu vzťahovej osoby, ktorá nevie poskytnúť uspokojenie potrieb, t.j. neodpovedá dostatočne na potreby dieťaťa reflektujú dva typy neistého (nie bezpečného) pripútania: ambivalentný (ambivalent) typ a odmietavý (avoidant) typ. Neskôr Mainová a Solomon (Main, Morgan, 1996) pridali štvrtú kategóriu neistej vzťahovej väzby u detí – tzv. dezorganizovanú. Bližšie sa popisom a diagnostikou typov vzťahovej väzby u detí ale aj u dospelých zaoberáme v nasledujúcich dvoch kapitolách.

Bowlby na základe svojich skorých klinických pozorovaní usudzoval, že tak ako kŕmenie nespôsobuje pripútanie u detí, ani individuálne rozdiely v kŕmení (dojčenie versus podávanie mlieka z fľaše) neprispievajú k individuálnym rozdielom v kvalite vzťahovej väzby. Podľa neho je dôležitým faktorom vzťahovej väzby miera, v akej matka dovoľuje túlenie, zrkadlenie a blízkosť a všetko správanie, ktoré je s týmto spojené. Tieto teoretické tvrdenia sú rokmi podporené aj empirickými zisteniami (bližšie napríklad v Weinfield, Sroufe, Egeland, Carlson, 2008).

1.2 Väzbové správanie vo vzťahu k iným behaviorálnym systémom

Väzbový vzťahový systém možno dobre pochopiť z pohľadu komplexného vzájomného pôsobenia iných biologicky založených behaviorálnych systémov. Bowlby (1969) pritom podčiarkol dva, ktoré majú priamy vzťah k pripútaniu u malých detí. Ide o exploračný behaviorálny systém a behaviorálny systém strachu. Aktivácia týchto systémov je vo vzťahu k aktivácii väzbového systému. Aktivácia systému strachu vo všeobecnosti zvyšuje aktiváciu väzbového systému. Naopak, aktivácia exploračného systému môže za istých okolností redukovať aktiváciu väzbového systému. So systémom vzťahovej väzby súvisia aj spoločenský a opatrovateľský systém.

Exploračný systém

Keď vezmeme ako hlavnú vývinovú úlohu prežitie, potom je podľa Bowlbyho exploračný systém výhodou pre prežitie tým, že dieťaťu poskytuje dôležité informácie o tom, ako funguje prostredie – napríklad ako používať nástroje, budovať štruktúry, zadovážiť si potravu a ako sa vyrovnávať s fyzickými prekážkami. Nezriadená exploračia a nepozornosť k možným rizikám môžu byť nebezpečné. Uvažuje sa o tom, že komplementárna a vzájomne sa inhibujúca podstata exploračného a väzbového systému sa vyvinula na to, aby dieťa bolo chránené udržiavaním blízkosti k vzťahovým osobám a popri tom sa vďaka exploračii postupne učilo o vlastnostiach prostredia.

Najlepšie tento vzťah zachytáva koncept tzv. bezpečnej základne, z ktorej možno exploraovať. Tento koncept opísala ako prvá M. Ainsworthová (in Kobak, Madsen, 2008) a v teórii pripútania je centrálnym. Ainsworthová hovorila na základe svojich pozorovaní detí v prvom roku ich života o väzbovo-exploračnej rovnováhe. Väčšina detí vyvažuje tieto dva behaviorálne systémy tým, že pružne (po vyhodnotení charakteristík prostredia

a dostupnosti opatrovateľskej osoby) odpovedá na špecifickú situáciu. Keď napríklad dieťa rozpozná prostredie ako nebezpečné, nebude sa venovať jeho exploračii. Keď je aktivované väzbové správanie (napríklad oddelením od väzbovej osoby, chorobou, únavou alebo množstvom neznámych ľudí v okolí), zníži sa úroveň exploračie a dieťa končí aj svoju hru. Naopak, keď väzbové správanie nie je aktivované (napr. keď je dieťa zdravé, odpočínuté a väzbová osoba sedí blízko), podporuje sa tým exploračia. Ainsworthová si počas prirodzeného pozorovania všimla, že prítomnosť matky často zvyšuje kvalitu detskej hry a exploračie. Naopak, keď dieťa prežívalo distress alebo bol aktivovaný väzbový systém, hra a exploračia sa výrazne znížili, až pokým dieťa opätovne nezískalo uistenie alebo útechu od matky.

Takže puto možno považovať za podporujúce exploračiu. Bowlby prítomnosť považoval za dôležitú nielen telesnú prítomnosť vzťahovej osoby, ale aj presvedčenie dieťaťa, že táto osoba bude v prípade potreby dostupná.

Systém strachu

Behaviorálny systém strachu je takisto prepojený s väzbovým systémom. Pre Bowlbyho (in Cassidy, 2008) je biologickou funkciou systému strachu (rovnako ako aj väzbového systému) ochrana. Pre dieťa je biologicky adaptívne, aby sa pri určitých podnetoch bálo. Bez takéhoto strachu by sa znížila pravdepodobnosť prežitia a reprodukcia. Bowlby opísal prirodzené spúšťače strachu, podnety, ktoré samé osebe nie sú nebezpečné, ale zvyšujú pravdepodobnosť nebezpečenstva. Patria medzi ne tma, hlasné zvuky, samota a náhle sa vynárajúce pohyby. Systémy väzby a strachu sú navzájom prepletené, takže vystrašené dieťa zvýši prejavy väzbového správania a deti, ktoré považujú tieto podnety za ohrozujúce, budú s väčšou pravdepodobnosťou vyhľadávať ochranu. Tak prežijú, aby odovzdali ďalej svoje gény.

Prítomnosť alebo neprítomnosť väzbovej vzťahovej osoby zohráva dôležitú úlohu v aktivácii systému strachu u dieťaťa: v prítomnosti väzbovej osoby sa dieťa zvyčajne menej poddáva strachu. Zistilo sa napríklad, že ustrašené deti dokážu skládniť aj fotografie matky (Passman, Erck, podľa Cassidy, 2008).

Spoločenský systém

Systém pripútania sa odlišuje od spoločenského behaviorálneho systému ako takého. Hoci Bowlby tento systém nepopisoval tak podrobne ako niektoré iné, poukazuje na to, že spoločenský systém sa od systému pripútania odlišuje. Cituje Murrayovo vymedzenie afiliácie (Bowlby, 1969), ktorý ju v podstate uviedol do psychológie. Afiliáciou možno rozumieť vyjadrenia

priateľstva a dobrej vôle, prejavy túžby robiť veci v spoločnosti druhých. Afiliácia je širším konceptom než vzťahová väzba a nepoužíva sa na vyjadrenie správania, ktoré je zamerané na jednu alebo na niekoľko konkrétnych osôb. Na takto zamerané správanie sa používa termín pripútanie.

Podľa Ainsworthovej (in Cassidy, 2008) má zmysel veriť, že u sociálnych druhov sa vyvinuli nejaké behaviorálne systémy, ktoré vedú jedincov k tomu, aby sa snažili udržiavať blízkosť ku svojim spoludruhom. Dokonca aj k tým, ku ktorým nie sú pripútaní a to aj napriek tomu, že prítomnosť neznámych často sprevádza obozretnosť.

Spoločenský systém možno teda vymedziť ako organizáciu biologicky založenej a prežitie podporujúcej tendencie socializácie s druhými. Dôležitým výstupom aktivácie tohto systému je to, že jedinci pravdepodobne strávia aspoň časť svojho života v spoločnosti druhých. Literatúra o primátoch prináša informácie o tom, že jedinci, ktorí sa zdržiavajú v spoločnosti druhých sú zabíjaní s oveľa menšou pravdepodobnosťou (Eisenberg, in Cassidy, 2008). Možno teda predpokladať, že takisto aj ľudia budú odvodzovať dôležitosť výhody prežitia od prítomnosti druhých. Spoločenský systém prispieva k prežitiu jedinca a k jeho reprodukčnej fitness aj inými spôsobmi: primáty biologicky predisponované k spoločenskosti zvyšujú svoju schopnosť zadovážiť si obživu, vystavať príbytok a vytvoriť teplo, efektívnejšie získavajú informácie a učia sa o prostredí a získavajú prístup ku skupine ďalších jedincov, s ktorými sa pripadne môžu páriť.

Opatrovateľský systém

Podľa Bowlbyho (in George, Solomon, 2008) môžeme lepšie pochopiť vzťahovú väzbu z pozorovania matiek počas toho, ako vyjadrujú či uskuotočňujú svoju väzbu k dieťaťu. Rodičovské správanie je podobne ako väzbové správanie biologicky predprogramované. Opísal biologicky založenú potrebu starať sa a ochraňovať deti, ale súčasne vnímal individuálne rozdiely v rodičovstve, ktoré sa objavujú najmä prostredníctvom učenia.

Termín opatrovateľský systém navrhuje Cassidy (2008) používať na opis podmnožiny rodičovského správania, ale len takého, ktoré zvyšuje blízkosť a útechu v prípadoch, kedy rodič vníma, že dieťa je v reálnom alebo potenciálnom nebezpečenstve. Hlavným typom správania sa v rámci tohto systému je opätovné nastolenie blízkosti, vyhľadávanie dieťaťa, ochrana, ktoré sú viditeľné vo volaní mena, pohybe k dieťaťu, v jeho uchopení, zadržaní, nasledovaní, chlácholení či kolísaní. Každé z týchto rodičovských behaviorálnych systémov sa líši ako medzi jednotlivými kultúrami tak aj v rámci samotných kultúr. Bližšie rozdiely uvádza Cassidy (2008). Napríklad vo

vnútri jednej kultúry môže byť jedna matka ľahko prístupná stať sa figúrou pripútania (väzbovou figúrou), ale nie je pripravená a nerealizuje rolu toho, kto sa s dieťaťom hrá. Iná matka vstupuje do interakcie so svojím dieťaťom výlučne v roli učiteľa, kedy je pozornosť zameraná na splnenie úlohy alebo na zručnosť a môže sa cítiť horšie v situáciách, ktoré súvisia s interakciami v rámci vzťahovej väzby.

Rodičovská úzkosť sa môže objavovať v prípadoch, kedy správanie dieťaťa interferuje so schopnosťou rodiča zachovať stav mysle, ktorý bol optimálny pre udržanie vzťahu so svojimi vlastnými rodičmi v detstve (Main, Hesse, Kaplan, in George, Solomon, 2008). Výsledkom aktivácie opatrovateľského systému je blízkosť dieťa-rodič a jej biologickou funkciou je ochrana dieťaťa. Vo väčšine prípadov spolu rodič s dieťaťom spolupracujú na udržaní prijateľnej blízkosti. Ak sa dieťa vzdiali, rodič sa priblíži, ak rodič odíde, dieťa ho nasleduje alebo signalizuje rodičovi, aby sa vrátil. Podľa Bowlbyho (1969) to vyzerá tak, že keď je aktivovaný opatrovateľský systém, väzbový systém môže byť u dieťaťa deaktivovaný. Väzbové správanie vtedy nie je potrebné, pretože rodič prevzal zodpovednosť za zachovanie blízkosti. Keď opatrovateľský systém nie je aktivovaný, vtedy sa aktivuje u dieťaťa väzbový systém (ak to vyžaduje kontext). Preto dieťa obzvlášť citlivo vníma odchod matky a aktivuje väzbové správanie. Táto dynamická rovnováha prispieva k lepšiemu pochopeniu psychologického fungovania matky ako bezpečnej základne, z ktorej možno explorať prostredie. Matkine monitorovanie blízkosti/vzdialenosti medzi dieťaťom a matkou oslobodzuje dieťa od tejto úlohy a umožňuje mu o to väčšiu pozornosť pri preskúvaní okolia.

Rodičia a deti sa však nie vždy zhodnú na vzdialenosti, ktorá je pre nich akceptovateľná. Napríklad matkin systém strachu sa môže aktivovať a viesť ju k tomu, aby sa priblížila k dieťaťu, u ktorého je aktivovaný exploračný systém a podľa ktorého mu vyhovuje väčšia vzdialenosť. Rodičia a ich deti sa môžu odlišovať aj v prioritách, ktoré spúšťajú a udržiavajú ich behaviorálne systémy. Keď je napríklad u dieťaťa aktivovaný väzbový systém v prítomnosti matky, jeho jedinou túžbou je, aby mu odpovedala. Hoci takéto správanie zvyčajne aj býva aktivujúcim stimulom pre matkin opatrovateľský systém, môže si vybrať spomedzi viacerých súťažiacich potrieb a môže sa rozhodnúť poskytnúť alebo neposkytnúť starostlivosť. Záujem na strane dieťaťa je okamžitý a jasný, matkine záujmy môžu byť širokospektrálnejšie. Matka však môže nechať dieťa v predškolskom zariadení a ísť do práce (v tomto prípade je u nej aktivovaný behaviorálny systém obstarávania poživne a víťazí nad opatrovateľským systémom). Alebo môže mať viac detí, kto-

rým musí venovať pozornosť. Zmysel materskej necitlivosti ku konkrétnemu dieťaťu vysvetľujú z evolučného hľadiska Simpson a Belsky (2009) ako mechanizmus na zabezpečenie zvýšenia celkového počtu prežívajúcich potomkov.

Tak ako aj v iných behaviorálnych systémoch, aktivácia opatrovateľského systému vyplýva z vnútorných a vonkajších podnetov. Vnútorné podnety zahŕňajú napríklad prítomnosť hormónov, kultúrne presvedčenia, stav rodiča (napríklad či je rodič unavený alebo chorý) a aktiváciu iných rodičovských behaviorálnych systémov (napríklad exploračný, zabezpečovanie potravy, strach). Vonkajšie spúšťače súvisia so stavom prostredia (napríklad či je známe, či je nebezpečné, či sa v okolí vyskytujú aj iní jedinci a kto sú to), so stavom dieťaťa (napríklad či je dieťa choré alebo unavené). Aktivácia opatrovateľského systému má pre dieťa vážne dôsledky, pretože inak nedokáže prežiť. Väzbové správanie samozrejme motivuje rodičov k odpovedi na správanie dieťaťa. Dokonca aj averzívne formy správania, medzi ktoré patrí plač, krik, zvyčajne motivujú rodičov, aby dieťaťu poskytli starostlivosť a aby sa takéto správanie dieťaťa ukončilo. Keď si uvedomíme, že systém pripútania sa v dieťati aktivuje podnetmi, ktoré indikujú zvýšené riziko alebo nebezpečenstvo (napríklad hlasný zvuk), tak potom rodič, ktorý následne zvyšuje blízkosť s dieťaťom, zvyšuje aj pravdepodobnosť, že bude schopný dieťa ochrániť v prípade, že by sa nebezpečenstvo ukázalo ako reálne. Podobne aj v situácii, kedy nebezpečenstvo predvída rodič a následne zvyšuje blízkosť s dieťaťom, zvyšuje aj pravdepodobnosť prežitia dieťaťa. Možno teda pozorovať vzťah medzi systémom strachu a pripútania u dieťaťa a ich paralelu u rodičov, u ktorých sú vo vzťahu systémy strachu a opatrovania. Strach je pritom len jednou z emócií, ktoré sprevádzajú opatrovateľský systém. Rovnako ako systém pripútania, aj opatrovateľský systém sa spája so silnými emóciami.

1.3 Vzťahová väzba

Kým väzbové *správanie* je také, ktoré zvyšuje blízkosť k osobe pripútania a väzbový *behaviorálny systém* je organizáciou väzbových správania u jedinca, *vzťahová väzba* sa týka kognitívnej a emocionálnej stránky vzťahu. Ainsworthová (in Cassidy, 2008) opísala vzťahovú väzbu nie ako dyadickú väzbu, ale skôr z iného pohľadu - ako charakteristiku jedinca, ktorá so sebou prináša reprezentáciu vo vnútornej organizácii jedinca. Takže čo je charakteristické pre túto väzbu nie je to, že je väzbou medzi dvoma ľuďmi, ale to, že to je

väzba, ktorú má jedinec k inému jedincovi, ktorého vníma ako silnejšieho a múdrejšieho (napríklad väzba dieťaťa k matke). Človek môže byť pripútaný k inému človeku, ktorý však nie je pripútaný k nemu, čo zvyčajne býva v prípade dieťaťa a jeho rodičov (ako uvidíme neskôr v texte).

Vzťahová väzba je špecifickým typom širšej triedy vzťahov, o ktorých Bowlby a Ainsworthová hovorili ako o emocionálnych vzťahoch. Počas života si ľudia vytvárajú rôzne dôležité afektívne vzťahy, ktoré nie sú pripútaním. Na to, aby sme mohli určiť, ktorý zo vzťahov je vzťahovou väzbou, potrebujeme vedieť aj to, aký vzťah ňou nie je. Ainsworthová (in Cassidy, 2008) popísala kritériá afektívneho vzťahu a následne aj prídavné charakteristiky vzťahovej väzby:

1. Afektívny vzťah je trvalý, nie prechodný.
2. Afektívny vzťah zahŕňa špecifickú osobu – figúru, ktorá nie je nahraditeľná niekým iným. Táto väzba odráža záujem, ktorý má jedna osoba voči druhej osobe. Napríklad smútok zo straty blízkeho priateľa sa nezmenšuje tým, že človek má aj ďalších blízkych priateľov.
3. Vzťah je emocionálne dôležitý.
4. Jedinec túži udržať blízkosť alebo kontakt s daným jedincom. Samotný spôsob a rozsah túženej blízkosti alebo kontaktu sa mení v dôsledku rôznych faktorov (napríklad vekom, situáciou jedinca, ale aj podmienkami prostredia).
5. Jedinec cíti stres a prežíva nedobrovoľnú separáciu od danej osoby. Aj keď si môže zvoliť odlúčenie od danej osoby, prežíva distres, keď túži po blízkosti a nemôže ju realizovať.

K týmto piatim kritériám pridáva ešte jedno špecifické pre vzťahovú väzbu:

6. Jedinec vo vzťahu s druhým hľadá bezpečie a útechu. Vzťahová väzba sa považuje za bezpečnú, keď jedinec prežíva bezpečie. Keď ho neprežíva, vzťahová väzba sa považuje za nie bezpečnú. V súvislosti s týmto kritériom sa potom hovorí o rodičovskej väzbe k dieťaťu a pripútaní (vzťahovej väzbe) dieťaťa k rodičovi. Keď sa role otočia a rodič hľadá u malého dieťaťa bezpečie, skoro vždy je to signál rodičovskej patológie a takisto príčina patológie u dieťaťa (Magai, 2008).

Existenciu vzťahovej väzby nemožno odvodzovať od prítomnosti alebo neprítomnosti vzťahového správania. Väčšina správania totiž môže slúžiť viac než jednému behaviorálnemu systému. Každé priblíženie sa napríklad neslúži väzbovému správaniu, hoci priblíženie môže byť väzbovým správaním. Podobne, aj dieťa odlúčené od svojej matky môže hľadať útechu

u neznámych (a v tomto kontexte je toto správanie chápané ako správanie súvisiace s pripútaním, ako väzbové správanie), ale na druhej strane sa neočakáva pretrvávajúce pripútanie k neznámej osobe. Podobne dokonca aj počas obdobia, kedy dieťa nevyvíja žiadne väzbové správanie k rodičovi, pretrváva jeho puto. Keď je napríklad spokojné dieťa v príjemnom prostredí s prítomnou matkou, väzbový systém sa pravdepodobne neaktívuje do takej miery, aby sa spustilo konkrétne väzbové správanie. Aktivácia väzbového správania je do veľkej miery situačná – môže, ale nemusí byť prítomná v ktoromkoľvek čase. Čo je dôležité pre naše ďalšie uvažovanie v tejto publikácii o tom, či Boh môže fungovať ako vzťahová osoba, vzťahová väzba sa však považuje za konzistentnú v čase, bez ohľadu na to, či väzbové správanie je alebo nie je prítomné. Bowlby (1969) dokonca hovorí, že prerušenie správania počas dlhého odlúčenia nemožno považovať za indikáciu toho, že vzťahová väzba už viac neexistuje.

Sila väzbového správania býva niekedy nesprávne označovaná ako sila vzťahovej väzby. Sila väzbového správania sa však mení aj v závislosti od okolností. Dieťa si dokonca vytvára hierarchie väzbových vzťahov, v ktorých sú niektoré putá silnejšie než iné. Ďalšou dimenziou pripútania je tzv. penetrácia. Hinde (in Cassidy, 2008) ňou rozumie centrálnosť jednej osoby pre život druhého človeka. Viditeľná je v prípadoch, keď sledujeme meniacu sa podstatu detského pripútania sa k rodičovi počas toho, ako dieťa rastie. Namiesto toho, aby sa pripútanie označovalo za slabšie, autori (in Cassidy, 2008) odporúčajú hovoriť o správaní, ktoré penetruje menej aspektov dieťaťa, ktoré rastie a trávi viac času bez rodičov a nadväzuje nové vzťahy.

Bowlby (1969) poukazuje na dve podstaty vzťahovej väzby v širšom spektre vzťahov. Vzťahová väzba odráža len jeden znak vzťahu dieťaťa s matkou. Ide o zložku, ktorá sa dotýka ochrany dieťaťa a jeho bezpečia v čase stresu. Matka vtedy slúži ako vzťahová osoba, ale môže zohrávať aj rolu spoluhráčky, hračky, učiteľky alebo trénerky. Tieto rozličné role nie sú nekompatibilné. Jedno správanie môže takisto v rôznom čase slúžiť viacerým behaviorálnym systémom. Ďalej je dobré si uvedomiť, že nemožno uvažovať o existencii vzťahovej väzby len na základe správania, ktoré obsahuje väzbový komponent. Keď bude ročné dieťa, separované od matky, vykazovať väzbové správanie k milému neznámemu človeku, nie je správne uvažovať hneď o prítomnosti vzťahovej väzby. Rovnako to platí aj o vzťahoch medzi rovesníkmi. Dieťa môže rutinne smerovať väzbové správanie na blízkeho priateľa a cítiť sa v jeho prítomnosti dobre (napríklad v školskom prostredí, kde nie sú prítomní rodičia) bez toho, aby bol takýto vzťah klasifikovaný ako pripútanie.

Ontogenetický pohľad na vzťahovú väzbu

Veľmi krátko sa dotkneme aj problému vývinu vzťahovej väzby. Kým v 70-tych rokoch 20. storočia vzbudila teória vzťahovej väzby a jej vývinu veľa výskumníckej aktivity, v 80-tych rokoch bol boom empirických výskumov týkajúcich sa individuálnych rozdielov na úkor vývinového pohľadu. Vývinoví psychológovia (Marvin, Britner, 2008) majú však za to, že len štúdiom individuálnych ciest vývinu jednotlivcov je možné skutočne porozumieť pôvodu, podstate a dopadom vzťahovej väzby.

Problematika vzťahovej väzby a jej vývinu je dobre zdokumentovaná. Bowlby (in Marvin, Britner, 2008) hovorí o štyroch fázach jej vývinu, pričom prvé tri sa vyskytujú počas prvého roku života a štvrtá začína okolo tretieho roku života dieťaťa. Známe sú však aj iné pohľady na vzťah medzi matkou a dieťaťom, podľa ktorých si dieťa s postupným vývinom zmyslových funkcií a prostredníctvom fyzikálno-chemických informácií prechádzajúcich placentou vytvára vzťah k matke aj počas perinatálneho obdobia (Verny, Kelly, 1993).

1.4. Narušenia vzťahovej väzby

Reakcie detí na odlúčenie od rodičov zohrávajú v konceptualizácii a štúdiu fungovania a regulačných mechanizmov systému vzťahovej väzby centrálnu úlohu. Bowlby (1973) venoval veľa úsilia pozorovaniu a porozumeniu mechanizmov a procesov, ktoré organizujú reakcie detí na separáciu. Napriek sile separácie, ktorá sa používala na ilustráciu emocionálnej dôležitosti vzťahovej väzby sa zistilo, že jednoduchá prítomnosť alebo absencia vzťahovej osoby nebola vo svojej podstate dostačujúca pre porozumenie toho, ako staršie deti a dospelí udržiavajú svoje vzťahy s väzbovými osobami.

Bowlby (1973) v publikácii o vzťahovej väzbe s názvom *Separácia – úzkosť a hnev* predložil teoretické myšlienky, ktoré položili základy pre pochopenie vzťahových väzieb počas života. Zdôrazňoval, že ľudská schopnosť anticipovať budúcnosť vďaka očakávaniam (vnútorným pracovným modelom) dostupnosti opatrovateľskej osoby sa výrazne podieľa na individuálnych rozdieloch v bezpečnosti a úzkosti. Ďalej zdôrazňoval, že prežívanie bezpečia je odvodené od udržiavania väzby s dostupným a responzívnym opatrovateľom. Z tohto Bowlbyho definovania dostupnosti opatrovateľskej osoby vyplývajú aj príslušné dopady: 1. Nenarušané pretrvávajúce pripútanie prispieva k pocitu bezpečia. 2. Keď jedinec vníma hrozbu voči dostupnosti

opatrovateľskej osoby, bude prežívať úzkosť a hnev. 3. Pretrvávajúce narušenie alebo prerušenie vzťahovej väzby vyústi do smútku a zúfalstva. Keď chápeme dostupnosť opatrovateľskej osoby ako stanovený cieľ systému vzťahovej väzby, tak potom je fyzická separácia v ranom detstve jednou z hrozieb voči dostupnosti a rezponzivnosti opatrovateľskej osoby (Adam, Gunnar, Tanaka, in Kobak, Madsen, 2008). Staršie deti a dospelí vnímajú hrozbu nedostupnosti opatrovateľskej osoby v prípadoch, kedy je v dôsledku dlhšej neprítomnosti, emocionálnej neangažovanosti, signálov odmietnutia alebo v dôsledku opustenia narušená komunikácia. Tento narušený tok komunikácie produkuje následne úzkosť, hnev a smútok, pričom je toto prežívanie podobné tomu, ktoré sa zdokumentovalo u malých detí ako reakcia na fyzickú separáciu (Kobak, Madsen, 2008).

Kobak s Madsenovou (2008) v prehľadovej kapitole o narušeniach vzťahovej väzby prinášajú aj informácie z pôvodných výskumov Bowlbyho, Ainsworthovej a Robertsona, ktorí v povojnovom čase v prirodzených podmienkach sledovali dôležitosť väzby matka-dieťa. Robertson a Bowlby sledovali hospitalizované deti. Anglická politika umožňovala totiž v 40-tych a 50-tych rokoch 20.storočia rodičom navštevovať svoje deti v nemocnici len raz za týždeň a to na jednu hodinu. Pre staršie deti a ich rodičov to bolo zvládnuteľné, ale deti do predškolského veku utrpeli dlhotrvajúcou separáciou vážne narušenia vzťahovej väzby. Bowlby a Robertson sledovali správanie týchto detí aj po návrate z inštitúcie do domáceho prostredia a zistili, že hoci sa deti odlišovali v konkrétnych reakciách, bolo možné identifikovať tri typické fázy, ktorými deti počas separácie prechádzali, pričom každá z nich bola charakterizovaná konkrétnym postojom k chýbajúcej matke. Dieťa najprv nástoľčivo privoláva vzťahovú osobu po tom, ako opustila dieťa (fáza protestu), v prípade nereagovania nastupuje fáza zúfalstva a beznádeje a ak ani v prípade takejto reakcie dieťaťa opatrovateľská osoba príhodne nezareaguje, nastupuje tretia, posledná fáza – odpútanie sa. Počas tejto fázy sa dieťa vracia k normálnej aktivite bez opatrovníka, učí sa správať nezávisle a spoliehať sa na seba. Bowlby videl funkciu odpútania v tom, že umožňuje následné vytvorenia pút s novými opatrovateľskými osobami.

* * *

V tejto úvodnej kapitole sme sa snažili predostrieť teóriu vzťahovej väzby v širšom kontexte. Vďaka jej dobrému teoretickému rozpracovaniu a početným empirickým výskumom a bohatosti literatúry sme predstavili okolnosti jej vzniku, pozadie Bowlbyho uvažovania (a následného pozorovania

a experimentovania), ktoré bolo výrazne ovplyvnené Charlesom Darwinom a dobou, v ktorej Bowlby žil. Podrobnejšie ilustruje a prezentuje dobovú situáciu Bowlbyho života, ako aj vtedy aktuálne psychoanalytické a hlbinnopsychologické aspekty vývinu malého dieťaťa a okolností vplývajúce na formuláciu teórie vzťahovej väzby spolu s poznatkami z evolučnej biológie a etológie Hašto (2005) a Kulísek (2000). My sme sa zamerali výberovo na tie aspekty teórie vzťahovej väzby, ktoré sme považovali z pohľadu nášho uvažovania o aplikácii teórie pripútania na oblasť náboženského prežívania a správania za zaujímavé a relevantné.

2. Vzťahová väzba v dospelosti

Hoci zakladateľ teórie vzťahovej väzby J. Bowlby a ďalšia významná autorka v tejto oblasti M. Ainsworthová boli vývinoví psychológovia, ktorí túto teóriu vyvinuli pri práci s deťmi, jej aplikácie sa veľmi skoro rozšírili aj na dospelé správanie. Ako uvádzajú Mikulincer a Shaver (2007), samotný Bowlby zdôrazňoval, že vzťahová väzba sprevádza človeka od kolísky až po hrob. Teoretické zdôvodnenia toho, že aj v dospelých vzťahoch je možné vybadať princípy vzťahovej väzby, sa začali vyskytovať v 80-tych rokoch minulého storočia a to tým, že sa hľadali paralely medzi pripútavacím správaním dieťaťa voči rodičom a medzi pripútavacím správaním v dospelých vzťahoch, a to najmä v blízkych a partnerských (Feeney, 1999b). Podobne ako dieťa voči primárnemu opatrovateľovi, aj dospelý hľadá v blízkom vzťahu bezpečnú základňu (akúsi bázu, z ktorej sa vzťahuje k okoliu) a realizuje pripútavacie procesy, a to najmä udržiavanie blízkosti a protest pri odlúčení. Dospelý človek tiež prejavuje potrebu byť so svojim partnerom a prejavuje správanie, ktoré smeruje k vyhľadávaniu jeho blízkosti a to najmä v stave stresu. Z partnerovej blízkosti odvodzuje pocit bezpečia a pohodlia, a protestuje, keď existuje hrozba toho, že by bol partner neprítomný.

Jedným z dôvodov záujmu o teóriu vzťahovej väzby a jej prenos do dospelého veku boli tiež skúsenosti mnohých psychológov a psychiatrov s tým, že spôsob, akým si človek vytvoril vzťahovú väzbu, má dopad na jeho fungovanie v dospelosti, napr. tým, že prenáša túto väzbu na svoje deti (Bartholomew, Shaver, 1998). Viacerí z týchto autorov zachytili súvis procesov vzťahovej väzby s rôznymi prejavmi dospeljej psychopatológie. Napr. Mikulincer (Mikulincer, Shaver, 2007) popisuje, ako narazil v 80-tych rokoch minulého storočia na teóriu vzťahovej väzby, keď študoval afektívne procesy súvisiace s naučenou bezmocnosťou, depresiou, vojenským stresom a posttraumatickou stresovou reakciou. Aj on podporil názory viacerých klinických pracovníkov o tom, že rané zážitky so vzťahovými osobami môžu do značnej miery súvisieť s psychopatológiou v dospelosti, keď spozoroval viaceré podobnosti medzi istými formami beznádeje v dospelosti a efektom nedostupnosti rodičov pre dieťa. Tiež poukázal na podobnosť medzi psychickými procesmi počas posttraumatickej stresovej poruchy (intruzívne obrazy a emócie) a anxióznym štýlom vzťahovej väzby. Klinické východiská uvažovania o poruchách v dospelosti ako dôsledkoch narušenej vzťahovej väzby možno vidieť aj v slovenskej odbornej literatúre na tému vzťahovej väzby (Hašto, 2005).

Ešte pred tým, než sa budeme venovať dospeljej vzťahovej väzbe, spomenieme krátko obdobie adolescencie, ktoré je dôležitým tranzitným obdobím medzi detstvom a dospelosťou. Allen a Land (1999) uvádzajú, že adolescencia je na prvý pohľad odpútanie sa od vzťahových väzieb k rodičom, keďže mnohí adolescenti prežívajú vzťahy s rodičmi ako zväzujúce a prejavujú správanie smerujúce k autonómii. Podľa uvedených autorov je to však nutné chápať ako prejav vývinového kontextu a nie ako prejav toho, že vzťahová väzba stráca na význame. Naopak, vzťahová väzba hrá významnú úlohu v naplnení vývinových úloh tohto obdobia. Je to akýsi prechod od jedného obdobia s intenzívnymi zážitkami vzťahovej väzby (detstvo) k druhému obdobiu rovnako intenzívnych zážitkov v nových vzťahoch (dospelosť). Adolescencia podľa týchto autorov však nie je iba jednoduchým mostom medzi týmito dvoma obdobiami, ale špecifickým obdobím s osobitými kognitívnymi a emocionálnymi procesmi týkajúcimi sa vzťahovej väzby. Tie sú podmienené kognitívnymi zmenami a to najmä rozvojom schopnosti formálneho operacionálneho myslenia, vrátane logického a abstraktného uvažovania. To vedie k tomu, že jednotlivec si v oveľa väčšej miere môže konštruovať dominantnejší a centrálnější postoj k zážitkom pripútania. Podobne intenzívne stúpa diferenciácia medzi self a inými. Táto diferenciácia umožňuje konzistentnejší pohľad na seba ako existujúceho mimo interakcií s rodičmi. Self sa tak stáva menej centrovane okolo rodičovských vzťahov a viac vnútorne založené. Prínosom formálneho operacionálneho myslenia je aj pokročilejšie uvažovanie o abstraktných a protichodných alternatívach a možnostiach. To zahŕňa najmä možnosť porovnávania rôznych väzbových osôb navzájom a aj s hypotetickými ideálnymi stavmi. To môže viesť k vedomiu, že niektoré pripútavacie potreby je možné naplniť s jednou osobou a iné s druhou osobou, čo v konečnom dôsledku môže viesť k ich komplexnejšiemu naplneniu, avšak napríklad aj k tomu, že adolescent vníma svojich rodičov ako nedostatočných v naplnení jeho pripútacích potrieb. Napriek týmto zmenám, viacerí autori poukazujú na to, že v adolescencii nedochádza k radikálnej zmene štýlov vzťahovej väzby, ale ide skôr o kontinuitu. Allen a Land (1999) uvádzajú prehľad štúdií, ktoré potvrdzujú skôr predpoklad o kontinuite väzbových štýlov. Tieto štúdie sú väčšinou založené na porovnaní kategorizácie vzťahových štýlov v detskom veku s výsledkami získanými v období adolescencie. Zhoda sa samozrejme v jednotlivých štúdiách rôznila, avšak pohybovala sa okolo 70-80 percent. Predpoklad o kontinuite dokazujú aj výsledkami štúdií poukazujúcimi na zhodu štýlov pripútania u matiek a adolescentov. Na druhej strane však Allen a Land (1999) diskutujú aj o možnosti, že uvedené zhody môžu byť dôsledkom rovnakých odpovedí na rovnaké vzťahové podnety, teda na to,

že u jednotlivca pretrváva rovnaká vzťahová situácia. Podľa nich sa síce na základe doterajších výskumov dá uvažovať, že niektoré aspekty vzťahovej väzby v adolescencii určite pretrvávajú, avšak na dôkladnejšie preskúmanie tejto otázky je nutné hlbšie teoretické rozpracovanie teórie prenosu väzbových štýlov. Výsledky, ktoré poukazujú skôr na možné zmeny v oblasti vzťahovej väzby, uvádzame na konci tejto kapitoly.

2.1 Modely vzťahovej väzby v dospelosti

V súvislosti s teóriou vzťahovej väzby v rámci dospelého správania sa často hovorí o dvoch prúdoch resp. o dvoch tradíciách, ktoré k týmto prúdom viedli (Simpson, Rholes, 1998). Štúdie ohľadne partnerskej lásky, ktoré sa zameriavajú na hľadanie paralel medzi väzbovým správaním v detstve a v dospelosti, sa zvyknú označovať ako druhý prúd. Za ten prvý prúd sa považuje výskum, ktorý sa viac zameriaval na vzťahovú väzbu dospelých osôb v súvislosti s rodičovskou vzťahovou väzbou, t.j. akési pokračovanie rodičovskej vzťahovej väzby v prežívaní a správaní sa dospelých osôb. Za priekopnícke práce tohto prúdu sa považujú štúdie M. Mainovej a jej kolegov. Tí sa v 80-tych rokoch minulého storočia na začiatku svojej práce s dospelými začali zaoberať najmä prenosom vzťahovej väzby u rodičov na svoje deti (Bartholomew, Shaver, 1998). Skúmali najmä to, či rodičia prenášajú štýl vzťahovej väzby, ktorý si vyvinuli vo vzťahu so svojimi rodičmi na svoje deti. Vyvinuli metódu kódovania štýlu pripútania u dospelých osôb, založenú na rozhovore s danou dospelou osobou. Nazvali ju Adult Attachment Interview (AAI) a bližšie o nej píšeme v nasledujúcej kapitole. Ako uvádza Bartholomew a Shaver (1998), výskumy preukázali to, že rodičia s istou vzťahovou väzbou majú deti s podobnou vzťahovou väzbou. Napríklad deti, ktoré boli klasifikované ako odmietavé vo vzťahovej väzbe, mali rodičov, ktorí boli odmietaví vo svojich spomienkach a emóciách ohľadne vzťahovej väzby. Deti klasifikované ako úzkostné zasa mali rodičov, ktorým dominovalo v prežívaní úzkostné zaoberanie sa témou vzťahovej väzby. Rodičia detí, klasifikovaných s bezpečným pripútaním, sa cítili slobodne a autonómne ohľadne témy vzťahovej väzby. V jednej z ďalších prác sa ukázalo aj to, že dezorganizovaná vzťahová väzba mala súvis s opatrovateľmi, ktorí mali svoju vzťahovú väzbu nevyriešenú vzhľadom na stratu a traumy v ich väzbovej histórii.

Druhý prúd skúmania vzťahovej väzby u dospelých osôb súvisel s už spomínaným skúmaním romantickej lásky. Jednou z prvých štúdií bola Hazanova a Shaverova snaha dokázať, že romantická láska sa dá konceptualizovať

vat' ako väzbový proces. Vo svojej štúdií (Hazan, Shaver, 1987) formulovali niekoľko hypotéz, o ktorých predpokladali že platia v tom prípade, ak sa dá na romantickú lásku aplikovať Bowlbyho teória vzťahovej väzby. Predpokladali, že pracovné modely vzťahov bývajú aktivované aj v sociálnom živote dospelého človeka. Ich výskum zahŕňal cca 600 dospelých a v druhej fáze cca 100 vysokoškolákov, ktorí odpovedali na otázky týkajúce sa ich partnerských vzťahov ako aj názorov a postojov v tejto oblasti. Ako uvádzajú Hazan a Shaver (1987), podarilo sa im dokázať, že rozloženie typov vzťahovej väzby je v dospelých vzťahoch približne také isté ako v detstve. Ďalej dokázali, že skupiny dospelých vytvorené na základe troch typov pripútania, sa medzi sebou signifikantne líšili v tom, ako prežívali svoj romantický vzťah, napr. tí s bezpečnou vzťahovou väzbou najviac dôverovali iným a prežívali svoj vzťah ako šťastnejší oproti iným. Tretím zistením bolo, že štýl vzťahovej väzby sa signifikantne vzťahuje k rôznym aspektom mentálnych modelov seba a iných (napr. tí s ambivalentným pripútaním vykazovali najvyššiu rýchlosť zaľúbenia, odmietaví zasa vykazovali najvyššie skóre v nemožnosti nájsť niekoho vhodného), ako aj ku vzťahovej väzbe voči rodičom (bezpečne pripútaní popisovali vzťahy s rodičmi pozitívnejšie). To viedlo autorov štúdie k tomu, že vzťahová väzba je vhodným teoretickým prístupom na psychologickú analýzu romantickej partnerskej lásky.

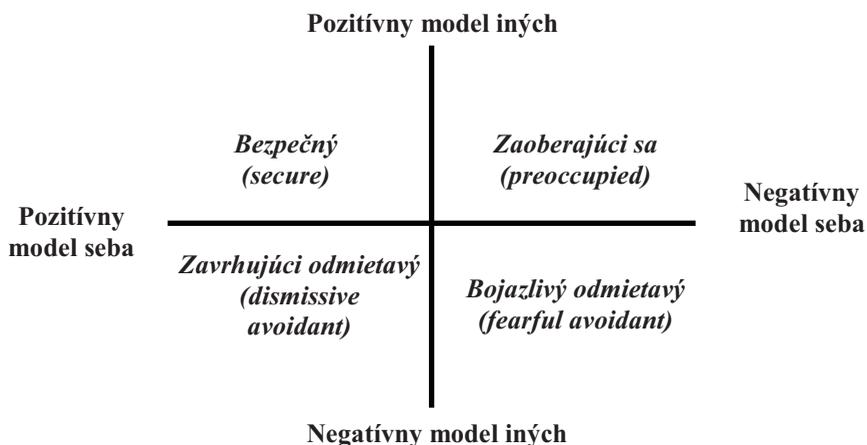
Hazan a Shaver neskôr (1990) na základe svojich výsledkov vyvinuli klasifikáciu dospelých štýlov vzťahovej väzby s tromi základnými typmi zodpovedajúcimi Ainsworthovej klasifikácii detskej vzťahovej väzby. **Bezpečný typ vzťahovej väzby** bol prisúdený človeku, ktorý sa cíti pohodlne v dospelých vzťahoch a je pre neho relatívne ľahké dostať sa blízko k iným ľuďom. Netrápi sa prípadným opustením, resp. tým, či sa partner alebo partnerka nedostane k nemu príliš blízko. **Úzkostný ambivalentný typ vzťahovej väzby** sa vyskytuje u ľudí, ktorí vnímajú iných ako neochotných sa priblížiť k nim v takej miere, v akej by chceli. Trápi sa či ich partner skutočne miluje a či ich nechce opustiť. Snažia sa k nemu dostať čo najbližšie, pričom to niekedy partneri považujú za ohrozujúce. **Odmietavý štýl vzťahovej väzby** sa diagnostikuje u tých, ktorí sa cítia nepohodlne, ak sú blízko iným ľuďom. Majú problém dôverovať iným a byť na nich závislí. Sú nervózni z toho, že sa k nim chce ich partner priblížiť viac ako chcú, a prežívať s nimi väčšiu intimitu. Ako poukazujú Brennan et al. (1998), Hazan a Shaver vtedy chápali vzťahovú väzbu ako nezávislé typy, no v nasledujúcich rokoch sa začala do úvahy viac brať jej dimenzionálna stránka.

To sa prejavilo napríklad v modeli K. Bartholomewovej (Bartholomew, Horowitz, 1991). Bartholomewová vo svojej teoretických úvahách vychádzala z pôvodnej Bowlbyho formulácie, ktorá hovorila o tom, že vzťahová

väzba sa u jednotlivcov odlišuje najmä v tom, ako sa vzťahujú k sebe a k iným. Napriek tejto jeho formulácii sa podľa Bartholomewovej nikto nepokúsil o model, ktorý by zahŕňal štyri kategórie reflektujúce kombináciu uvedených dvoch dimenzií, preto sa o to pokúsila ona v svojej práci. Základnými dimenziami jej modelu boli obraz seba samého a obraz iných ľudí. Obidva tieto obrazy dichotomizovala na dve časti: negatívny a pozitívny. Pozitívny obraz seba samého znamená, že človek vidí seba ako hodného lásky a opory, negatívny znamená opak. Pozitívny obraz iných znamená, že človek vidí iných ako dôveryhodných a vzťahovo dostupných, negatívny obraz iných zase znamená, že človek vníma iných ako nespoľahlivých a odmietajúcich. Kombináciou týchto obrazov môžu vzniknúť štyri rôzne typy väzbových vzorcov, ako je to znázornené na obrázku 2.1. Pozitívny model iných aj seba vytvára **bezpečný** (secure) štýl vzťahovej väzby. Takíto ľudia pokladajú iných vo všeobecnosti za akceptujúcich a ústretových, a zároveň majú pocit, že sú hodní lásky, ktorú im iní poskytujú. Cítia sa vo vzťahu pohodlne a autonómne. Kombinácia pocitu vlastnej nehodnosti a pozitívneho vzťahu k iným ľuďom vedie k tzv. **zaoberajúcemu sa** štýlu (preoccupied). Takáto osoba sa trápi sebaakceptáciou, pričom sa ju snaží získať prostredníctvom akceptácie inými, pre ňu dôležitými osobami. Prejavom je nadmerné sa zaoberanie vlastnou hodnotou pre iných. Pociť nehodnosti kombinovaný s negatívnym obrazom seba je základom pre **bojazlivý odmietavý** (fearful-avoidant) štýl vzťahovej väzby. Osoby s takýmto štýlom sa nezapájajú do blízkych vzťahov zo strachu z anticipovaného odmietnutia inými. Posledný štýl je kombináciou pozitívneho modelu seba a negatívneho modelu iných. Bartholomewová ho nazvala **zavrhujúci odmietavý** (dismissive). Títo ľudia sa chránia pred odmietnutím zo strany iných vyhýbaním sa blízkym vzťahom, a snažia sa udržať si pocit nezávislosti a nezraniteľnosti. Súčasťou je často opovrhovanie intimitou a blízkosťou iných. Ako ďalej uvádzajú autori, uvedené dimenzie sa dajú konceptualizovať aj inými názvami. Horizontálna dimenzia (pozitívny vs. negatívny model seba) sa dá nazvať aj ako závislosť (dependency) a vertikálna dimenzia (pozitívny vs. negatívny model iných) ako odmietanie intimity. Závislosť môže variovať od nízkej (pozitívny obraz seba je stabilný a nepotrebuje externú validizáciu) až po vysokú (pozitívny sebaobraz je možné dosiahnuť len prostredníctvom neustálej akceptácie inými). Odmietanie intimity sa týka stupňa, v ktorom sa jednotlivci vyhýbajú blízkym kontaktom s inými v dôsledku silných očakávaní o negatívnych dôsledkoch takýchto kontaktov. Kombináciou jednotlivých úrovní na uvedených dimenziách sa opäť dopracujeme k uvedeným štýlom vzťahovej väzby. V uvedenej štúdií sa autori pokúsili tento model aj verifikovať prostredníctvom výskumu. Realizovali s respondentmi semi-

štrukturované interview, prostredníctvom ktorého zbierali informácie o ich priateľstve. Respondenti tiež vyplnili viacero dotazníkov a autori získali aj hodnotenie o interpersonálnom správaní respondentov od ich priateľov. Ukázalo sa, že vzájomné vzťahy medzi kategóriami zodpovedali teoretickej štruktúre, ktorú stanovili autori. Ďalej klasifikácia uvedených typov vzťahovej väzby bola v konzistentnom vzťahu s inými interpersonálnymi premennými, a to najmä s interpersonálnymi problémami. Napríklad zavrhujuco odmietaví vykazovali najviac hostilného správania ako aj najvyšší stupeň introverzie, zaoberajúci sa mali najvyššie skóre v dimenzii prílišného prispôsobovania sa apod. Bartholomewová a Horowitz (1991) preto tieto výsledky považujú za validizáciu uvedeného modelu.

Obrázok 2.1 Bartolomewovej model štýlov vzťahovej väzby (Bartholomew, Horowitz, 1991)

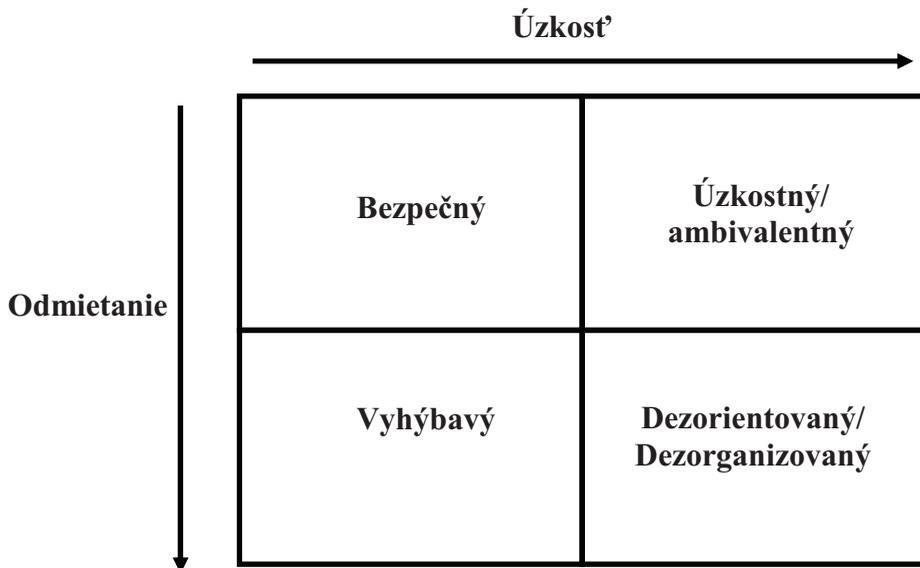

Druhým, často spomínaným modelom dospelého pripútania, ktorý je založený na dvojdimenzionálnom priestore, je model Brennana et al. (1998). Tento model, podobne ako horeuvedená typológia Hazana a Shavera vychádza z prác M. Ainsworthovej, ktorá pôvodne formulovala tri prototypy vzťahovej väzby (bezpečný, ambivalentný a odmietavý). Pri skúmaní týchto prototypov boli tendencie odhaliť prostredníctvom diskriminačnej analýzy dimenzie, ktoré ležia v pozadí týchto typov. Samotná Ainsworthová (in Bre-

nnan et al., 1998) prostredníctvom tejto pokročilej štatistickej metódy identifikovala dve dimenzie, ktoré nazvala **Úzkosť** (Anxiety) a **Odmietanie** (Avoidance). Pri analýze toho, ako tieto dimenzie súvisia so správaním dieťaťa v experimentálnej diagnostickej situácii analýzy štýlu vzťahovej väzby (tzv. Strange situation popísaná podrobnejšie v nasledujúcej kapitole), sa ukázalo, že dimenzia Odmietanie súvisí s odmietaním matky pri opätovnom stretnutí, slabým udržiavaním kontaktu pri stretnutiach, angažovaním sa viac v exploračnom správaní a intenzívnejšou komunikáciou s cudzou osobou, keď je matka neprítomná. Na druhej strane dimenzia Úzkosť súvisí s častejším a intenzívnejším plačom počas celého experimentu, vyššou zlosťou dieťaťa počas opätovných stretnutí, väčšou rezistenciou voči cudzej osobe, a nižšou exploračnou činnosťou počas matkinej neprítomnosti. Ainsworthová konceptualizovala uvedené tri typy pripútania ako tri oblasti v dvojdimenzionálnom priestore. Ako však tvrdia Brennan et al. (1998), komplexnejší pohľad na dvojdimenzionálnu konceptualizáciu vzťahovej väzby dávajú modely, ktoré pracujú so štyrmi kvadrantami priestorového vymedzenia štýlov vzťahovej väzby (napr. horeuvedený model K. Bartholomewovej). Aj v oblasti vzťahovej väzby detí sa začalo uvažovať o štvrtom type, ktorý Solomon a Mainová (in Brennan et al., 1998) nazvali dezorganizovaná resp. dezorientovaná vzťahová väzba. Brennan et al. (1998) preto zostrojili model, ktorý je založený na uvedených dvoch dimenziách Úzkosť a Odmietanie pričom ich kombináciou vznikajú štyri odlišné typy vzťahovej väzby. Jednotlivé typy či štýly sú reprezentované jednotlivými kvadrantmi. Ľavý horný kvadrant reprezentuje bezpečný štýl (secure) vzťahovej väzby, ktorý je kombináciou nízkej úzkosti a zároveň nízkeho odmietania iných ľudí. Pravý horný kvadrant je kombináciou vysokej úzkosti a nízkeho odmietania. Keďže Brennan et al. (1998), vychádzajú z predchádzajúcich klasických konceptov vzťahovej väzby, nazývajú túto kombináciu ako úzkostný/ambivalentný štýl (anxious-ambivalent). Dva spodné kvadranty sú charakteristické vysokou mierou odmietania. V ľavom spodnom kvadrante je táto nízka miera kombinovaná s nízkou úzkosťou, pričom názov tohto typu je odmietavý (avoidant). Pravý spodný kvadrant je kombináciou vysokej úzkosti a vysokého odmietania. Názov pre tento štýl je, ako už bolo naznačené dezorientovaný/dezorganizovaný (disoriented/disorganised). Pri popise tohto modelu načrtávajú Brennan et al. (1998) paralely medzi svojim modelom a modelom K. Bartholomewovej. Podľa nich sú tieto dva modely veľmi podobné. Obe dva v ľavom hornom kvadrante prezentujú bezpečný typ vzťahovej väzby, a aj ostatné typy sa dajú charakterizovať podobne. Napr. tak úzkostný/ambivalentný ako aj zaoberajúci sa typ sú charakterizované zmesou úzkosti

(resp. obáv o svoju hodnotu) a pozitívnym postojom k iným (nízke odmietanie resp. pozitívny model iných).

Obrázok 2 Model Brennana et al. (1998) (vychádzajúci z prístupu M. Ainsworthovej) so štyrmi typmi vzťahovej väzby, ktoré sú kombináciou dimenzií Úzkosť a Odmietanie

Pred tým, než prejdeme k výskumným zisteniam, ktoré prinieslo skúmanie vzťahovej väzby v dospelom veku, budeme sa venovať modelu, ktorý má za cieľ vysvetliť ako vôbec vzťahová väzba v dospelosti funguje. Autori tohto modelu sú Mikulincer a Shaver (2007), a ako tvrdia, cieľom tohto modelu je popísať aktiváciu a prejavy systému vzťahovej väzby vo fungovaní dospelého človeka. Ich model vychádza a je rozpracovaním predošlých systémov dynamiky vzťahovej väzby. Skladá sa z troch komponentov, resp. častí, ktoré reprezentujú možné procesy spojené s dynamikou vzťahovej väzby. Prvý komponent (resp. modul) vychádza z predpokladu, že človek neustále monitoruje interné aj externé udalosti a posudzuje, či sú pre neho ohrozením alebo nie. Udalosti zahŕňajú široké spektrum podnetov (od spomienok na minulé udalosti až po podnety z komunikácie s inými, apod.), to znamená, že sa nejedná len o situácie interpersonálnej povahy. V prípade, že člo-

vek vyhodnotí situáciu ako ohrozujúcu, automaticky sa aktivuje systém vzťahovej väzby, čo znamená, že sa zvýši prístup k mentálnym obsahom týkajúcim sa vzťahovej väzby a k tendenciám vykonania akcie smerujúcej k väzbovému správaniu (napr. obrazy osôb, voči ktorým má človek vzťahovú väzbu, možnosti ako dosiahnuť blízkosť tejto osoby a pod.). Autori modelu pripomínajú, že pri hodnotení hrozby ide o subjektívne vnímanie toho, či je situácia ohrozujúca alebo nie, nemusí ísť o racionálne zhodnotenie situácie. Tiež pripomínajú, že aktiváciu systému vzťahovej väzby môžu spôsobiť aj vnútorné podnety (myšlienky, mentálne obrazy, fantázie apod.). Hneď ako sa uvedený systém aktivuje, na vedomej úrovni nastáva ďalší krok, a tým je hľadanie blízkosti osoby, s ktorou má človek vzťahovú väzbu. Kým v detstve sa jedná najmä o hľadanie fyzickej blízkosti, vyššie spomínaný rozvoj kognitívneho systému, ktorý sa udial v adolescencii, umožňujú okrem hľadania fyzickej blízkosti aj vyhľadávanie mentálnej blízkosti, čo znamená aktiváciu mentálnych reprezentácií vzťahových osôb, resp. podporných interakcií, ktorá sa udiala v minulosti. Dôležitú úlohu v tejto fáze môže hrať aj prevládajúci štýl vzťahovej väzby. Kým ľudia s bezpečným štýlom ľahšie aktivujú spomienky na podporné interakcie, ľudia s neistým štýlom naopak skôr aktivujú obrazy, keď bola vzťahová osoba nedostupná resp. nedokázala naplniť vzťahové potreby. Druhý komponent modelu súvisí s hľadaním odpovede na otázku, či je vzťahová osoba dostupná alebo nie. V prípade, že si človek odpovedá na uvedenú otázku kladne, dochádza k zvýšeniu pozitívnych emócií, ktoré odstraňujú, resp. znižujú hrozbu. Človek prežíva zvýšený pocit bezpečia, komfortu a úľavy. To okrem zníženia či odstránenia pocitu hrozby vedie aj k tomu, že si človek posilňuje hľadanie blízkosti ako stratégiu zvládania záťaže a tiež bezpečný štýl vzťahovej väzby. Na druhej strane zážitok nedostupnosti vedie k intenzívnejšiemu prežívaniu záťaže a zvýšenému prežívaniu neistoty a nebezpečia. Aj v tomto prípade však vyhodnotenie odpovede na uvedenú otázku súvisí so subjektívnym vnímaním dostupnosti vzťahovej osoby. Negatívne vzťahové zážitky v minulosti preto môžu viesť k vytvoreniu si kognitívneho skreslenia, ktoré môže pri hodnotení človeka interagovať s reálnou dostupnosťou vzťahovej osoby. Tretím komponentom modelu je zhodnotenie toho, či je hľadanie dostupnosti vzťahovej osoby ešte stále možné, a vytvorenie si sekundárnej väzbovej stratégie. Ako už bolo povedané, nedostupnosť vzťahovej osoby vedie k intenzívnejšiemu prežívaniu stresu a zvýšeniu neistoty. Človek v tejto fáze posudzuje to, či je alternatíva opätovného sa snaženia o dosiahnutie blízkosti schodná cesta alebo nie. To znamená, či takéto snaženie môže viesť k prežívaniu blízkosti a následnej redukcii stresu. Odpoveď na túto otázku určuje, ktorú sekundárnu stratégiu si človek zvolí ako

riešenie tejto nedostupnosti. Súhlasná odpoveď vedie k tzv. hyperaktivácii, nesúhlasná odpoveď zase k tzv. deaktivácii. Hyperaktivácia nasleduje najmä vtedy, ak je vzťahová osoba čiastočne dostupná, ale nedostatočne odpovedá, resp. odpovedá nespoľahlivo, a tiež vtedy, ak je vzťahová osoba zahlcujúca. To znamená, že síce poskytuje starostlivosť, ale na druhej strane oberá človeka o vlastnú kompetenciu a sebahodnotu, prípadne komunikuje popri starostlivosti aj negatívne informácie o hodnote človeka. Autori modelu tiež pripúšťajú, že hyperaktiváciu môžu podporovať aj zážitky traumatického charakteru, ktoré sa vyskytli počas neprítomnosti vzťahovej osoby. Hyperaktivácia ako samotná sekundárna stratégia má za cieľ vynútenie si silnejšej prítomnosti a väčšej starostlivosti a podpory od vzťahovej osoby. Človek môže napr. vynucovať pozornosť, prezentovať neprimerané nároky vo vzťahu k partnerovi, neprimerane kontrolovať partnerovo vzťahové správanie, apod. Aby dosiahli svoj cieľ, takíto ľudia môžu zveličovať svoj negatívny stav, prezentovať sa ako neschopní zvládnuť svoju situáciu, agresívne reagovať na partnerovu neprítomnosť či nestarostlivosť a pod. Stratégia hyperaktivácie vedie však namiesto získania pozornosti k deštruktívnym emóciám (partner sa cíti nepríjemne) a máva negatívne dôsledky pre vzťah. Deaktivácia je druhou možnosťou stratégie, ktorá je voľbou, keď je dosiahnutie dostupnosti vzťahovej osoby vyhodnotené ako neschodná cesta. Častokrát nasleduje deaktivácia po zážitkoch odmietnutia, trestu (hostilita, ignorovanie) či násillia. Vtedy je potencionálna blízkosť vzťahovej osoby vyhodnotená ako nebezpečná alebo nedovolená. Deaktivácia znamená inhibíciu vzťahových potrieb, najmä hľadania blízkosti. Takíto ľudia si vytvárajú stratégie sebaspoľahnutia, kontroly, a udržiavanie vzdialenosti, ignorujú resp. potláčajú svoje vzťahové potreby a emocionálne stavy, ktoré by mohli spustiť aktiváciu systému vzťahovej väzby. V reálnom stave sa to môže prejaviť udržiavaním vzdialenosti od partnera, odmietaním správania vedúceho k intimitate, sebaodhaleniu či k interakciám vyžadujúcim emocionálne zaangažovanie. Keďže k udržaniu deaktivácie je nutné zachovať si pocit samostatnosti a ovládania situácie, takíto ľudia si odmietajú priznať vlastnú slabosť či nekompetenciu, čo vedie k tomu, že sú neochotní zaoberať sa takýmito stavmi aj u partnera. Aj deaktivácia vedie k negatívnym dôsledkom, pretože skresľuje reálne vnímanie seba aj iných. Na to, aby človek udržal deaktiváciu vzťahového systému, musí udržiavať nereálnu predstavu o svojej nezávislosti či kompetentnosti. Vo vzťahu k iným ľuďom často ľudia s deaktiváciou ignorujú, bagatelizujú ich potreby, prípadne partnerov zhadzujú. Vzhľadom na vyššiu úroveň nedôvery voči iným majú aj problém vytvoriť si záväzok a tendenciu rýchlo unikať zo vzťahu. Mikulincer a Shaver (2007) popisujú aj situáciu, ktorá môže nastať, keď človek nie je schopný jedno-

značne odpovedať na otázku, či je dobré sa opätovne snažiť o blízkosť vzťahovej osoby. Vtedy môže človek lavírovať medzi aktiváciou a deaktiváciou, s tým, že používa obe stratégie chaoticky a inkoherentne. Je to dôsledkom toho, že ani jedna stratégia nevedie k cieľu. Autori modelu spájajú tieto sekundárne stratégie so štýlmi vzťahovej väzby. Kým bezpečný štýl sa buduje a upevňuje prostredníctvom prežívania dostupnosti a blízkosti vzťahovej osoby, ktorá vedie k zníženiu hrozby a zvýšenému pocitu bezpečia, komfortu a úľavy, hyperaktivácia je stratégiou upevňujúcou úzkostný štýl pripútania. Naopak, deaktivácia je stratégiou súvisiacou s vyhýbavým štýlom vzťahovej väzby a dezorganizovaný štýl je prejavom inkoherentného používania hyperaktivácie a deaktivácie.

2.2 Vybrané výskumné zistenia v oblasti vzťahovej väzby u dospelých

Záujem o dospelú vzťahovú väzbu priniesol výskum vo viacerých oblastiach, napr. v oblasti partnerských vzťahov, sexuality, reakcií na stres rôzneho charakteru, duševnej pohody, ale aj v špecifickejších oblastiach ako religiozita či prosociálne správanie. Táto publikácia sa venuje súvislostiam vzťahovej väzby a religiozity, a preto budú teoretické formulácie aj výskumné výsledky na túto tému uvedené v ďalších kapitolách. V tejto časti uvádzame vybrané výskumné zistenia z ostatných oblastí a to najmä z oblasti interpersonálneho správania.

Najväčšie množstvo výskumov týkajúcich sa dospelaj vzťahovej väzby bolo realizovaných v oblasti partnerských vzťahov. Niekoľko štúdií sa zameralo na súvislosti vzťahovej väzby a manželskej či partnerskej spokojnosti. Cobb et al. (2001) skúmali 172 manželských párov s dĺžkou manželstva do 6 mesiacov a potom neskôr po roku. Potvrdili, že vlastná bezpečná vzťahová väzba koreluje s celkovou spokojnosťou v manželstve (súčasnou ako aj neskoršou) a to tak u mužov ako aj žien. Vnímaná partnerova vzťahová väzba súvisela s manželskou spokojnosťou tiež, ale iba u mužov a nie u žien. Muži, ktorí vnímali svoju partnerku ako majúcu bezpečnú vzťahovú väzbu, boli vo vzťahu spokojnejší. Autori sa snažili nájsť aj premenné, ktoré moderujú (sprostredkovávajú) uvedený vzťah, pričom zistili, že medzi takéto premenné možno zaradiť podporné vzťahové interakcie. Feeney (1994) takisto zistil, že vzťahová väzba predikuje manželskú spokojnosť, a to počas všetkých období manželstva. V neskoršej štúdií (Feeney, 1999a) tento vzťah potvrdil, avšak poukázal na to, že to súvisí s prežívaním a reguláciou vlastných emócií. Osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou prežívajú v manželstve viac pozitívnych emócií, naopak, osoby s neistou vzťahovou väzbou nie sú

schopné adekvátnej regulácie vlastných negatívnych emócií (platí to najmä pre osoby s úzkostnou vzťahovou väzbou). Pietromonaco et al. (2004) tiež vysvetľujú tento vzťah prostredníctvom správania sa v partnerských konfliktných situáciách. Podľa nich súvisí vzťahová väzba s manželskou spokojnosťou preto, že ľudia s odlišnou vzťahovou väzbou inak reagujú v konfliktných situáciách, čo zahŕňa odlišnosti v myslení, emóciách, ako aj odlišné konfliktné správanie. Ako vyplýva z výskumov párových konfliktov, konflikty sa v párových vzťahoch vyskytujú pravidelne, pričom v istých prípadoch môžu facilitovať pozitívny rozvoj a prehĺbenie vzťahu, a v iných prípadoch môžu viesť k eskalácii napätia vo vzťahu. Pietromonaco et al. (2004) podávajú prehľad viac ako dvadsiatich štúdií, ktoré nejakým spôsobom prispeli k tejto otázke. Z nich vyplýva, že osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou používajú počas konfliktu konštruktívnejšie stratégie, napr. vyjadrujú partnerovi počas konfliktu pozitívne emócie, snažia sa udržať rozhovor na zdroji problémov apod. To môže následne facilitovať rozvoj hlbšej intimity. Na druhej strane osoby s neistou vzťahovou väzbou používajú nekonštruktívne stratégie, napr. tí s úzkostnou väzbou používajú nátlak, osoby s odmietavou väzbou skôr únikové stratégie. V pozadí toho môžu byť najmä negatívne emócie. Pietromonaco et al. (2004) z prehľadu uvedených štúdií poukazujú na pomerne konzistentný fakt, že úzkostne ambivalentní prezentujú v konfliktných situáciách viac negatívnych emócií v porovnaní s bezpečnými a odmietavými. Môže to byť z dôvodu, že majú potrebu o svojich negatívnych emóciách hovoriť s partnerom, ale aj preto, že skutočne prežívajú vyšší distress.

Viacero výskumov sa zameralo na vzťah vzťahovej väzby s premennými týkajúcimi sa duševného zdravia, celkovej adjustácie a životnej pohody (well-being). Brennan a Morris (1997) skúmali vzťah medzi vzťahovou väzbou a sebaúctou. Potvrdili to, že sebaúcta je nižšia najmä u osôb s úzkostnou vzťahovou väzbou, pričom tak bezpeční ako aj odmietaví vykazujú vyššiu úroveň sebaúcty. Keď sa však zamerali na dimenzie sebaúcty, zistili, že u osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou vykazovali vyššie skóre v seba-prijatí (self-liking), kým osoby s odmietavou vzťahovou väzbou v sebakompetencii (self-competence). Feeney a Noller (1996) uvádzajú viacero výskumov, ktoré skúmali vzťahovú väzbu a celkovú adjustáciu u adolescentov. Tieto výskumy potvrdili, že bezpečná vzťahová väzba súvisí s lepším osobnostným fungovaním, konkrétne s nižšou úzkosťou, depresiou, hnevivosťou a pocitmi viny. V citovaných metaanalýzach sa ukázalo, že vzťahová väzba súvisí s celkovými indexmi adjustácie pre oblasť sociálneho a emocionálneho života, ale nie akademického života.

Výskumný záujem sa koncentroval aj na súvislosti medzi vzťahovou väzbou a psychopatológiou, najmä depresiou. Mikulincer a Shaver (2007) poukazujú na to, že tieto výskumy sú podporené Bowlbyho teoretickými formuláciami o tom, že negatívne zážitky týkajúce sa vzťahovej väzby môžu mať negatívny dopad na dospelé psychické fungovanie. Už na začiatku sme spomínali, že tieto úvahy do značnej miery stimulovali záujem o vzťahovú väzbu v dospelosti. Výskumy, ktoré uvádzajú Mikulincer a Shaver (2007) skutočne dokazujú, že smrť rodiča v ranom detstve, dlhodobé odlúčenie od vzťahovej postavy, či rozvod rodičov zvyšujú pravdepodobnosť depresie, panickej poruchy a agorafóbie v dospelom veku. Na tému depresie, úzkosti a vzťahovej väzby bolo podľa Mikulincera a Shavera (2007) realizovaných vyše 100 štúdií. Väčšina z nich konzistentne potvrdila, že bezpečná vzťahová väzba súvisí s nižšou úrovňou depresívnych a úzkostných príznakov, bez ohľadu na to, či je predmetom skúmania vzťahová väzba k rodičom, resp. vzťahová väzba v súčasných vzťahoch. Najvyššie symptomatologické skóre v tejto oblasti majú ľudia s úzkostnou vzťahovou väzbou, u odmietavých priniesli výskumy zmiešané výsledky. Na druhej strane autori, ktorí sa zamerali na konkrétne depresívne príznaky, zistili, že oba uvedené neisté štýly pripútania (úzkostný a odmietavý) súvisia s depresiou, hoci iným spôsobom. Kým úzkostná vzťahová väzba súvisí skôr s interpersonálnymi aspektmi depresie ako nadmerná závislosť či nedostatok autonómie, odmietavá vzťahová väzba má vzťah výkonovým aspektom depresie ako perfekcionizmus, sebatrestanie, či sebakritika.

Procesy zvládania boli v súvislosti so vzťahovou väzbou skúmané najmä na základe úvah o tom, že interpersonálna podpora je u mnohých ľudí významnou súčasťou zvládacích stratégií. Na konštruktívne zvládanie nemusí pozitívne vplývať len blízkosť vzťahovej osoby, ale aj mentálne obrazy súvisiace s poskytovaním opory. Ako už bolo uvedené v modeli Mikulincera a Shavera (2007), systém vzťahovej väzby je aktivovaný práve v situáciách hrozby. Blízkosť vzťahovej osoby (tak fyzická ako i mentálna) môže pomôcť k redukcii stresu a pozitívnej adjustácii. Vo svojej štúdiu Mikulincer a et al. (1993) skúmali súvislosti dospeljej vzťahovej väzby (t.j. ako sa ľudia cítia v blízkych vzťahoch) a spôsob ako ľudia reagovali na iracký útok na Izrael počas vojny v perzskom zálive. Ukázalo sa, že ľudia s neistým pripútaním vnímali stres z tejto udalosti intenzívnejšie, ako ľudia s bezpečným pripútaním, čo sa prejavovalo najmä v oblasti úzkosti, agresivity a somatizácie. Čo sa týka zvládacích mechanizmov, medzi osobami s jednotlivými typmi vzťahovej väzby sa nepreukázali rozdiely v úrovni na problém orientovaného zvládania, avšak úzkostne ambivalentní mali vyššiu úroveň na emócie zameraného zvládania. Naopak, osoby s vyhýbavou vzťahovou väz-

bou používali viac únikových stratégií a to najmä vtedy, ak bývali na ohrozenom území. Alexander et al. (2001) skúmali ako súvisí vzťahová väzba so zvládaním tranzitných období v manželstve, konkrétne narodením dieťaťa. Výskum uskutočnili s 92 manželskými párami, pričom zistili, že efekt na zvládanie tejto situácie mala tak vlastná vzťahová väzba, ako aj vzťahová väzba partnera. V oboch prípadoch sa však ukázali medzipohlavné rozdiely, napr. vyššia miera úzkosti vo vzťahoch viedla u žien k vyššiemu používaniu na emócie zameraného zvládania, a u mužov k zníženiu na problém orientovaného zvládania. Čo sa týka partnerovej vzťahovej väzby, partnerkina úzkosť viedla u partnerov k nižšiemu hľadaniu sociálnej opory.

Frekventovanou témou výskumu bola aj stabilita vs. zmena vzťahovej väzby v dospelosti. Na začiatku kapitoly sme spomínali predpoklad, že detská vzťahová väzba sa prenáša do dospelosti a ovplyvňuje správanie dospelého človeka (napr. ako sa správa k svojim deťom). Vzhľadom na to, aj na uvedené korelácie s viacerými premennými môžeme predpokladať, že štýl vzťahovej väzby sa dá považovať za relatívne stálu osobnostnú charakteristiku. Na druhej strane viacerí zdôrazňujú, že prevládajúci štýl vzťahovej väzby sa nedá považovať za takú stabilnú charakteristiku osobnosti ako napr. temperamentové črty, a že v istých prípadoch sa môže zmeniť. Davila a Cobb (2004) vychádzajú pri svojom uvažovaní z Bowlbyho formulácie, že človek nielen asimiluje nové informácie do svojho modelu vzťahovej väzby, ale aj prispôsobuje svoj model existujúcim informáciám. Preto sú ľudia potencionálne schopní zmeny vo vzťahovej väzbe. Pre toto tvrdenie Davila a Cobb (2004) uvádzajú štyri zdroje dôkazov, ktoré reprezentujú tri typy výskumných štúdií. Prvý zdroj dôkazov vyplýva z výskumných štúdií skúmajúcich zmenu vzťahovej väzby v detstve. Tie síce potvrdzujú stabilitu vzťahovej väzby, ale len v prípade, že sa zásadnejším spôsobom nezmenili životné podmienky. U niektorých detí bolo zistené, že sa ich prevládajúci štýl vzťahovej väzby zmenil, pričom ich matky hovorili o rôznych zmenách, napr. zvýšenie resp. zníženie životného stresu, nový život s partnerom, zmena bývania, zvýšenie sebavedomia v materstve apod. Od toho či išlo o pozitívnu alebo negatívnu zmenu záviselo, či sa vzťahová väzba zmenila z bezpečnej na neistú alebo naopak. Davila a Cobb (2004) poukazujú nato, že ak sa už počas detstva môže meniť vzťahová väzba, možno takéto zmeny očakávať aj v dospelosti. Druhým zdrojom dôkazov sú longitudinálne štúdie zaoberajúce sa transferom vzťahovej väzby z detstva do dospelosti. K tejto téme existuje množstvo štúdií, pričom Davila a Cobb (2004) naznačujú, že výsledky sa nie vždy zhodnú. Avšak väčšina z nich zistila, že medzi vzťahovou väzbou v detstve a vzťahovou väzbou v dospelosti existuje iba čiastočná zhoda (veľkosť zhody sa v rôznych štúdiách líši), pričom viaceré

štúdie sa snažili aj odhaliť prediktory zmeny. Tie boli najčastejšie zmeny v rodinnej situácii (napr. úmrtie rodičov, rozvod, rodičovská psychopatológia, zneužitie apod.). Tretím zdrojom dôkazov je zmena vzťahovej väzby od adolescence do dospelosti. Aj v tomto prípade sa medzi adolescentnou a dospelou vzťahovou väzbou ukázal len stredný vzťah naznačujúci, že u niektorých je zmena možná. Pri väčšine osôb bola zmena smerom k vyššiemu bezpečiu vzťahovej väzby. Nakoniec, štvrtým zdrojom dôkazov sú longitudinálne výskumy romantických vzťahov s použitím sebakýpovedových metód. Aj tu bola úroveň stability vzťahovej väzby na strednej úrovni, pričom asi 30 % osôb preukázalo zmenu vzťahovej väzby. Davila a Cobb (2004) preto na základe týchto informácií uzatvárajú, že vzťahová väzba môže u niektorých ľudí a za niektorých okolností prechádzať zmenou. Je však podľa nich otázne, nakoľko tieto zmeny predstavujú trvalú reorganizáciu systému vzťahovej väzby.

3. Metódy na skúmanie a diagnostiku štýlov vzťahovej väzby

S rozvojom skúmania vzťahovej väzby, o ktorom sme písali v predchádzajúcich kapitolách, samozrejme vznikla aj potreba jej diagnostiky. Už v začiatkoch rozvoja tejto teórie bolo nutné diagnostikovať prevažujúci štýl vzťahovej väzby u dieťaťa, aby mohlo byť poukázané na jeho dôsledky a na to, ako tento štýl ovplyvňuje bežný psychický život. Postupne ako sa teória vzťahovej väzby rozvíjala, vznikali aj rôzne ďalšie metódy aplikovateľné v rôznych fázach vývinu, t.j. od detstva až po dospelosť. V tejto kapitole stručne predstavíme niektoré z nich, pričom z formálneho hľadiska ich zaradujeme do dvoch skupín. Jednu z nich tvoria metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby v detstve, a druhú metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby v dospelosti.

3.1 Metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u detskej populácie

Ako uvádzajú Mikulincer a Shaver (2007), skúmanie individuálnych rozdielov vo vzťahovej väzbe začalo v súvislosti s výskumnými aktivitami M. Ainsworthovej, ktorá realizovala dlhodobé pozorovanie matersko-detských dyád v rôznych krajinách. V roku 1969 publikovala štúdiu, ktorá podrobne popisovala novú metódu na zisťovanie toho, aký štýl vzťahovej väzby prevláda u dieťaťa. Metóda bola určená pre deti od 12 do 20 mesiacov a Ainsworthová ju nazvala **The Strange Situation**, čo by sa dalo voľne preložiť ako neznáma situácia, resp. situácia odcudzenia. Celá metóda je založená na laboratórnom pozorovaní dieťaťa, najmä jeho pripútavacom a exploračnom správaní (Ainsworth et al., 1978). Ainsworthová svoju metódu založila na rigoróznom postupe, ktorý popísala vo svojej knihe *Patterns of Attachment* (Ainsworth et al., 1978). Postup je nasledovný. Rodič aj dieťa vojdú do miestnosti, dieťa sa usadí a nechá sa mu možnosť explorať okolie. Do miestnosti vojde cudzia osoba, ktorá sa po malej chvíli začne hrať s dieťaťom. Potom rodič opustí miestnosť a nechá dieťa s cudzou osobou. To sa nazýva prvá separácia. Po chvíli sa rodič vráti späť, a cudzia osoba potichu odíde. To je fáza prvého stretnutia. Rodič po ďalšej chvíli znovu odíde a nechá dieťa samé v miestnosti (druhá separácia). Do miestnosti sa opäť vráti cudzia osoba, a ak je to potrebné, interaguje s dieťaťom. Rodič sa po chvíli opäť vráti a cudzia osoba opustí miestnosť (druhé stretnutie).

Prvotný Ainsworthovej systém umožnil na základe správania dieťaťa klasifikovať jeho vzťahovú väzbu do troch kategórií. Prvá z nich bola bezpečná vzťahová väzba (B), ďalšie dve sa týkali nejstej vzťahovej väzby: A – vyhýbavá (avoidant) a C – ambivalentná (ambivalent) vzťahová väzba. Klasifikácia sa uskutočňuje na základe správania dieťaťa v situáciách odlúčenia a stretnutia. Dieťa s bezpečnou vzťahovou väzbou používa svojho rodiča ako bezpečnú bázu pre exploráciu. Prejavuje znaky toho, že mu rodič chýba, najmä počas druhej separácie. Pri stretnutí prejavuje znaky radosti, aktívne víta rodiča, usmieva sa na neho, gestikuluje smerom k nemu. Ak je rozrušené, naznačuje to rodičovi alebo ho aktívne hľadá. Keď sa upokojí, znova sa vráti k explorácii. Dieťa, ktoré sa zaradi do kategórie A (vyhýbavé), exploruje ľahko a pohotovo, a ukazuje málo emócií alebo hľadanie bezpečia. Pri separácii reaguje minimálne, len s malým stresom. Pri opätovnom stretnutí s rodičom sa od neho odvracia, často ho aktívne odmieta a sústreďuje sa viac na hračky. Ak ho rodič zodvihne, môže stuhnúť, prípadne sa odtáhnúť. Často si drží odstup od rodiča, a namiesto toho sa sústreďuje viac na hračky. Dieťa s ambivalentnou vzťahovou väzbou (C) je viditeľne vystrašené, keď vojde do miestnosti, často aj podráždené alebo pasívne. Exploráciu nerealizuje spontánne, pri separácii je znepokojené a vystresované. Pri stretnutí s rodičom môže sriedať snahy o kontakt so zlostným odmietnutím či zachvatmi, alebo môže ostať pasívne, prípadne príliš vystresované, aby sa snažilo o kontakt. Zlyháva v snahe nájsť bezpečie u rodiča.

Neskôr sa ukázalo, že asi 15 % detí nie je možné klasifikovať uvedeným systémom, preto bola pridaná štvrtá kategória. Autori tejto kategórie Mainová a Solomon (Main, Morgan, 1996) popísali správanie u detí neklasifikovateľných daným systémom, a poskytli pravidlá pre ich zaradenie do štvrtej kategórie, ktorú nazvali dezorganizovaný alebo aj dezorientovaný štýl vzťahovej väzby (D). Deti spadajúce do tejto kategórie vykazujú neprítomnosť cieľov či jasných úmyslov, napr. vykonávajú prerušované aktivity a pohyby, stereotypné správanie, sú zmätené a dezorientované. Autori naznačujú, že dôvodom takéhoto správania je odmietnutie koherentného vzorca vzťahovej väzby voči rodičovi.

Klasifikačný systém M. Ainsworthovej prešiel od svojho vzniku podrobným skúmaním a validizáciou. Solomon a George (1999) poskytujú prehľad zistení o reliabilite a validite uvedeného systému klasifikácie na základe dostupných výskumných štúdií. Pre systém, ktorý je založený na subjektívnom zaradení na základe pozorovania, je dôležité, aby vykazoval tzv. zhodu medzi posudzovateľmi (angl. intercoder agreement). Prvotné štúdie Ainsworthovej hovorili o veľmi vysokej zhode posudzovateľov, ktorá sa pohybovala od 85 až po 95 %. Treba poznamenať, že išlo o posudzovateľov, ktorí boli

trénovaní samotnou Ainsworthovou, čo je veľmi dôležité pre posúdenie zhody. Čím intenzívnejší tréning totiž posudzovatelia majú, tým vyššiu zhodu dosiahnu. Neskoršie štúdie so štyrmi kategóriami boli tiež vysoké, pohybovali sa od 80 do 88 %. To poukazuje na to, že klasifikačný systém po zacvičení posudzovateľov vykazuje dobrú reliabilitu. Solomon a George (1999) tiež poukazujú na časovú stabilitu zaradenia do príslušnej kategórie. V doterajších výskumoch sa ukázalo, že krátkodobá stabilita bola vyhovujúca, avšak klasifikácia s tromi kategóriami (A-B-C) vykázala lepšiu stabilitu ako klasifikácia so štyrmi kategóriami (A-B-C-D). Čo sa týka dlhodobej stability, aj tu bolo realizovaných niekoľko štúdií zameraných na predikciu neskoršej vzťahovej väzby u detí klasifikovaných týmto systémom. Deti, ktoré boli zaradené týmto systémom vo veku 12 až 18 mesiacov sa v 60 mesiacoch veku zhodovali s pôvodnou klasifikáciou na 82 %. Ak sa však skúmalo, či táto klasifikácia pretrvá až do predškolského veku, výsledky už neboli také presvedčivé. Ako bolo naznačené v predchádzajúcej kapitole, dlhšie obdobie znamená pravdepodobnejšiu zmenu v rodinnom prostredí (strata, zmena rodinnej situácie a pod.), čo môže vyústiť do zmeny prístupového správania. Samozrejme, dôležitým aspektom diagnostickej metódy je to, či dokáže predikovať ďalšie významné premenné. Prvotné výskumy Ainsworthovej poukázali na to, že matky s deťmi vykazujúcimi bezpečnú vzťahovú väzbu boli k svojim deťom citlivejšie, akceptujúcejšie, kooperatívnejšie a dostupnejšie než matky s deťmi vykazujúcimi neistú vzťahovú väzbu. Neskoršie štúdie replikovali tieto výsledky, hoci, ako poukazujú Solomon a George (1999), výsledky neboli také silné ako v prvých štúdiách. Špeciálna pozornosť sa venovala validite štvrtej kategórie (dezorganizovaný typ vzťahovej väzby). Ukázalo sa, že tento typ má vzťah k dysfunkčným interakciám medzi matkou a dieťaťom, vrátane týrania. Štúdie nepreukázali žiadny vzťah medzi bezpečnou vzťahovou väzbou voči matke a otcovi, čo vyvrátilo predpoklady o tom, že za vzťahovou väzbou stojí do značnej miery temperament dieťaťa, a potvrdilo, že vzťah medzi rodičom a dieťaťom je jej základným faktorom.

Potreba zisťovať prevládajúci typ vzťahovej väzby viedla k metódam vhodným aj pre staršie deti. Mainová a Cassidy (1988) vyvinuli systém pre deti predškolského veku. Pozorovali deti, ktoré už mali posúdený štýl vzťahovej väzby v skoršom veku, a snažili sa identifikovať ich správanie v podobnej situácii, ktorá však bola modifikovaná tak, aby reflektovala vývinové zmeny detí (napr. bola predĺžená doba odlúčenia apod.). Ich klasifikácia bola viac založená na správaní dieťaťa počas opätovného stretnutia s rodičom, než na správaní počas kontaktu s cudzou osobou. Tento systém obsahoval 5 kategórií, a to bezpečnú (B), odmietavú (A), ambivalentnú (C), kontrolujúcu

(D) a neklasifikovateľnú (U). Pri bezpečnej vzťahovej väzbe je dieťa pri opätovnom stretnutí kľudné, sebaisté, otvorené, komunikuje alebo interaguje s rodičom pozitívne. Pri vyhýbavej vzťahovej väzbe si dieťa zachováva emočnú neutralitu, jemne obmedzuje a minimalizuje interakciu a komunikáciu s rodičom. Ambivalentná vzťahová väzba je charakterizovaná zvýšenou potrebou intimitu a závislosti na rodičovi. Pri stretnutí s rodičom je typická ambivalencia, hostilita, prípadne prehnaná prívetivosť či detinské správanie. Kontrolujúci štýl vzťahovej väzby sa prisudzuje vtedy, keď dieťa vykazuje znaky vymenenej role voči rodičovi, napr. ho trestá (odmietaním, pokorovaním) alebo sa o neho stará (povzbudzuje ho, uistuje apod.). Neklasifikovateľná vzťahová väzba je zmesou rôznych znakov neistého pripútania, ktoré nepatrí do žiadnej z uvedených skupín. Prehľad štúdií zameraných na kvalitu tohto klasifikačného systému (Solomon, George, 1999) poukazuje na jeho pomerne dobrú zhodu u vytrénovaných posudzovateľov (cca 70 až 80 %). Takisto, validitu potvrdili štúdie poukazujúce na vzťah bezpečnej vzťahovej väzby klasifikovanej týmto systémom s adekvátnym mater-ským a podporným správaním.

Uvedený klasifikačný systém bol ďalej prepracovaný Cassidyom a Marvinom (in Solomon, George, 1999), čím sa stal systém aplikovateľný pre klasifikáciu detí v skoršom predškolskom veku (2 a pol až 4 a pol roka). Tento modifikovaný systém pre mladšie deti pracuje tiež s piatimi kategóriami: bezpečná, vyhýbavá, ambivalentná, kontrolujúca/dezorganizovaná, a inak neistá vzťahová väzba. Definície sú nasledovné: Dieťa s bezpečnou vzťahovou väzbou používa rodičov ako bezpečnú bázu pre exploraáciu. Opätovné stretnutie je pokojné, vrúcne a pozitívne. Deti s vyhýbavou vzťahovou väzbou sú odtiahnuté, ale neodmietajú interakciu ako takú. Odmietajú však fyzickú alebo psychickú intimitu. Deti s ambivalentnou vzťahovou väzbou silne protestujú voči odchodu rodiča, pri opätovnom stretnutí silne hľadajú prítomnosť a správajú sa príliš detinsky. Kontrolujúca/dezorganizovaná vzťahová väzba je typická kontrolujúcim správaním (trestanie alebo starostlivosť) ako aj správaním asociovaným s detskou dezorganizáciou. Inak neistá vzťahová väzba je zmesou prejavov neistého správania nezaraditeľných do iných skupín. Uvedený systém je hojne používaný najmä v USA a Veľkej Británii, pričom certifikáciu tohto systému zabezpečuje tzv. MacArthur Working Group on Attachment, ktorá certifikuje iba tých užívateľov, ktorí dosiahnu aspoň 75 % zhodu (Solomon, George, 1999). Validizačné štúdie sú zriedkavejšie, niektoré výsledky uvádzajú Solomon a George (1999), napr. deti klasifikované ako majúce bezpečnú vzťahovú väzbu mali pozitívnejšie a pokojnejšie interakcie ako deti s rôznym typom neistého správania.

Kým predchádzajúce dva systémy sú založené na myšlienke kontinuity vzťahovej väzby, Crittenden (1992) vo svojom systéme zdôrazňuje dynamické zmeny vo vzťahovej väzbe, ktoré sa objavujú ako dôsledok interakcie medzi dozrievaním a zážitkami dieťaťa. Preto tento systém oveľa viac zdôrazňuje možnú zmenu vzťahovej väzby v priebehu individuálneho vývinu. Crittendenov systém sa často označuje skratkou **PAA** (z angl. **Preschool Assessment of Attachment**). Do značnej miery sa prelína s predošlými systémami, je však o niečo podrobnejší a prepracovanejší. Ako uvádzajú Solomon a George (1999), systém bol použitý u detí od 21 do 65 mesiacov. PAA pracuje so šiestimi kategóriami vzťahovej väzby, a to bezpečná/vyrovnaná, obranná, nátlaková, obranná/nátlaková, anxiózna depresívna a iná neistá vzťahová väzba. Zdrojom pre zaradenie je samozrejme opäť pozorovanie dieťaťa, kritériá sú však dost' podrobné a zahŕňajú aj fungovanie pripútavacej postavy, reakciu medzi dieťaťom a rodičom, odhadovanú reguláciu vnútorných pocitov dieťaťa, ako aj afektívnu odpoveď pozorovateľa. Dieťa s bezpečnou/vyrovnanou vzťahovou väzbou je relaxované, schopné blízkosti, priamo vyjadruje túžby a potreby, je schopné vyjednávať o nezhode či nesúhlase. Dieťa s obrannou vzťahovou väzbou sa správa tak, aby redukovalo emočné angažovanie sa alebo konfrontáciu. Zameriava sa viac na hru a exploráciu namiesto interakcie. Nátlaková vzťahová väzba sa prísúdi vtedy, ak sa dieťa snaží maximalizovať interakciu s rodičom, zvyrazňuje konflikty a problémy. Je nátlakové, napr. trestajúce, alebo líškavé. Deti, ktoré vykazujú súčasne znaky obrannej aj nátlakovej vzťahovej väzby tvoria osobitnú kategóriu. Anxiózne depresívna vzťahová väzba je charakteristická emóciami smútku, paniky, je prítomný silný distress a strnulosť. Do poslednej kategórie sa zaraďujú deti, ktoré vykazujú zmiešané znaky nejstej vzťahovej väzby, a k rodičovi sa správajú nekoherentne. Prehľad údajov o reliabilite aj validite aj v tomto prípade hovorí o dobrej zhode posudzovateľov v rozmedzí od 80 do 90 %, ako aj o schopnosti klasifikácie predikovať dôležité premenné, ako napr. pripútavacie správanie rodičov (Solomon a George, 1999).

Ďalšie metódy na zisťovanie vzťahovej väzby u detí využívali aj iné prístupy napr. rozhovor, či symbolickú reprezentáciu. Vzniklo niekoľko metód založených na rozhovore s dieťaťom, pričom tieto metódy sa pochopiteľne používajú pre staršie deti. **Detské interview na zisťovanie vzťahovej väzby** (angl. The child attachment interview) (Shmueli-Goetz et al., 2008) vychádza z veľkej časti z dospeljej verzie (popísaná neskôr), a jeho podstatou je rozhovor s dieťaťom zameraný na hodnotenie detských mentálnych reprezentácií rodičovských postáv. Na viac patologickú stránku sa orientuje **Disturbance attachment interview** (Smyke and Zeanah, 1999) V tomto

prípade sa však otázky kladú opatrovateľom a nie deťom samotným. Metódy založené na symbolickej reprezentácii vychádzajú z predpokladu, že deti si svoje zážitkové skúsenosti s rodičmi či opatrovateľmi ukladajú vo formálnych reprezentáciách. Tie potom používajú na organizáciu podnetov a informácií zvonku a prejavujú sa v tom, ako deti reagujú na podnety. V zásade sú používané dva spôsoby, ako vyvolať tieto reprezentácie, a to pomocou obrázkov a pomocou hry s bábkami. Obrázkové systémy vychádzajú z odpovedňových protokolov známych pod názvom **Separation Anxiety Test (SAT)**, ktorých tvorcom bol v 70-tych rokoch minulého storočia Hansburg, a ktoré boli ďalej rozvíjané napr. aj Bowlbom. Procedúra pozostáva zo 6 obrázkov evokujúcich vzťahovú väzbu, a dieťa má popísať, ako sa postavy na obrázku cítia. Systémy založené na hre s bábkami sa zameriavajú na príbehy, ktoré dospelý dieťaťu uvedie, pričom dieťa má za úlohu v príbehu pokračovať a zahrať ho s použitím bábok. Rôzni autori používajú rôzne klasifikácie na analýzu detského správania pri pokračovaní v príbehu (Solomon a George, 1999).

3.2 Metódy na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u dospeljej populácie

Ako vyplýva z poznatkov uvedených v predchádzajúcej kapitole, skúmanie vzťahovej väzby na dospeljej populácii sa intenzívne rozvíja, a to nielen po teoretickej, ale aj po metodologickej stránke. Na účely skúmania vzťahovej väzby u dospeljej populácie vzniklo množstvo postupov a nástrojov, založené zväčša na sebauvedení, keďže pre dospelú populáciu je sebauvedenie vhodnejšia metóda získavania údajov ako pri deťoch. Nástroje na skúmanie vzťahovej väzby u dospelých sa dajú rozdeliť viacerými spôsobmi, napr. na nástroje založené na rozhovore či používajúce škálované položky napr. Likertovho typu. V našom prípade budeme škály popisovať z pohľadu toho, či sa zameriavajú na históriu vzťahovej väzby k rodičom, alebo sa zameriavajú na vzťahovú väzbu v dospelých vzťahoch (napr. v romantických).

Vzťahová väzba k rodičom (história vzťahovej väzby)

Jedným z najčastejšie používaných metód na skúmanie toho, akú vzťahovú väzbu si v detstve vytvoril človek k rodičom, je **Adult Attachment Interview (AAI)**. Jeho autorka Mainová (Hesse, 1999) ho skonštruovala ako pološtruktúrované interview zamerané na spomienky interviewovanej dospeljej osoby ohľadne jej zážitkov so vzťahovou väzbou voči vzťahovej osobe. V rozhovore sa osoby vyjadrujú k otázkam ohľadne bežných zážitkov

s rodičmi, ďalej pri zážitkoch straty, a tiež na význam, ktorý osoby prisudzujú týmto zážitkom pri ich rodičovskom fungovaní. Výsledný rozhovor je prepísaný a skórovaný, pričom hodnotiteľ hodnotí najmä zážitky osoby s rodičmi, ďalej jeho spôsob vyjadrovania (najmä použitý jazyk) ako aj schopnosť danej osoby poskytnúť ucelený a koherentný príbeh zložený zo zážitkov a ich významu. Ako uvádzajú Crowell et al. (1999), na skórovanie bolo vyvinutých niekoľko systémov. Pôvodný systém Mainovej a Goldwyna obsahuje škály, na ktorých hodnotiteľ hodnotí oboch rodičov interviewovanej osoby. Konkrétne škály zahŕňajú milujúce, odmietavé, zanedbávajúce, vyžadujúce a nátlakové správanie. Ďalšie škály sa zameriavajú na hodnotenie samotnej interviewovanej osoby, t.j. na jej emócie voči rodičom, strach zo straty, koherenciu či inkoherenciu v rozprávaní a pod. Skóre v týchto škálach, ktoré hodnotiteľ posúdi na základe materiálu je potom zdrojom pre zaradenie posudzovanej osoby do jednej z troch základných kategórií. Osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou (nazývanou tiež autonómna) majú rovnovážne vnímanie svojho pripútavacieho vzťahu, oceňujú ho a vnímajú svoje pripútavacie zážitky ako ovplyvňujúce ich vývin. Väčšinou hodnotia svojich rodičov ako milujúcich. Ďalšie dve kategórie, odmietavý a zaoberajúci sa štýl vzťahovej väzby, sú asociované s nekoherentnými výpoveďami o svojom detstve, a je malá podpora, že by rodičia mohli v detstve slúžiť ako bezpečná základňa. Odmietavý štýl vzťahovej väzby je klasifikovaný vtedy, ak sa interviewované osoby necítia dobre v súvislosti s interview, málo spolupracujú, popierajú dopad pripútavacích zážitkov na ich vývin, často idealizujú zážitky, a majú ťažkosti spomenúť si na ne. Osoby zaradené do kategórie zaoberajúci sa štýl vzťahovej väzby (blízky ambivalentnej vzťahovej väzbe) prejavujú zmätok a kolísavý názor ohľadne minulých zážitkov, rodičia sú vnímaní ako nemilujúci, ale požadujúci, časté sú prípady obrátenej role, kedy je dieťa vnímané skôr na potreby rodiča než na svoje potreby. Jednotlivci môžu byť vo veľmi špecifických prípadoch zaradení aj do štvrtej kategórie, nerozhodnuté či nemožno zaradiť, napr. prítomnosť závažnej vzťahovej traumy (napr. strata rodiča), alebo keď jednotlivé elementy hodnotenia nie sú navzájom v súlade. Crowell et al. (1999) uvádzajú aj alternatívne formy klasifikácie, napr. pomocou Q-triedenia. Adult Attachment Interview bolo použité v množstve výskumných štúdií, niektoré z nich sa zaoberali aj jeho psychometrickými vlastnosťami. Napr. Van IJzendoorn (1995) realizoval metaanalýzu, v ktorej poukázal na to, že AAI korešponduje so správaním dospelých osôb voči vlastným deťom. Roisman et al. (2007) tiež poukázali na to, že výsledky dosiahnuté touto metódou korelujú s viacerými významnými aspektmi dospelého fungovania.

Jednoduchou sebavýpoveďovou formou zisťovania histórie pripútania u dospelých je metóda **História vzťahovej väzby** (angl. Attachment history paragraphs), ktorú zostrojili Hazan a Shaver, pričom jej popis poskytujú vo svojom príspevku Granqvist a Kirkpatrick (2004). Metóda obsahuje štyri odstavce popisujúce správanie rodiča. Jednotlivé odstavce reprezentujú štyri štýly vzťahovej väzby (bezpečná, vyhýbavá, úzkostná/ambivalentná, dezorganizovaná). Respondent jednak označuje štýl, ktorý je pre jeho rodiča najvystihujúcejší (osobitne pre matku a otca) a jednak na poskytnutej škále hodnotí mieru používaného štýlu jednotlivými rodičmi. Metóda bola viackrát použitá vo výskume vzťahu náboženskej konverzie a histórie vzťahovej väzby, o ktorom píšeme v piatej kapitole. Ako uvádzame neskôr, táto metóda bola tiež použitá na Slovensku (Halama, Sabo, 2007).

Ďalšiu skupinu metód tvoria sebavýpoveďové dotazníky. Existuje ich viacero, prvý z nich, ktorý krátko spomenieme je **Dotazník histórie vzťahovej väzby** (angl. Attachment History Questionnaire). Jeho autormi sú Potttharst a Kessler (Crowell et al., 1999). Dotazník zisťuje socio-demografické údaje, rodinnú históriu, vzorce rodinných interakcií, rodičovské správanie apod. Obsahuje 51 položiek, na ktoré respondent odpovedá prostredníctvom 7-stupňovej škály. Ako uvádzajú Crowell et al. (1999) dotazník bol použitý vo viacerých štúdiách a ukázalo sa že neistá vzťahová väzba diagnostikovaná týmto dotazníkom je vo vzťahu k patologickým aspektom rodiny (napr. zneužívanie apod.).

Inventár rodičovského a rovesníckeho pripútania (angl. Inventory of Parent and Peer Attachment, IPPA) je určený pre adolescentov, a okrem rodičovskej vzťahovej väzby zisťuje aj vzťahovú väzbu k rovesníkom (nie k romantickým partnerom). Autormi sú Armsden a Greenberg (Crowell et al., 1999). Otázky sa zameriavajú na vzájomnú dôveru, kvalitu komunikácie, a pocity odcudzenia či zlosti voči trom objektom: matke, otcovi a rovesníkom. Výsledkom je vypočítaný index bezpečná vs. neistá vzťahová väzba voči rodičom a voči rovesníkom. Výsledky potvrdili validitu dotazníka, bezpečná vzťahová väzba voči vrstovníkom je napr. vo vzťahu so sebaúctou a životnou spokojnosťou (Crowell et al., 1999).

Dotazník E.M.B.U. nebol primárne určený na skúmanie štýlov vzťahovej väzby, ale na retrospektívne hodnotenie rodičovského štýlu výchovy. Vzhľadom na jeho príbuznosť s konceptom vzťahovej väzby sa však veľmi skoro dostal do pozornosti výskumníkov z tejto oblasti a začal sa používať na nepriame hodnotenie vzťahovej väzby. Pôvodná verzia vznikla už v roku 1980 (Perris, et al. 1980) pričom obsahovala až 80 položiek. Neskôr ju Arindell et al. (1999) skrátili, pričom výber položiek sa uskutočnil na základe faktorovej analýzy pôvodnej škály. Táto kratšia verzia má 23 položiek, ktoré

tvoria tri škály: Odmietnutie, Emočná vrelosť a Hyperprotektivita. Respondent poskytuje retrospektívne hodnotenie osobitne pre otca a osobitne pre matku. Ako autori krátkej verzie Arrindell et al. (1999) uvádzajú, jednotlivé dimenzie majú vzťah k viacerým osobnostným premenným. Emocionálna vrelosť koreluje pozitívne s extravertiou, aj s vysokou sebaúctou. Odmietnutie koreluje pozitívne s neuroticizmom a tiež negatívne so sebaúctou. Hyperprotektivita korelovala s neuroticizmom, hoci efekt korelácií bol skôr nižší a neobjavoval sa konzistentne u všetkých podsúboroch. Škála bola použitá aj v slovenskom kontexte, do slovenčiny ju preložil J. Hašto a kol.. Ako uvádzame neskôr, v našom výskume bola zahrnutá do analýzy toho, ako sa jednotlivé metódy na skúmanie vzťahovej väzby navzájom zhodujú (Halama, Sabo, 2007).

Vzťahová väzba v súčasných vzťahoch

Aj v prípade metód zameraných na zisťovanie vzťahovej väzby v súčasných vzťahoch existujú viaceré nástroje vychádzajúce zo seba výpovede osoby. **Current Relationship Interview (CRI)** reprezentuje skupinu metód využívajúcich rozhovor. Jeho autormi sú Owens a Crowell (Owens et al., 1995), pričom vychádzajú z hore uvedenej metódy AAI. V interview opytovaná osoba popisuje svoj súčasný partnerský vzťah a príklady, ako mu jeho partner/ka poskytuje bezpečnú základňu. Štýl vzťahovej väzby sa hodnotí na základe prepisu, a podobne ako AAI využíva rôzne škály, na ktorých posudzovateľ hodnotí poskytnutý materiál. Posudzovacie škály sa týkajú respondentovho správania a rozprávania o témach súvisiacich so vzťahovou väzbou (napr. hodnotenie intimity a nezávislosti), ďalej partnerovho správania, a nakoniec diskurzu, ktorý respondent používa (koherencia, pasivita reči, emócie ako zlosť, strach apod.). CRI je v skórovaní podobný AAI, pričom dimenzia bezpečnej a neistej vzťahovej väzby je hodnotená na základe koherentného rozprávania o tom, že respondent je schopný používať partnera ako bezpečnú bázu a tiež fungovať ako bezpečná báza pre partnera. Dôležité je povedať, že odvodenie bezpečnej vs. neistej vzťahovej väzby je skôr založené na schopnosti poskytovať bezpečnú vzťahovú väzbu a pozitívne ju oceňovať, než na pocitoch ohľadne aktuálneho partnerského vzťahu. To znamená, že aj keď väčšina jednotlivcov s klasifikovanou bezpečnou vzťahovou väzbou má dobré vzťahy so svojimi partnermi, nie je to nutná podmienka pre takúto klasifikáciu. Skôr je dôležité, aby si jednotliviec vzťahovú väzbu cenil a jasne popísal svoj vzťah vzhľadom na bezpečnú vzťahovú väzbu. Klasifikácia je podobná ako pri AAI, teda respondenta je možné zaradiť do skupín bezpečná, odmietavá, zaoberajúca sa a nerozhodnutá vzťahová väzba. Crowell et al. (1999) prezentujú

prehľad výsledkov štúdií zameraných na validitu tejto metódy, pričom zhoda pri posudzovateľoch bola o niečo menšia ako u predchádzajúcich metód (66 a 74 percent), čo však je akceptovateľné vzhľadom na to, že v interview sa jedná o súčasný vzťah ovplyvnený aj partnerovým správaním. Validizačné štúdie poukázali, že jednotlivci hodnotení touto klasifikáciou ako tí s bezpečnou vzťahovou väzbou, majú vyššiu spokojnosť so vzťahom, cítia vyšší záväzok vo vzťahu, a menej prejavov verbálnej či fyzickej agresie než tí s neistým pripútaním.

Jednou z pomerne často používaných škál na meranie vzťahovej väzby v dospelosti je škála, ktorú autori Brennan et al. (1998) nazvali **Škála zážitkov v blízkych vzťahoch** (angl. Experiences in Close Relationship Scale). Vznikla faktorovou analýzou viacerých dotazníkov, pričom je výsledkom boli dva hlavné faktory, ktoré autori nazvali Odmietnutie (Avoidance) a Úzkosť (Anxiety). Tie tvoria aj základné dimenzie ich modelu dospelých vzťahovej väzby, ktorý sme popísali v predchádzajúcej kapitole. Novonavrhnutá škála obsahovala 36 položiek, pričom obidve škály sýtli 18 položiek. Príkladom položky zo subškály Odmietnutie je napr. výrok „Uprednostňujem neukazovať partnerovi ako zle sa cítim.“ Medzi položky zo škály Úzkosť patrí výrok „Trápim sa, že budem opustený.“ Uvedené dve dimenzie sa dajú priradiť dimenziám pripútania v Bartolomewovej modeli: Úzkosť reprezentuje model seba, a Odmietnutie model iných. Preto autori, s využitím výsledkov regresnej analýzy, navrhli aj postup, ktorým sa dá dopracovať ku klasickej klasifikácii vzťahovej väzby podľa Bartholomewovej. V roku 2000 bola škála podrobená hĺbkovej položkovej analýze (Fralely et al., 2000), ktorá viedla k revidovaniu a výberu odlišných položiek. Nová škála sa zvykne označovať skratkou ECR-R (angl. Experiences in Close Relationship Scale – Revised) a má rovnaký počet položiek ako predchádzajúca, pričom 20 z nich sa nachádzalo aj v predchádzajúcej verzii. Viaceré štúdie (napr. Sibley et al., 2005) potvrdili, že takáto revidovaná verzia má dostatočnú časovú stabilitu a dokáže predikovať dôležité interpersonálne premenné ako napr. pripútaacie emócie zaznačované na dennej báze apod.

Jednoduchú metódu založenú na výbere prevládajúceho štýlu vzťahovej väzby v romantických vzťahoch skonštruovali Hazan a Shaver (1987). Obsahuje tri krátke odstavce, ktoré reprezentujú tri základné štýly vzťahovej väzby paralelné k Ainsworthovej trom detským štýlom vzťahovej väzby: bezpečná, odmietavá a úzkostná. Participanti sú požiadaní, aby si odstavce prečítali, a vybrali si ten, ktorý najlepšie vyjadruje ich pocity a správanie v romantických vzťahoch. Na podobnom princípe založili svoj dotazník vzťahov Bartholomewová a Horowitz (1991), keď chceli skonštruovať metódu reflektujúcu ich prístup k štýlom vzťahovej väzby. Nazvali ho **Dotaz-**

ník vzťahu (angl. Relationship Questionnaire). Podobne ako v predchádzajúcom prípade, dotazník obsahuje odstavce, ktoré sa v mnohom prelínajú s Hazanovým a Shaverovými prototypmi. V tomto prípade však ide o štyri odstavce, ktoré reprezentujú štýly vzťahovej väzby tak, ako ich definujú autori vo svojej teórii. Jedná sa o bezpečný, odmietavý, zaoberajúci sa a bojzlivý štýl vzťahovej väzby. Respondenti sú požiadaní, aby označili štýl, ktorý najviac zodpovedá tomu, akí sú v blízkych vzťahoch. Potom jednotlivé štýly hodnotia na poskytnutej škále. Tento dotazník bol, ako bude uvedené neskôr, tiež preložený a použitý v slovenskom kontexte (Halama, Sabo, 2007).

Dotazník dospeljej vzťahovej väzby (angl. Adult Attachment Questionnaire) skonštruoval Simpson (1990), ktorý prepracoval Hazanove a Shaverove odstavce do podoby dotazníka. Výsledkom bolo 13 položiek, neskôr ich rozšíril na 17. Na otázky sa odpovedá prostredníctvom 7-stupňovej škály. Ako ukázala faktorová analýza, položky sú sýtené dvoma faktormi, a to faktorom úzkosť a odmietnutie. Mikulincer a Shaver (2007) uvádzajú, že dotazník má dobrú konštruktívnu aj kritériálnu validitu.

Škála dospeljej vzťahovej väzby (angl. Adult Attachment Scale) je výsledkom podobného postupu ako v predchádzajúcom prípade. Autori Collins a Read sa analýzou Hazanových a Shaverových odstavcov dostali až k 18 položkám. Položky sa hodnotia na 5-bodovej škále. Faktorová analýza viedla k identifikácii troch faktorov: nepohodlie z blízkosti, nepohodlie zo závislosti na iných, úzkostné obavy z opustenia. Ako však uvádzajú Mikulincer a Shaver (2007), dve škály týkajúce sa nepohodlia spolu vysoko korelujú a je otázne, či tvoria osobitné dimenzie.

Aj Bartholomewová neostala len pri jednoduchšej metóde založenej na odstavcoch. Vyvinula aj so svojimi kolegami tzv. **Dotazník vzťahových štýlov** (Relationship Style Questionnaire). Ten má 30 položiek, ktoré tvoria 4 dimenzie zodpovedajúce 4 štýlom vzťahovej väzby: bezpečná, zaoberajúca sa, bojzlivá a odmietavá, avšak dá sa použiť aj ako dvojdimenzionálny, reflektujúci dve dimenzie Bartholomewovej modelu. Mikulincer a Shaver (2007) spomínajú trochu nižšie koeficienty vnútornej konzistencie pre štyri dimenzie.

Poslednou sebavýpovedňovou metódou, ktorú chceme spomenúť v tomto prehľade je **Dotazník štýlov vzťahovej väzby** (angl. Attachment Style Questionnaire). Jeho autormi sú Feeney a kol. (1994), ktorí pri formulácii položiek vychádzali z teoretického prehľadu o štýloch vzťahovej väzby. Skonštruovali väčšiu banku položiek, z ktorej nakoniec vybrali 40 položiek tvoriacich škálu. Položky sú sýtené 5 dimenziami (nedostatok dôvery, nepohodlie z blízkosti, potreba odsúhlasenia potvrdenia inými, prílišné zaobera-

nie sa vzťahmi, a považovanie vzťahov za druhotné). Mikulincer a Shaver (2007) uvádzajú dostatočnú reliabilitu a potvrdenú faktorovú štruktúru dotazníka.

3.3 Porovnanie a zhoda rôznych metód na skúmanie štýlov vzťahovej väzby u dospelých

Súhrnne sa dá povedať, že medzi metódami na skúmanie vzťahovej väzby v dospelosti prevládajú dve dominantné skupiny: sebakýpoved'ové metódy (väčšinou dotazníky) a interview. Mikulincer a Shaver (2007) sa vo svojom príspevku zaoberajú otázkou, ktoré z týchto dvoch metód lepšie diagnostikujú vzťahovú väzbu. Ako uvádzajú, hoci existuje niekoľko výskumných štúdií, ktoré používajú oba prístupy, v zásade sú tieto typy metód súčasťou dvoch pomerne oddelených výskumných prúdov. Zástancovia oboch z nich dospeli k presvedčeniu, že interview a sebakýpoved'ové dotazníky spolu nemajú žiadny vzťah, pretože sa zameriavajú na odlišný spôsob odvodzovania údajov (prepisy vs. sebakýpoved'), ako aj analytické ťažisko (napr. diskurz u interview vs. sebakýpoved'ovanie svojich pocitov a správania u dotazníkov). Mikulincer a Shaver (2007) ďalej píše, že medzi zástancami interview, ako napríklad užívateľmi metódy Adult Attachment Interview prevláda superiórny postoj voči dotazníkovým metódam. Ten je založený na presvedčení, že táto metóda zachytáva nevedomé procesy týkajúce sa regulácie emócií, kým dotazníky sa pohybujú skôr na úrovni vedomého posúdenia seba v minulosti resp. v súčasných romantických vzťahoch. Keďže sa v prípade teórie vzťahovej väzby jedná o psychodynamický konštrukt, zachytenie nevedomých procesov je bližšie jej pôvodnému zámeru. Tiež sa objavujú tvrdenia, že dotazníkové metódy nemajú dobrú konštruktívnu validitu, lebo sa prelínajú s inými dotazníkovými metódami, napr. zachytávajúcimi úzkosť alebo depresiu. Na druhej strane zástancovia dotazníkových metód vyslovujú pochybnosti o tom, či je komplikovaná skórovacia procedúra, ktorá sa vykonáva pri vyhodnocovaní interview, nutná pre zachytenie kľúčovej dynamiky vzťahovej väzby.

Mikulincer a Shaver (2007) uvádzajú prehľad rôznych štúdií, ktoré sa snažili odpovedať na otázku, či sa výsledky interview a sebakýpoved'ových dotazníkov na skúmanie štýlov vzťahovej väzby zhodujú, alebo nie. Výsledky priniesli rozporuplné závery. Niektoré štúdie nenašli vzťah medzi AAI a sebakýpoved'ovými metódami, niektoré ho našli, ale miera vzťahu nebola veľmi vysoká. Niektorí výskumníci našli vzťah výsledkov interview s dimenziou odmietnutie, niektorí iba s dimenziou úzkosť. Shaver et al. (2000)

tiež vo svojej štúdií skúmali vzťah medzi AAI a Škálou dospelých vzťahovej väzby. V ich výskume sa ukázalo, že obe metódy sa prelínajú, viacero škál AAI malo signifikantné korelácie s dimenziami škály dospelých vzťahovej väzby, pričom prelínanie bolo najmä v oblasti pohodlia zo závislosti na iných a pohodlia z poskytovania bezpečnej vzťahovej väzby pre iných.

Aj Bartholomewová a Shaver (1999) sa vo svojej štúdií zamerali na zhodu rôznych metód na zisťovanie štýlov vzťahovej väzby. Zisťovali zhodu medzi Dotazníkom vzťahu spomínaným vyššie a výsledkami dvoch interview zameraných na vzťahovú väzbu k rodičom a rovesníkom. Najvyššie zhody medzi štýlmi vzťahovej väzby sa ukázali pre obe interview, korelácie dosahovali hodnoty od 0,29 až po 0,66. Nižšia zhoda bola pre Dotazník vzťahu a interview týkajúce sa vzťahovej väzby k rovesníkom (korelácie od 0,27 po 0,45), a najnižšia pre interview týkajúce sa vzťahovej väzby k rodičom a Dotazníka vzťahu. Autori tiež zisťovali zhodu medzi Dotazníkom vzťahu a Hazanovou a Shaverovou metódou, ktorá je podobne založená na posudzovaní odstavcov s popisom jednotlivých typov vzťahovej väzby. Chíkvadrát test ukázal signifikantnú zhodu medzi týmito metódami, pričom najvyššia bola pre bezpečnú vzťahovú väzbu (až 82% osôb bolo zhodne označených ako majúci bezpečnú vzťahovú väzbu v oboch metódach). Autori uzatvárajú, že existuje určitý reprezentačný systém alebo sada vzťahových tendencií, ktoré sa prejavujú v odpovediach na rôzne metódy štýlov vzťahovej väzby v dospelosti.

K uvedenej problematike sme prispeli aj vlastnou výskumnou štúdiou. Tá mala za cieľ skúmať metodologické súvislosti zhody rôznych metód, ktoré sa používajú na zisťovanie pre jednotlivca typických štýlov vzťahovej väzby (Halama, Sabo, 2007). náš výskumný výber tvorilo 91 osôb, ktoré boli získané viacerými spôsobmi (spoločné stretnutia, zamestnanci firmy a pod.). Ich vek sa pohyboval od 17 do 56 rokov, s priemerom 27 rokov. 35 z nich bolo mužov a 56 žien. V rámci štúdie boli použité štyri metodiky na meranie štýlu vzťahovej väzby u dospelých osôb Dve z nich sa zameriavali na vzťahovú väzbu v súčasných blízkych vzťahoch (Dotazník vzťahu - RQ, Škála zážitkov v blízkych vzťahoch), a ďalšie dve na retrospektívne hodnotenie vzťahu a správania rodičov (História vzťahovej väzby, E.M.B.U). Keďže všetky boli opísané vyššie, v tejto časti sa budeme venovať iba výsledkom našej štúdie. V prvej fáze sme porovnávali zhodu respondentov pri sebazaradení (nútená voľba jedného štýlu) do konkrétneho štýlu vzťahovej väzby v troch metodikách - Dotazník vzťahu, Škála zážitkov v blízkych vzťahoch a História vzťahovej väzby osobitne pre otca a matku. Použili sme indexy zhody pre jednotlivé dvojice metód. Jednoduché indexy zhody počítané ako podiel súhlasných a všetkých zaradení boli nižšie až stredne veľké - od 0.38

až po 0,56. Prísnejší index kappa berúci do úvahy očakávanú náhodnú zhodu sa v našom výskume pohyboval od 0,11 až po 0,22. Pri tejto príležitosti sme analyzovali aj kontingenčné tabuľky, na základe ktorých boli indexy počítané. Pri tom sa ukázalo, že najvyššia zhoda bola v bezpečnej vzťahovej väzbe, v ostatných štýloch sa respondenti zhodli menej.

V druhej fáze sme zhodu metód analyzovali pomocou korelácií teoreticky blízkych škál. Dve dimenzie Škály zážitkov v blízkych vzťahoch korelovali signifikantne s dimenziami Dotazníka vzťahu. Odmietanie korelovalo negatívne s bezpečným štýlom (-0,31) a pozitívne s odmietavým (0,37) a bojzlivým štýlom vzťahovej väzby (0,28). Čo sa týka retrospektívneho hodnotenia, korelácie medzi Históriau vzťahovej väzby (hodnotenie odstavcov na 7-stupňovej škále) a E.M.B.U. tiež ukázal čiastočnú zhodu, pričom najvyššie korelácie mal bezpečný štýl vzťahovej väzby s emocionálnou vrelosťou (0,56 pre matku a 0,69 pre otca). Ostatné štýly vzťahovej väzby korelovali negatívne s emočnou vrelosťou (od -0,29 do -0,50) a rôzne s ostatnými dvoma dimenziami: odmietanie a hyperprotektivita. Najvyššie korelácie mal dezorganizovaný štýl vzťahovej väzby s odmietaním u otca (0,62).

Na základe výsledkov sme došli k záveru, že zhoda medzi jednotlivými metódami je len čiastočná. Pri nútenej voľbe štýlu vzťahovej väzby je v závislosti od konkrétnych metód len približne polovičná šanca, že respondent sa posúdi rovnako. Korelačná analýza prináša tiež trochu rozporuplné výsledky (napr. dimenzia vyhýbanie ARA koreluje so všetkými štýlmi Dotazníka vzťahov okrem zaoberajúceho sa štýlu v zmysle teórie, na druhej strane dimenzia úzkosť má signifikantnú koreláciu len so zaoberajúcim sa štýlom). Tiež sa zdá, že vyššiu zhodu nezabezpečujú ani tak zhodné teoretické východiská (napr. orientácia na prítomné vzťahy resp. rodičov) ako skôr metodologická blízkosť (najvyššie koeficienty zhody u metód založených na odstavcoch), čo môže naznačovať, že zhoda je spôsobená zdieľaným rozptylom spôsobeným podobnosťou metód.

4. Boh ako vzťahová osoba

Od čias Bowlbyho publikácie sa teória vzťahovej väzby stala veľmi vplyvnou v štúdiu sociálneho vývinu detí a dospelých (Cassidy, Shaver, 2008). Kirkpatrick (1998) rozširuje použitie tejto teórie aj na oblasť porozumenia viacerým aspektom náboženských presvedčení, najmä tých, ktoré sa týkajú vzťahu s Bohom. Viaceré štúdie preukázali, že náboženské presvedčenia a správanie sú vo vzťahu s individuálnymi rozdielmi v dospelom štýle pripútania (napríklad Kirkpatrick 1998, Kirkpatrick, Shaver, 1992) a že zmenu v religiozite možno longitudinálne empiricky predikovať z retrospektívnych zdení o detskej vzťahovej väzbe a z predchádzajúcich skúseností vzťahovej väzby dospelých (Kirkpatrick, 1997).

Ako sa dá zistiť, či Boh psychologicky funguje ako osoba pripútania? Dobrým začiatočným bodom je identifikovať hlavné kritériá pre definovanie osoby pripútania – konkrétne kritériá, ktoré odlišujú väzbovú od funkčne iných osôb v medziľudských vzťahoch a sledovať, či Boh tieto kritériá spĺňa. Ainsworthová (in Kirkpatrick, 2005) predkladá 5 charakteristík, ktoré sa považujú za kľúčové pri odlišení osoby pripútania od inak funkčnej osoby v blízkyh vzťahoch:

1. Vzťahujúca sa osoba hľadá *blízkosť* opatrovníka, najmä v ohrozujúcich a alarmujúcich situáciách;
 2. Opatrovník poskytuje starostlivosť a ochranu (funkcia *prístavu bezpečia*);
 3. Pocit bezpečia (*základňa bezpečia*);
 4. Hrozba *separácie* spôsobuje u vzťahujúcej sa osoby *úzkosť*;
 5. *Strata* vzťahovej osoby spôsobí vo vzťahujúcej sa osobe *smútok*.
- Postupne sa nimi budeme v texte podrobnejšie zaoberať.

4.1 Blízkosť

Kritérium blízkosti je pravdepodobne najmenej diagnostickým z piatich kritérií, pretože možno povedať, že všetky pozitívne ladené blízke vzťahy sú charakterizované túžbou po vzájomnej blízkosti. Keď hovoríme o vzťahu k Bohu, kritérium blízkosti je ťažko preskúmať vzhľadom na to, že Boh nie je viditeľný v tele, tak ako ostatné osoby. Bowlby (1973) však posúva vymedzenie blízkosti len na základe fyzickej blízkosti a namiesto toho hovorí o pohotovosti k dostupnosti a pri absencii o nedostupnosti. Vzťahová osoba musí byť ďalej responzívna. Takže kým veriaci vnímajú Boha ako pohotovostne dostupného a responzívneho, môžeme na tento vzťah aplikovať

model vzťahovej väzby. Ďalší prejav pripútania je tzv. proximálne správanie, na ktorom sú deti závislé najmä do 6. mesiaca života. Začínajú ním kontakt s matkou a zahŕňa také signálne formy správania akými sú plač a zdvihnuté ruky, prítúlenie a objatie. V priebehu normálneho vývinu je toto proximálne správanie postupne nahradzované distálnym správaním, kedy je potreba blízkosti naplnená verbálnym alebo vizuálnym kontaktom. V neskorších vývinových obdobiach (po ranom detstve) je už blízkosť vzťahovej osoby daná viac psychologickou než fyzickou blízkosťou.

Od zistenia, že jednoduché vedomie existencie a možnej dostupnosti vzťahovej osoby je v mnohých situáciách dostačujúce, je už len krôčik k tomu, že netelesné božstvo môže plne fungovať a ponúknuť psychologický profit vzťahovej osoby. Náboženstvá facilitujú prežívanie Božej/božej prítomnosti rôznymi spôsobmi, napríklad mýtmi (v judeo-kresťanskej tradícii Písmo hovorí o obklopujúcej prítomnosti a ľahkej dostupnosti Boha napr. v žalme 139 či v postave anjela strážneho). Kirkpatrick (2005) sa nazdáva, že antropomorfizácia Boha/božstiev, či už v gréckej mytológii alebo judeo-kresťanskej mytológii slúži na injektovanie konkrétosti inak abstraktnému konceptu, a tým robí ideu bytia blízko Bohu/bohom doslovnejšiu, konkrétnu a fyzickú.

Facilitácia psychologickkej blízkosti

Napriek veľkej schopnosti ľudí abstraktnej reprezentácie a imaginácie, pripútanie k čisto abstraktnej bytosti je veľkou výzvou. Hoci sa o Bohu hovorí vo všeobecnosti ako o všadeprítomnom, v podstate všetky náboženstvá poskytujú hmatateľné a konkrétne miesta – ako napríklad kostoly, modlitebne, svätyne... – kde môžu byť veriaci bližšie k Bohu. Podobnú funkciu (okrem ich iných funkcií) majú aj rôzne ikony, obrazy, kríže... či samotné katedrály. Každé z týchto predmetov/budov/miest nesie aj funkciu sprostredkovať Boha psychologicky dôležito, konkrétne a dostupne.

Modlitba

Modlitba je obzvlášť ilustratívnym príkladom aktivity, v ktorej sa ľudia snažia nastoliť blízkosť s Bohom. Kirkpatrick (2005) prináša prehľad staršej literatúry o modlitbe: Krik a volanie (dieťať) je blízkou paralelou prosebnej modlitbe. Je to asi najviac do očí bijúca paralela s Bowlbyho pozorovaniami (Reed, in Kirkpatrick, 2005). Modlitba je podľa Heilera (tamtiež) „živým spoločenstvom človeka s Bohom, prinášajúci človeka do priameho dotyku s Bohom a do osobného vzťahu s ním.“ Glossolália (modlitba v jazykoch) sa ponáša na hrkútanie detí (hrkútanie vo vzťahu pripútania uvádza aj Haš-

to, 2005), často býva u charizmatikov sprevádzaná zdvihnutými rukami, pokrikovaním.

Paralely medzi modlitbou a správaním vo vzťahovej väzbe zvädzajú k interpretácii tohto náboženského správania ako k detskej regresii. V podstate možno povedať, že ide o rovnakú formu regresie ako pri ľúbostných vzťahoch, kde si partneri spolu hrkútajú, používajú detskú reč a objímajú sa. Hašto (2005, s. 71) cituje Bowlbyho a Schlegela, ktorí uvádzajú, že „keďže pripútavacie správanie ostáva potenciálne aktívne celý život a plní životne dôležitú funkciu, je veľkým omylom nazdávať sa, že jeho prítomnosť v dospelosti by bola známkom patológie alebo regresia k menej zrelému správaniu“.

4.2 Boh ako prístav bezpečia

Bowlby (1969) identifikoval tri triedy podnetov, ktoré môžu aktivovať systém väzbového správania: 1. ohrozujúce alebo alarmujúce environmentálne udalosti, teda podnety, ktoré evokujú strach a distress; 2. choroba, zranenie alebo vyčerpanosť; 3. separácia alebo hrozba separácie od vzťahových osôb.

Ak Boh psychologicky funguje ako vzťahová figúra, potom by sme mali pozorovať, že ľudia sa v týchto troch podmienkach k nemu obracajú. Dokonca prežívanie Boha ako bezpečnej základne v týchto situáciách by malo podnietiť prežívanie rovnakých pocitov útechy a bezpečnosti ako pri bezpečných ľudských vzťahových osobách. Hood et al. (1996) aj zhŕňa výsledky viacerých empirických výskumov a uvádza, že ľudia sa častejšie obracajú k svojim bohom v časoch ťažkostí a krízy a spomedzi potenciálnych spúšťačov uvádza nasledovné skupiny: choroby, neschopnosť (disability) a iné negatívne životné udalosti, ktoré spôsobujú ako mentálny tak aj fyzický distress, anticipovaná alebo aktuálna smrť priateľov a príbuzných a vyrovnávanie sa s nepriaznivými životnými situáciami.

Kríza a distress

U dospelých jedincov sa samozrejme nespúšťa väzbové správanie tak rýchlo ako u detí, preto treba mať napamäti, že na to, aby mohol Boh fungovať ako náhradná vzťahová osoba musí človek prechádzať nezvyčajne ťažkým životným obdobím. Tento vzorec nevidia len výskumníci, často krátko o ňom slobodne hovoria aj samotní veriaci. Argyle a Beit-Hallahmi (1975) poukazujú na to, že ľudia sa v stresujúcich situáciách obracajú špecificky k modlitbe a nie na cirkev. Z pohľadu teórie vzťahovej väzby je to podstat-

né, pretože to poukazuje na fakt, že ľudia sa obracajú v zložitých životných situáciách práve k *vzťahu* k Bohu a nie na iné aspekty religiozity, akými sú napríklad členstvo v cirkvi, skupinové procesy alebo kognitívne významové štruktúry. Modlitba je špecifickým príkladom väzbového správania k Bohu. V rámci jednotlivých druhov modlitieb má špecifické miesto tzv. modlitba v jazykoch – glossolália, pri štúdiu ktorej sa v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia zistilo, že obdobie, ktoré predchádzalo začatiu používania daru jazykov, bolo vo väčšine prípadov charakterizované úzkostnou krízou, ktorá zahŕňala pocity neohodnosti a bezmocnosti (Kildahl, in Kirkpatrick, 2005). To sú kvality prežívania, ktoré spúšťajú mechanizmus vzťahovej väzby.

Čo sa týka aktivácie mechanizmu vzťahovej väzby v nezvyčajne náročných životných situáciách, o tom podrobnejšie informuje vo svojej monografii Pargament (1997). Poukazuje na to, že ľudia sa častejšie modlia v časoch katastrof a zdravotných kríz, než pri menších stresoroch, akými sú napríklad problémy týkajúce sa práce, že rybári vykonávajú rituály (náboženské alebo im podobné) skôr pred dlhšími výjazdami na more než pred kratšími. Jeden zreteľný rozdiel medzi pripútaním v detstve a v dospelosti je ten, že väzbový systém sa u dospelých aktivuje oveľa zriedkavejšie než u detí. Dospelí sa neutekajú k väzbovým osobám zakaždým, keď prežívajú niečo banálne. Takže zistenie, že sa obracajú k Bohu v špecificky náročných situáciách, je podľa Kirkpatricka (2005) konzistentné s interpretáciou z pohľadu vzťahovej väzby.

V súčasnosti sa vo výskumoch náboženského zvládania sleduje vzťah medzi špecifickými stratégiami náboženského zvládania a výsledkami zvládnutia stresovej situácie. Výsledky (bližšie v Pargament, Ano, Wachholtz, 2005) poukázali na to, že náboženské zvládanie môže byť pomáhajúce, ako aj neefektívne, ba až kontraproduktívne a to v závislosti od použitia konkrétnej stratégie.

Tzv. pozitívne stratégie reflektujú bezpečnú väzbu k Bohu a prežívanie spirituálnej prepojenosti s ostatnými, využívanie spolupracujúceho náboženského zvládania, benevolentné náboženské prehodnotenie, hľadanie spirituálnej a sociálnej podpory, kým tzv. negatívne stratégie reflektujú neistú väzbu k Bohu a prežívanie napätia vo vzťahu s ostatnými (napr. duchovná odlúčenosť od ostatných, trestajúce náboženské prehodnotenie, zvýrazňovanie Božej moci, démonických síl) a sú vo všeobecnosti sú maladaptívne (Pargament, Smith, Koenig, Perez, 1998). V metaanalýze 49 štúdií zistili Ano a Vasconcelles (2005), že negatívne stratégie náboženského zvládania sú v pozitívnom vzťahu s depresiou, úzkosťou, ľahostajnosťou, a posttraumatickou stresovou poruchou.

Choroba a zranenie, smrť a smútok

Viacere štúdie skúmali modlitbu a náboženskú zmenu v kontexte zdravotných problémov. Niektoré štúdie preukázali, že modlitba je zvládacou metódou pri vážnych fyzických chorobách (Pargament, 1997). Modlitba je efektívna aj v tom, že pomáha ľuďom pri zvládaní chorôb psychologicky.

Strata väzbovej osoby je udalosťou, ktorá s veľkou pravdepodobnosťou aktivuje väzbové správanie, takže podľa teórie vzťahovej väzby by sa malo zvýšiť religiózne správanie v obdobiach smútku. Kirkpatrick (2005) prináša informácie o výskumoch zo sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia, v ktorých sa zistilo, že smútiaci ľudia sa cítia viac religiózni a viac sa modlia pred smrťou blízkeho, ale špecifický obsah ich základných presvedčení sa nemení. Náboženská viera a angažovanie pozitívne korelovali s prispôbením sa a zvládaním straty partnera.

Vo vzťahu k náboženskej forme pripútania aktivovaného stratou blízkej osoby existujú tri faktory, ktoré spolu korelujú. Prvý sa týka toho, že strata milovanej osoby je typom udalosti, ktorá ako taká aktivuje systém vzťahovej väzby. Druhý faktor sa týka toho, že takéto straty sú najmä v dospelosti sprevádzané aj inými stresormi vynárajúcimi sa popri tom, ako sa jedinec snaží žiť bez stratenej osoby. Strata manželského partnera či partnerky napríklad prináša so sebou ruka v ruke zabezpečenie pohrebu, zaplatenie účtov (a následné možné finančné obmedzenia) a pozostalý sa musí učiť prevziať na seba všetky povinnosti, ktoré mal dovtedy na starosti partner alebo partnerka. Tretí faktor súvisí s tým, že strata základnej vzťahovej osoby, akou je rodič alebo manžel/-ka môže aktivovať hľadanie zástupného, náhradného opatrovníka, zástupnej vzťahovej osoby. V takýchto okolnostiach sa jedinec môže obrátiť na Boha, Ježiša. Príklady nachádzame aj v biblii, kde sa napríklad v Knihe žalmov píše: „Hoci by ma opustili otec aj mat’, Pán sa ma predsa ujme“ (Ž 27, 10).

Strata a smrť vzťahovej osoby je z pohľadu teórie vzťahovej väzby traumatickou z toho dôvodu, že ide o permanentnú stratu a odlúčenie. Uvažuje sa aj o tom, že strach zo smrti, z vlastnej smrti, má tak isto blízko k separačnej úzkosti. Yalom (in Kirkpatrick 2005) opísal dva vzorce obranných mechanizmov, akými sa dospelí vyrovnávajú so strachom zo smrti, pričom jeden z nich zahŕňa závislosť na tzv. základnom zdroji.

4.3 Boh ako bezpečná základňa

Ako sme videli v predchádzajúcej časti, výskumníci venovali veľa úsilia sledovaniu spôsobov, akými sa jedinci obracajú na Boha v časoch stresu

alebo nebezpečenstva, čo nazývame v pojmoch teórie vzťahovej väzby prístav bezpečia. Venovali žiaľ menej pozornosti psychologickému závažnosti, ktorú má v sebe postava Boha v bežných dňoch a situáciách, teda psychologickú funkciu Boha ako bezpečnej základne na exploráciu prostredia a každodenné efektívne fungovanie. Podľa Bowlbyho (1973) a jeho spolupracovníkov je dostupnosť bezpečnej základne protielikom na strach a úzkosť.

O tom, že náboženské presvedčenia a osobná vzťahová väzba k Bohu (či Ježišovi alebo inému osobnému bohu) poskytujú psychologickú kvalitu bezpečnej základne, svedčia viaceré výpovede samotných veriacich alebo priamo náboženské texty. Keďže stále ostávame na pôde u nás najrozšírenejšieho náboženstva, kresťanstva, prinesieme príklady z kresťanských náboženských kníh. V biblii sú napríklad témy bezpečnej základne opísané v knihe žalmov. Znáмым je napríklad verš z 23. žalmu: „I keby som mal ísť tmavou dolinou¹, nebudem sa báť zlého, lebo ty si so mnou. Tvoj prút a tvoja palica, tie sú mi útechou.“ Možno citovať viaceré príklady zo žalmov, kde sa Boh opisuje ako ochranca: „Ty, Pane, si môj ochranca, moja sláva, čo mi hlavu vztyčuje“ (Ž 3, 4), štít, sila, pomoc: „Bože môj, moja pomoc, tebe dôverujem, ty si môj štít, sila mojej spásy a môj ochranca“ (Ž 18, 3) alebo „Ty si moja sila“ (Ž 31, 4a). V žalme 3 možno nájsť aj opis bezpečného pripútania k rezpozívnemu Bohu: „Hlasne som volal k Pánovi a on mi odpovedal...“ (Ž 3, 5).

Miera, akou Boh psychologicky funguje ako osoba pripútania a poskytuje veriacim bezpečnú základňu, by mala fungovať ako protilátka na strach a úzkosť, čoho korelátom môže byť subjektívna pohoda. Hughes a koleovia (2004) v zhode s týmto zistili, že náboženské formy copingu signifikantne znížili úroveň úzkosti u pacientov s poruchami srdčej činnosti. V USA sa v prieskume verejnej mienky v r. 1991 zistilo, že modlitba, konkrétne zážitok Boha počas modlitby korelovali silnejšie než iné ukazovatele religiozity s použitými indikátormi subjektívnej pohody (Poloma, Gallup, in Kirkpatrick 2005). Aj my sme sa pokúsili zistiť vzťah medzi religiozitou, šťastím a depresiou (Lewis, Adamovová, Cruise, v tlači), pričom výsledky na vysokoškolskej populácii poukázali na to, že šťastie koreluje pri kontrole vplyvu pohlavia s postojmi voči religiozite (zistené Depression-Happiness Scale Short Form a Francis Scale of Attitudes toward Religiosity, tamtiež).

Kirkpatrick so Shaverom (1992) zistili v empirickej štúdií, ktorej dizajn bol vytvorený z pohľadu teórie vzťahovej väzby, len málo signifikantných korelácií medzi súborom premenných merajúcich religiozitu a životnou spokoj-

¹ v iných prekladoch „dolinou tône smrti“ (Roháček, 1951)

nost'ou, osamelosťou, depresiou a fyzickými symptómami. Jedna výnimka sa však ukázala. Položka, ktorá zisťovala individuálne rozdiely v bezpečnosti pripútania k Bohu silne korelovala s premennými indikujúcimi psychické a fyzické zdravie. Keď mali respondenti vyhýbavú vzťahovú väzbu k Bohu (Boh bol vnímaný ako neosobný, vzdialený a taký, ktorý sa nestará), dosahovali signifikantne nižšie skóre v premenných subjektívnej pohody, pričom zaznamenali vyššiu osamelosť, depresiu, psychosomatické symptómy a menšiu životnú spokojnosť než respondenti s bezpečnou vzťahovou väzbou k Bohu (Boha vnímali ako vrelého, responzívneho a starostlivého) alebo s úzkostnou vzťahovou väzbou (tí Boha vnímali niekedy ako vrúcneho a responzívneho a niekedy nie). Tieto výsledky sú veľmi podobné výsledkom, ktoré boli zistené pri bezpečnosti vzťahovej väzby v romantických vzťahoch medzi ľuďmi.

Možno povedať, že presvedčenia o osobnom Bohu, ktorý na jedinca dáva pozor, psychologicky funguje ako bezpečná základňa, presne tak ako osoba v ľudskej vzťahovej väzbe. Väzbová osoba, ktorá je neustále prítomná, vševediaca a všemohúca poskytuje najväčšiu bezpečnosť zo všetkých bezpečných základní.

4.4 Reakcie na separáciu a stratu

Modlitba a náboženská viera sa zvyšuje ako reakcia na stratu a v čase smútku. To z pohľadu teórie pripútanie zodpovedá funkcii vzťahovej osoby ako prístavu bezpečia, o čom sme pojednávali v predchádzajúcom texte. Štvrté a piate kritérium (podľa Ainsworthovej, in Kirkpatrick, 2005), ktoré by mala spĺňať osoba či vzťah na to, aby mohli byť považované za vzťahovú väzbu, sa týkajú odpovedí na odlúčenie alebo stratu vzťahovej osoby ako takej. Hrozba separácie spôsobuje v pripútananej osobe úzkosť, a strata vzťahovej osoby prináša smútok. Ak Boh psychologicky funguje ako osoba pripútania, potom by mala separácia od Boha alebo jeho strata priniesť rovnaké typy odpovedí.

Či Boh spĺňa kritériá vzťahovej osoby v tomto zmysle je ťažké určiť, pretože jedinca od neho nie sú odlúčení alebo ho nestrácajú takým spôsobom, akým sú odlúčení a prichádzajú o partnerov alebo rodičov v ľudskom vzťahu. Boh nezomiera, neodchádza za prácou, ani do vojny, ani nežiada o rozvod. Práve kvôli tomuto je Boh výbornou vzťahovou osobou. Na druhej strane, presvedčenia o tom, čo sa deje po smrti, odrážajú potenciálnu separáciu od Boha. Potenciál pre ozajstnú separáciu od Boha veriaci zvyčajne vidia v živote po smrti, kedy ich čaká večnosť strávená buď s Bohom

alebo bez neho. Vo väčšine kresťanských cirkví je práve odlúčenie od Boha hlavnou podstatou pekla.

Najbežnejším spôsobom ako „stratiť“ Boha je skončiť vieru v jeho existenciu. Tento koniec viery sa zvyčajne (alebo aspoň niekedy) spája s rozlúčením sa s Bohom a nie so životom ako takým, či aktivitami mimo náboženskej skupiny a takto vzniknutá situácia býva analogická s rozvodom alebo s ukončením medziľudského vzťahu. Tí, čo opúšťajú kultu zvyčajne prežívajú psychologické symptómy, ktoré zahŕňajú separačnú úzkosť, podobnú úzkosti jedincov počas rozvodov a straty partnera. V živote sa však vyskytujú situácie, ktoré ľudia prežívajú tak, akoby ich opustil Boh, kedy sa cítia zabudnutí. Dôsledky takéhoto prežívania bývajú bez výnimky traumatické, najmä keď k nemu príde v období, kedy ľudia Boha potrebujú. Pargament (1997) cituje práce, v ktorých sú výpovede tých, čo prežili koncentračný tábor a stratili vieru. Tento zážitok opustenia Boha je známy aj svätcom, v náboženskej literatúre sa nazýva aj „temnou nocou“ (Ján z Kríža, 1995).

5. Religiozita konceptualizovaná ako väzbový proces

Viacere aspekty náboženského správania najmä v kresťanskej tradícii reflektujú operácie procesov pripútania. Doteraz sme sa snažili poukázať na to, že osoba Boha, tak ako sa v kresťanstve typicky vykresľuje, a viaceré obrazy Boha, v ktoré veriaci veria (napríklad blízky a starostlivý Boh, všemohúci, vševediaci, dobrý, všadeprítomný...), vykazuje všetky charakteristiky, ktoré definujú vzťahovú osobu. Dostupnosť a responzivnosť osoby pripútania, ktorá slúži alternatívne ako útočisko (pri vnímaní nebezpečenstva) a bezpečná základňa pre exploráciu prostredia (pri absencii nebezpečenstva), separácia od ktorej by spôsobila výrazný distress, je teda podľa viacerých autorov základnou dynamikou kresťanstva a niektorých iných teistických náboženstiev (napr. Granqvist, 2006). Základnou myšlienkou aplikácie teórie pripútania na oblasť religiozity je predpoklad, že Boh môže fungovať ako osoba pripútania (Rowat, Kirkpatrick, 2002). Boh je v pojmoch psychodynamického prístupu sekundárnym objektom. K jeho vybudovaniu prispeli kultúra a skúsenosti s rodičovskými postavami (Rizzuto, 2006). Preto je v tomto kontexte zaujímavé výskumne aj teoreticky sledovať možnú *korešpondenciu alebo naopak, kompenzáciu kvality puta s vytvorením väzby k Bohu*. Veriaci človek žije s presvedčením, že Boh (alebo iná postava) bude schopný ochrániť a potešiť ho v prípade hrozby nebezpečia. Inokedy mu len obyčajné vedomie Božej prítomnosti a dostupnosti dovolí pristúpiť k problémom a ťažkostiam denného života s istotou. Tu možno vidieť veľkú psychologickú dôležitosť tzv. bezpečného typu pripútania (bezpečnej vzťahovej väzby).

Základnou premisou pri aplikácii teórie vzťahovej väzby na religiozitu je to, že ak je systém pripútania (vrátane jeho funkčnej dynamiky a vnútornými pracovnými modelmi) základom myslenia a správania v kontexte ako medziľudských vzťahov tak aj náboženskej viery, potom by mali byť individuálne rozdiely v pracovných modeloch viditeľné v rámci oboch oblastí (medziľudských vzťahov aj vzťahu k Bohu). Takže individuálne rozdiely v náboženskej viere a skúsenosti by mali byť v empirickom vzťahu s individuálnymi rozdielmi vo vzťahoch s rodičmi, dospelými romantickými partnermi alebo inými ľudskými vzťahovými osobami.

5.1 Obraz Boha

Empirické výskumy týkajúce sa toho, ako respondenti vnímajú Boha nie sú v psychológii náboženstva ničím novým, objavujú sa od päťdesiatych rokov 20. storočia. V podstate ich možno rozdeliť do dvoch skupín – sledovali vzťah medzi obrazom Boha a predstavou (chápaním) vlastných rodičov, a/alebo sledovali vzťah medzi obrazom Boha a sebaobrazom (prehľad v Kirkpatrick, 1992).

Čo sa týka vzťahu medzi *obrazom Boha a obrazom rodičov*, Kirkpatrick (1992) uvádza, že Boh sa jasne podobal viac na matku než na otca, alebo predstava Boha bola viac podobná uprednostňovanejšiemu rodičovi. Oba výsledky sú konzistentné s teóriou väzbového správania. Ak uprednostňovaný rodič predstavuje primárnu osobu pripútania, práve tomuto obrazu by sa mal Boh najviac podobat'. Pretože primárna osoba pripútania je v západných kultúrach matka, nie otec, obraz Boha by sa vo všeobecnosti mal dokonca viac podobat' na matku než na otca.

Čo sa týka vzťahu medzi *obrazom Boha a obrazom seba*, tiež sa môžeme pokúsiť vysvetliť ho z pohľadu teórie vzťahovej väzby. Bowlby (1973) zdôrazňoval, že modely väzbových osôb a modelov seba bývajú komplementárne. Takže deti, ktoré sú presvedčené, že ich osoby pripútania milujú, starajú sa o nich a chránia ich, majú tendenciu vnímať samých seba ako hodných lásky, starostlivosti a ochrany. Obraz seba a obraz Boha sú komplementárne. Jedinci, ktorí vnímajú Boha ako v základe milujúceho a štedrého, majú sklon mať vyššiu sebahodnotu (self-esteem) a pozitívnejší sebaobraz (self-concept) (Benson, Spilka 1973).

Výsledky faktorovoanalytických štúdií obrazu Boha podporujú hypotézu, že puto (väzba) reprezentuje centrálnu tému presvedčeníach o Bohu. Identifikovali sa faktory ako Benevolentné božstvo, Vľúdnosť, Dostupnosť, Blízkosť (podľa Kirkpatrick, 1992). Petersen identifikoval 16 rôznych predstáv, citov a vzťahov k Bohu (Petersen, 1993, Juhásová, 2004):

Predstavy o Bohu:

1. Mystická – týka sa intuitívneho chápania Boha.
2. Vzdialený a abstraktný Boh – v popredí je nepochopiteľnosť Boha a neosobný vzťah k nemu, ako i chýbanie konkrétnych informácií o Bohu.
3. Ochrana a poriadok – predstava Boha, ktorý je zdrojom ochrany a spravodlivého poriadku.
4. Tvorenie a zmysel – predstava zdôrazňujúca tvorivú existenciu a zmysel života.

Vzťah k Bohu:

5. Materializmus – zachytáva na jednej strane kontinua príklon k materialistickému mysleniu a vlastnej zmyslovej skúsenosti, na druhej strane zasa sklon k mystickému a vierou preniknutému mysleniu.
6. Riadenie človeka Bohom – sa zameriava na vnímanie Boha ako mocného vládcu, ako niekoho, kto určuje a riadi osud človeka. Na opačnej strane kontinua je predstava takého Boha, ktorý absolútne nezasahuje do života človeka.
7. Neriadenie človeka Bohom – vyjadruje vieru v Boha, ktorý človeku ponecháva slobodu v rozhodovaní a povzbudzuje ho k samostatnosti.
8. Hodnotenie a trestanie – zachytáva vnímanie Boha ako sudcu, ktorý hodnotí a trestá previnenia voči sebe, a zároveň pocit strachu z božieho hnevu.
9. Nehodnotiaci prístup – táto dimenzia v sebe obsahuje pocity bezpodmienečného prijatia a lásky Boha.
10. Vcítujúce pochopenie – vyjadruje vnímanie „empatickosti“ Boha, nakoľko sa jednotlivci cítia vo svojich citoch a myšlienkach Bohom pochopení.
11. Zažívaná blízkosť – táto dimenzia zisťuje, či je Boh vnímaný jednotlivcami ako blízky, dosiahnuteľný, alebo naopak, ako vzdialený.
12. Starostlivosť Boha – zameriava sa na mieru presvedčenia jednotlivca o tom, že Boh je mu oporou v ťažkých chvíľach, že sa oňho stará a pomáha mu.
13. Prosociálne účinky vzťahu k Bohu – zachytáva mieru odrazu vzťahu človeka k Bohu v prosociálnej oblasti – v správaní, v postojoch, vo vzťahoch.

City voči Bohu:

14. Blízkosť a bezpečie – rešpekt, náklonnosť, túžba, dôvera, ľahostajnosť, vďačnosť, blízkosť, spokojnosť, bezpečnosť, láska, túžba po väčšej blízkosti.
15. Odmietavé city voči Bohu – sklamanie, hnev, nenávisť, vzdialenosť, tíseň, osamelosť, nespokojnosť, túžba po väčšej slobode.
16. Obava/vina – strach pred zavrnutím, strach pre nedostatočnosť, strach pred potrestaním, neistota, vina.

V našej výskumnej sonde (Adamovová, Hatoková, 2005) sme skúmali, aký obraz Boha nájdeme u jedincov, ktorí dosahujú vysoké skóre v (kresťanskom) náboženskom fundamentalizme, teda ktoré predstavy o Bohu, aké city viažúce sa k predstave Boha sú v našom konkrétnom výbere typické pre náboženský fundamentalizmus. Študentov psychológie sme požiadali, aby

vyplnili Škálu náboženského fundamentalizmu (Altemeyer, Hunsberger, 2002) a Petersenovú metodiku (1993), ktorá ponúka adjektíva opisujúce jednotlivé obrazy Boha. Výsledky poukazujú na to, že náboženský fundamentalizmus koreluje s obrazom Boha, ktorý ochraňuje jedinca a zachováva poriadok, tvorí a dodáva zmysel, s prežívaním najmä citov blízkosti a bezpečia, ale aj s obrazom Boha, ktorý človeka riadi, hodnotí a trestá. Rovnako však náboženský fundamentalizmus koreluje aj s nehodnotiacim prístupom Boha k človeku, s vcit'ujúcim pochopením a prežívaním Boha ako blízkeho a starostlivého. Negatívne korelácie nachádzame medzi fundamentalizmom a obrazom vzdialeného abstraktného Boha a materializmom. U náboženských fundamentalistov, charakterizovaných okrem iného aj doslovným príľnutím k biblii, teda nachádzame obraz Boha, ktorý nápadne pripomína opis bezpečnej vzťahovej osoby. Konkrétne výsledky sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 6.1: Korelácie medzi jednotlivými obrazmi Boha a náboženským fundamentalizmom

Obraz Boha (n = 62)	korelácie s NF
mystická predstava o Bohu	-0,104
vzdialený, abstraktný Boh	-0,456
ochrana a poriadok-B	0,363
tvorenie a zmysel – B	0,307
city blízkosti a bezpečia	0,536
odmietavé pocity voči Bohu	0,227
obava a vina voči Bohu	0,254
Materializmus	-0,593
riadenie človeka Bohom	0,491
neriadenie človeka Bohom	0,219
hodnotenie a trestanie človeka Bohom	0,526
nehodnotiaci prístup Boha k človeku	0,586
vcit'ujúce pochopenie	0,594
zažívaná blízkosť Boha	0,562
starostlivosť Boha	0,606
prosociálne účinky vzťahu k Bohu	0,456

Ďalšie zistenia obrazu Boha prináša spomedzi domácich autorov Kunová (2003, 2004) či Hatoková (2005, 2006).

5.2 Individuálne rozdiely vo vzťahovej väzbe a religiozita – korešpondencia a kompenzácia vnútorných pracovných modelov

Ak Boh psychologicky funguje ako vzťahová osoba (rovnako ako opatrovateľské osoby detí a dospelí romantickí partneri), potom tieto pozorovania vedú k predpokladom, ktoré Kirkpatrick (1992, Kirkpatrick, Shaver, 1990) nazval ako *korešpondenčná hypotéza*. Podľa nej by mali byť individuálne rozdiely v štýle pripútania v dôležitých aspektoch paralelné individuálnym rozdielom v presvedčeniach o Bohu a príslušných aspektoch náboženskej viery. Napríklad jedinci s bezpečným štýlom vzťahovej väzby by mali vidieť Boha podobne ako osoby z ich ľudských ľúbostných vzťahov, teda ako takých, ktorí ich milujú a starajú sa o nich. Naproti tomu vyhýbaví jedinci by mali vidieť Boha ako vzdialeného a nedostupného alebo chladného a odmietajúceho alebo jednoducho neexistujúceho.

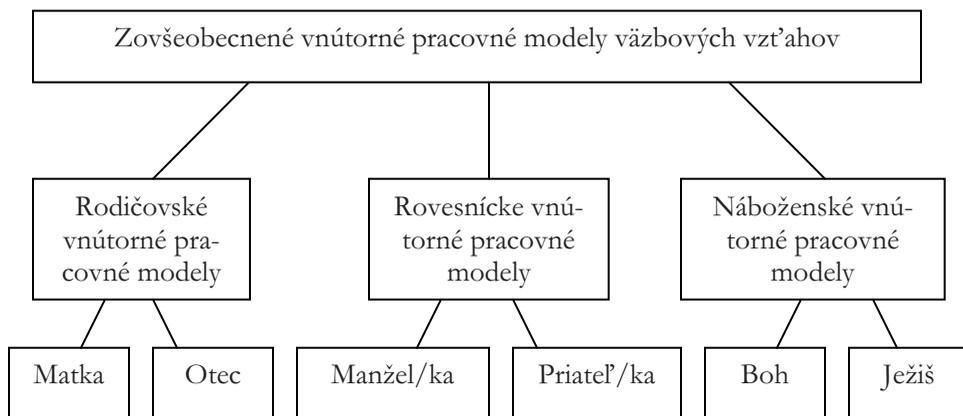
Jedna forma takejto korešpondencie by mala byť medzi vnútornými pracovnými modelmi ľudských väzbových osôb a presvedčeniami o Bohu, a táto korešpondencia by mala podľa Kirkpatricka (2005) platiť v ľubovoľnom čase. Totiž ak sú vnútorné pracovné modely osôb pripútania hierarchicky usporiadané v jednom časovom bode, potom by mali ich zovšeobecnené modely (napríklad ako osôb dôveryhodných, starostlivých a pod.) na vyššej úrovni ovplyvniť vzťahovo špecifickejšie modely na nižšej úrovni (Collins, Read, in Kirkpatrick 2005). Vnútorné pracovné modely všetkých osôb pripútania v danom časovom bode, vrátane Boha, by mali byť vo vzájomnom vzťahu. Tento model je znázornený na obrázku 6.1.

Hoci sú niektoré aspekty vnútorných pracovných modelov danej osoby pripútania jedinečné a viažu sa na daný konkrétny vzťah, nadradená úroveň vnútorných pracovných modelov poskytuje základ pre korešpondenciu týchto modelov. Bolo by nezvyčajné (ale nie nemožné), aby jedinec pozeral na jednu väzbovú osobu ako na veľmi dostupnú a spoľahlivú a na druhú ako na úplne nedôveryhodnú a odmietajúcu. Vnútorné pracovné modely sú do istej miery globálne a odrážajú presvedčenia o partneroch v blízkych vzťahoch a osôb pripútania ako všeobecne milujúcich, dostupných a spoľahlivých alebo ako všeobecne nedôveryhodných a nedostupných.

Korešpondencia má v období dospelosti aj iný dôvod. Ak sú vnímanie Boha a vzťah s Bohom tvorené zo stavebných kameňov vlastnej skúsenosti jedinca v blízkych vzťahoch (rovnako ako aj o dospelých romantických

vzťahoch sa uvažuje tak, že ich tvarujú detské zážitky s väzbovými osobami), potom vnútorné pracovné modely romantických partnerov a Boha v dospelosti by mali vďaka spoločnému základu v predchádzajúcej skúsenosti najmä vo vzťahovej väzbe tiež korelovať.

Obrázok 6.1: Hierarchický model vzťahovo-väzbových vnútorných pracovných modelov (podľa Collins, Read, in Kirkpatrick 2005)

Kirkpatrick (2005) pokračuje ďalej a hovorí, že keď akceptujeme predpoklady o pôvode viery v Boha v raných zážitkoch vo väzbovom vzťahu, možno očakávať, že korešpondencia medzi ľudským pripútaním a vierou v Boha sa prejaví dlhodobo a bude longitudinálne pozorovateľná, od detstva po dospelosť.

Kompenzačná hypotéza tvrdí, že jedinci s iným než bezpečným spôsob pripútania s ich primárnym opatrovateľom budú prežívať väčšiu potrebu nadviazať kompenzujúci vzťah pripútania, ktorý im zabezpečí zníženie distresu a nepohody. Táto potreba sa v kontexte religiozity prejavuje aj v súvislosti s *náboženskou konverziou* (Granqvist, Kirkpatrick, 2004) a dá sa na jej základe predpokladať, že osoby s nie bezpečným typom pripútania budú častejšie prežívať náhlu konverziu. V ich živote je totiž vzťah s Bohom dôležitý pre reguláciu distresu. Keďže konverzia založená na regulácii stresu súvisí s náhlym procesom konverzie prinášajúcim úľavu (Spilka et al., 2003), dá sa predpokladať kompenzačný vzťah. Fenoménu náboženskej konverzie sa podrobne venujeme v samostatnej kapitole. Naopak, podľa *korešpondenčnej hypotézy* sa osoby, ktoré v detstve zažívali bezpečnú formu pripútania, sa

budú usilovať budovať s Bohom taký vzťah, ktorý bude pokračovaním bezpečného vzťahu.

5.3 Vzťahová väzba k Bohu – výsledky empirických výskumov

Centrálnym záujmom aplikácie teoretického prístupu vzťahovej väzby na religiozitu je pripútanie k Bohu. Ako sme už spomínali, vychádza sa pritom zo zovšeobecnenia Bowlbyho teórie vzťahovej väzby medzi dieťaťom a opatrovateľskou osobou na ľúbostné vzťahy dospelých. Kirkpatrick s kolegami (Kirkpatrick, Shaver, 1992, Rowatt, Kirkpatrick, 2002) začali overovať platnosť modelu religiozity ako väzbového správania. Zistilo sa, že jedinci môžu použiť Boha ako náhradnú vzťahovú osobu (Granqvist, 1998), hoci Granqvist má za to, že tento proces je komplexnejší, než sa dovtedy predpokladalo. Zistili sa aj vzťahy medzi pripútaním dospelých a spirituálnou zrelosťou (TenElshof, Furrow, in Beck, McDonald, 2004).

Nasledovali viaceré empirické výskumy (bližšie v Rowatt, Kirkpatrick, 2002), ktoré však mali nedostatky. Rowatt a Kirkpatrick (2002) uvádzajú, že individuálne rozdiely v pripútaní k Bohu boli najčastejšie zisťované kategorickými sebvýpoved'ovými nástrojmi s neznámou reliabilitou. Zistenia boli takisto otvorené aj alternatívnym interpretáciám, do ktorých by mohli byť zahrnuté aj iné vstupujúce faktory, akými sú napríklad sociálna žiadúcnosť v štýle odpovedania a iné dimenzie religiozity, ktoré by mohli korelovať s nástrojom merajúcim pripútanie k Bohu.

Toto bol dôvod, prečo sa tí istí autori (Rowatt, Kirkpatrick, 2002) pokúsili o tvorbu multidimenzionálneho nástroja na zisťovanie vzťahovej väzby k Bohu. Ešte predtým však Kirkpatrick so Shaverom (1992) vytvorili sebvýpoved'ovú metodiku na zisťovanie pripútania k Bohu, pričom sa inšpirovali klasickou Hazanovej a Shaverovou (1987) metódou. Hazanová so Shaverom ako prví uviedli kategorický sebvýpoved'ový nástroj na zisťovanie romantickej vzťahovej väzby dospelých, ktorý opisuje každý z troch pôvodne teoreticky rozlíšených štýlov pripútania (bezpečný, vyhýbavý a úzkostný-ambivalentný). Kirkpatrick so Shaverom (1992) analogicky vytvorili inštrument, v ktorom si majú respondenti vybrať jeden z troch nasledujúcich opisov, pričom má najlepšie charakterizovať jeho alebo jej presvedčenia a vzťah s Bohom:

Bezpečný štýl pripútania k Bohu: Boh je vo všeobecnosti vrúcny a odpovedá mi. Vyzerá to tak, že vždy vie, kedy má byť podporný a ochraňovať ma a kedy ma má nechať robiť chyby. Môj vzťah s Bohom je vždy bezproblémový a som s ním spokojný a šťastný.

Vyhýbavý štýl pripútania k Bohu: Boh je vo všeobecnosti neosobný, vzdialený a často sa zdá, že má malý záujem o moje osobné záležitosti a problémy. Často mám pocit, že sa o mňa veľmi nezaujíma alebo že by som sa mu nemusel/a páčiť’.

Úzkostný-ambivalentný štýl pripútania k Bohu: Zdá sa, že Boh na mňa nereaguje rovnako. Niekedy vyzerá veľmi vrúcny a odpovedá mi, ale niekedy nie. Som si istý/á, že ma miluje a stará sa o mňa, ale niekedy to prejavuje spôsobmi, ktorým nerozumiem.

Použitie tejto kategorickej škály pripútania k Bohu prinieslo dôležité zistenia, ale malo aj psychometrické obmedzenia. Respondent totiž mohol súhlasiť s časťou tvrdenia v odstavci, ale v tom istom odstavci mohol s istou časťou aj nesúhlasiť, takže opis vzťahovej väzby, ktorý si nakoniec vybral, nemusel byť najpresnejším indikátorom jeho vzťahovej väzby k Bohu. Spolu s tým, že v takýchto kategorických metodikách je obtiažne zistiť reliabilitu, viacerí výskumníci (bližšie v Rowatt, Kirkpatrick, 2002) sa pokúsili rozobrať jednotlivé odstavce opisov pripútania na viaceré otázky, na ktoré účastníci odpovedali na škále Likertovho typu. Výsledkom konsenzu aktivít viacerých výskumníckych skupín bolo to, čoho sa dotkneme aj v nasledujúcich odstavcoch, totiž že sebavýpovedové metodiky zisťujúce vzťahovú väzbu dospelých sa dotýkajú dvoch kontinuálnych a relatívne nezávislých dimenzií – vyhýbanie sa a úzkosť. Následne sa aj Rowatt s Kirkpatrickom (2002) a po nich Beck s McDonalovou (2004) pokúsili vytvoriť viacpoložkovú škálu vzťahovej väzby k Bohu, ktorá by bola paralelná so súčasným spôsobom zisťovania vzťahovej väzby v iných oblastiach vzťahov.

Beck s McDonalovou (2004) zistili, že hoci sa vo viacerých štúdiách preukázal vzťah medzi premennými pripútania a náboženskými konštruktmi, v literatúre chýba psychometricky vyhovujúci nástroj na zisťovanie vzťahovej väzby k Bohu. Tento stav vecí v podstate obmedzoval výskumníkov aj v tom, aby testovali platnosť korešpondenčnej alebo kompenzačnej hypotézy. Vzťahová väzba k Bohu totiž môže u jedinca zrkadliť jeho štýl pripútania k opatrovateľskej osobe a k partnerovi (korešpondenčná hypotéza), niekedy však vzťah k Bohu pomáha jedincovi kompenzovať deficit vo väzbe s opatrovateľskou osobou (kompenzačná hypotéza). Beck s McDonalovou (2004) uvádzajú, že výsledky niektorých štúdií naznačujú, že správnou by mohla byť kompenzačná hypotéza (Granqvist, 1998, Kirkpatrick, 1997, 1998). Štúdie, ktoré vychádzajú z teórie objektových vzťahov však prinášajú výsledky, ktoré poukazujú na to, že správnou môže byť aj korešpondenčná hypotéza. Konkrétne sa zistilo, že pozitívne vzťahy s opatrovateľskou osobou sú vo vzťahu s milujúcim a starostlivým obrazom Boha. Naopak, nega-

tívne vzťahy s opatrovateľskými osobami korelovali s Bohom zažívaným ako vyžadujúcim a autoritárskym.

Tieto nejednoznačné výsledky poukazujú na to, že pri pojednávaní o korešpondenčnej a kompenzačnej hypotéze treba byť opatrný. Najmä treba mať na pamäti rozdiel medzi kompenzačným správaním (napríklad náboženská konverzia, náboženské praktiky) a tým, ako jedinec Boha zažíva a aký má obraz Boha (napríklad či je Boh vnímaný milujúci a láskavý, alebo ako vzdialený a sudca). Pritom jednotlivé typy kompenzačného správania nemusia byť v nesúlade s obrazom Boha.

Ako uvádzajú Rowatt a Kirkpatrick (2002), rovnako ako aj Beck a McDonaldová (2004), Brennan, Clark a Shaver zistili, že väčšina modelov pripútania je organizovaná okolo dvoch dimenzií – *vyhýbanie sa intimity a úzkosť z opustenia*. Tieto dimenzie vytvárajú klasickú typológiu bezpečného štýlu pripútania, zaoberajúceho sa štýlu, úzkostného a vyhýbavého štýlu pripútania (bližšie opisujeme modely pripútania dospelých v 2. kapitole tejto publikácie). Tento Bartholomewovej klasifikačný model kombinuje dimenzionálnu s typologickou schémou klasifikácie štýlov vzťahovej väzby. Brennan so spolupracovníkmi (in Beck, McDonald, 2004) vytvorili Škálu zážitkov v blízkych vzťahoch (Experiences in Close Relationships ECR) na zisťovanie vzťahovej väzby v Bartholomewovej modeli (pozri aj kap. 3) a Beck s McDonaldovou (2004) použili túto škálu ako východiskový model pre Škálu na zisťovanie pripútania k Bohu (Attachment to God Inventory AGI). Ich cieľom bolo vytvoriť škálu, ktorá bude zachytávať spomenuté dve dimenzie vzťahovej väzby vyhýbanie sa intimity a úzkosť z opustenia a to, ako ich možno aplikovať na vzťah s Bohom. Vyhýbanie sa intimity s Bohom zahŕňa témy, ktoré sa týkajú potreby sebaistočnosti, ťažkosti so závislosťou na Bohu a neochotu k emocionálnej intimity s Bohom. Úzkosť z opustenia zahŕňa strach z možného opustenia Bohom, nahnevaný protest (hnev alebo frustráciu z prežívania slabej náklonnosti zo strany Boha), žiarlivosť zo zjavnej odlišnej miery intimity Boha s inými, úzkosť z toho, či je jedinec v Božích očiach milovaniahodný a prílišné zaoberanie sa alebo starosť týkajúce sa vzťahu s Bohom. Vytvorenou škálou, ktorá pozostáva z 28 položiek (14 položiek zisťuje vyhýbanie sa a 14 úzkosť), chceli autori zisťovať platnosť korešpondenčnej alebo kompenzačnej hypotézy, keď ju použili spolu so Škálou zážitkov v blízkych vzťahoch, ktorá zisťuje pripútanie dospelých v romantických vzťahoch. Vo výbere vysokoškolákov zistili nejednoznačné výsledky, ktoré nepodporovali jednoznačne ani korešpondenčnú ani kompenzačnú hypotézu. Zistili, že hoci vyhýbanie v pripútaní k Bohu nebolo vo vzťahu s úzkosťou v skúsenostiach v blízkych vzťahoch, bolo v pozitívnom ale nesignifikantnom vzťahu s dimenziou vyhýbania v zážit-

koch v blízkych vzťahoch. Dimenzia úzkosti v pripútaní k Bohu korešpondovala s dimenziou úzkosti v zážitkoch v blízkych vzťahoch. Jediná tendencia v týchto údajoch poukazovala na korešpondenciu, najmä pre dimenziu úzkosti. Tieto výsledky však nie sú úplne jasné, pretože zistený model korešpondencie vzorca pripútanania v dospelých romantických vzťahoch a pripútanania k Bohu v dimenzii úzkosti môžu byť ovplyvnené špecifikami výberu. Vysokoškolskí študenti sa môžu zvýšene zaoberať svojimi vzťahmi, čo je v súlade s ich vývinovou úlohou. V oboch škálach vykazovali vyššiu úroveň úzkosti než vyhýbania. Preto autori administrovali škálu pripútanania k Bohu nábožensky rôznorodejšiemu komunitnému výberu, v ktorom boli veriaci rôznych kresťanských cirkví (Cirkev Kristova, Rímsko-katolíci a nenedominančná charizmatická kongregácia) s priemerným vekom 38,82 rokov. Komunitný výber dosahoval v Škále skúseností v blízkych vzťahoch podobne ako vysokoškolskí vyššie skóre v dimenzii úzkosť ako vyhýbanie, ale úrovne dimenzie úzkosti a vyhýbania vo vzťahovej väzbe k Bohu sa významne nelíšili. Vysokoškolskí dosiahli vyššie skóre v úzkosti a vo vyhýbaní v Škále skúseností v blízkych vzťahoch než komunitný výber. Podobne aj v Škále pripútanania k Bohu skórovali vysokoškolskí oproti komunitnému výberu vyššie v dimenziách úzkosti aj vyhýbania. Celkovo možno povedať, že vekovým zastúpením starší komunitný výber vykazoval väčšiu tendenciu k bezpečnému typu vzťahovej väzby (nižšie skóre v dimenzii úzkosti a vyhýbania) v pripútaní k blízkym osobám ako aj v pripútaní k Bohu. Táto tendencia je vysvetliteľná vývinovými rozdielmi medzi vysokoškolskou a dospelou populáciou.

Čo sa týka empirického potvrdenia korešpondenčnej alebo kompenzačnej hypotézy, výsledky nie sú jednoznačné. Trend poukazuje na korešpondenciu medzi dospelým pripútaním a pripútaním k Bohu v dimenzii úzkosť. Čím viac úzkosti vykazoval jedinec v ľúbostných vzťahoch, tým vyššiu úroveň úzkosti prejavoval aj vo vzťahovej väzbe k Bohu. Na druhej strane, Granqvist (1998) a Kirkpatrick (1998) zistili vo svojich výskumoch údaje podporujúce kompenzačnú hypotézu. Beck a McDonaldová (2004) poukazujú na to, že dáta môžu byť konzistentné s oboma hypotézami. Jedinci s nie bezpečnou vzťahovou väzbou v detstve môžu byť priťahovaní alebo vyhľadávajúť vzťahovú väzbu k Bohu, aby zaplnili prázdne miesto v pripútaní (kompenzácia). Kirkpatrickove výsledky (1997) podporujú túto myšlienku. Zistil, že nie bezpečne pripútané ženy (s úzkostnou a vyhýbavou vzťahovou väzbou) častejšie v priebehu štyroch rokov hovorili o tom, že našli nový vzťah s Bohom, alebo prežili zážitok náboženskej konverzie. Avšak keď už takýto vzťah nadviažu, môžu sa v ňom aktivovať predchádzajúce pracovné modely. To podporujú údaje zistené Beckom a McDonaldovou (2004) a teória

objektových vzťahov, podľa ktorej keď sa vytvorí vzťah, prejavujú sa v ňom naučené vnútorné vzorce pracovných modelov.

5.4 Náboženský fundamentalizmus z pohľadu teórie vzťahovej väzby

Náboženský fundamentalizmus nie je novým pojmom v psychológii, hoci svoje korene má v historickom hnutí amerických protestantských teológov a ako taký je predmetom skúmania historikov, sociológov, religionistov a posledné dve desaťročia aj psychológov (Adamovová, 2004).

V empirických výskumoch náboženského fundamentalizmu sa v posledných 17 rokoch ujala operacionalizácia pojmu ako „presvedčenie, viera, že existuje náboženské učenie, ktoré jasne obsahuje fundamentálnu, základnú vnútornú, podstatnú, neomylnú pravdu o ľudstve a božstve. Táto esenciálna pravda je v základnej opozícii voči silám zla, ktoré treba rozhodne premôcť. Túto pravdu treba uplatňovať pomocou fundamentálnych, nemenných praktík minulosti. Tí, ktorí veria v toto fundamentálne učenie a nasledujú ho, majú osobitný vzťah k božstvu“ (Altemeyer, Hunsberger, 1992, s. 118).

Doteraz sa zistilo, že náboženský fundamentalizmus súvisí s nízkou komplexnosťou myslenia a s dogmatizmom, pre fundamentalistov je charakteristická najmä nízka otvorenosť voči zážitkom (Halama, Adamovová, Hatoková, Stríženec., 2006). Netreba však zabúdať ani na to, že náboženský fundamentalisti (v zmysle vyššie uvedeného vymedzenia Altemeyera a Hunsbergera, 1992) sú u nás členmi kresťanských cirkví a religiozita, teda aj úroveň náboženského fundamentalizmu kladne koreluje s prosociálnou dimenziou osobnosti, s prívetivosťou v rámci päťfaktorového modelu osobnosti (Saroglou, 2002, Adamovová, 2004).

Na tieto predchádzajúce výskumy sme nadviazali tým, že sa na náboženský fundamentalizmus pozeráme z hľadiska teórie vzťahovej väzby. Naším cieľom bolo preskúmať, či je zmysluplné považovať náboženský fundamentalizmus - ako silný kognitívny systém dávajúci životu vlastné vysvetlenie, ako formu religiozity adolescentov (náboženstvo v tomto vekovom období napomáha vyriešiť individuálny problém identity a zmyslu života, pričom často možno pozorovať pohyb od jedného koherentného systému presvedčení /v niektorých prípadoch od neviery a naopak/ k inému systému) - čiastočne aj za funkciu vzťahovej väzby medzi dieťaťom a rodičom (opatrovateľskou osobou) v detstve. Opierali sme sa o známe hypotézy vysvetľujúce religiozitu na základe teórie vzťahovej väzby (Kirkpatrick, 1998; Granqvist, 1998) – korešpondujúca a kompenzačná. Zaujímalo nás, či bude religiozita dospelých korešponďovať priamo s určitým typom vzťahovej väzby

v detstve, teda či dospelí z veriacich rodín s bezpečnou vzťahovou väzbou v detstve budú vykazovať vyššiu mieru religiozity než dospelí z veriacich rodín s nie bezpečnou históriou vzťahovej väzby. Alebo či budú jedinci s nie bezpečnou históriou vzťahovej väzby vykazovať väčšiu potrebu kompenzačných vzťahových osôb (napr. aj Boha). V tomto prípade možno predpokladať negatívny vzťah medzi bezpečnosťou vzťahovej väzby a religiozitou.

Keďže náboženský fundamentalizmus, podobne ako uzavreté systémy presvedčení, býva považovaný za kompenzačné správanie jedincov s vyššou úrovňou neurotizmu (Rokeach, 1968), predpokladáme, že u fundamentalisticky orientovaných veriacich bude prevládať typ nie bezpečnej vzťahovej väzby. Nezisťovali sme religiozitu rodičov respondentov, takže nebudeme schopní jasne a úplne vysvetliť náboženský fundamentalizmus z pohľadu korešpondenčnej alebo kompenzačnej hypotézy, predpokladáme však rozdiely v histórii vzťahovej väzby u fundamentalistov a nefundamentalistov.

145 študentom posledných ročníkov stredných škôl z Trenčianskeho kraja v priemernom veku 18,4 roka a štandardnou odchýlkou 1,5 roka (mužov bolo 60% a 70% všetkých respondentov sa považovalo za veriacich kresťanov) sme administrovali krátku a revidovanú formu Škály náboženského fundamentalizmu (Altemeyer, Hunsberger, 1992, 2004). História vzťahovej väzby sme zisťovali Hazanovej metodikou História pripútania (angl. Attachment history paragraphs) autora Hazana (in Granqvist, Kirkpatrick, 2004). Ako sa možno podrobnejšie dočítať v tretej kapitole, táto jednoduchá metodika pozostáva z krátkych a výstižných opisov štyroch typov vzťahovej väzby, osobitne pre matku i otca (bezpečná, vyhýbavá, úzkostlivá/ambivalentná a dezorganizovaná väzba). Respondenti mali dve úlohy: v prvom kroku mali každý z opisov ohodnotiť na škále od 1 (vôbec nevystihuje) po 7 (úplne vystihuje) a v druhom kroku mali vybrať jeden z opisov, ktorý bol pre kvalitu ich vzťahu s matkou/otcom v detstve najcharakteristickejší.

Zistili sme, že z hľadiska úrovne náboženského fundamentalizmu výber nie je homogénny, muži dosahovali nižšie skóre než ženy, pričom však priemery oboch skupín sú v úrovni nízkeho fundamentalizmu (tab. 5.1.)

Ďalšie výpočty sme preto robili pre skupinu mužov a žien zvlášť. V ďalšom kroku sme zisťovali vzťahy medzi vzťahovou väzbou a fundamentalizmom. Pearsonove korelácie medzi jednotlivými typmi vzťahovej väzby v detstve a náboženským fundamentalizmom uvádzame v tabuľke 5.2.

Tabuľka 5.1: Medzipohlavné rozdiely v úrovni náboženského fundamentalizmu

	Náboženský fundamentalizmus			signif.
	AM	SD	t	
muži (n=82)	-16,1	18,0	-4,069	0,000
ženy (n=63)	-3,60	18,7		

Tabuľka 5.2: Korelácie medzi typmi vzťahovej väzby v detstve a úrovňou náboženského fundamentalizmu

		Náboženský fundamentalizmus		
		celý súbor	muži (n=82)	ženy (n=63)
vzt'ah s matkou	bezpečný	0,137	0,049	0,178
	vyhýbavý	-0,046	0,058	-0,058
	úzkostlivý/ambivalentný	0,013	0,004	0,038
	dezorganizovaný	0,177*	0,191	0,249*
vzt'ah s otcom	bezpečný	0,131	0,235*	-0,020
	vyhýbavý	-0,041	0,055	0,009
	úzkostlivý/ambivalentný	-0,105	-0,214	0,051
	dezorganizovaný	-0,026	-0,133	0,188

Hoci korelačné koeficienty sú nízke, vidíme, že u žien dezorganizovaná vzťahová väzba s matkou v detstve a u mužov bezpečná vzťahová väzba s otcom korelujú pozitívne s náboženským fundamentalizmom. Zdá sa, že u žien sa uplatňuje kompenzačný mechanizmus a pri nie bezpečnej väzbe s matkou hľadajú náhradnú bezpečnú vzťahovú osobu, Boha, ktorú nachádzajú vo fundamentalistickej forme religiozity s jasnými, pevne stanovenými a viac-menej nemennými pravidlami (výkladu Sv. písma, bohoslužbami a i.). U mužov sa naopak pravdepodobne viac uplatňuje socializovaná forma religiozity, kedy bezpečná väzba s otcom napomáha vývinu fundamentalizmu. U žien je jedným z faktorov vytvorenia silného uzavretého systému náboženských presvedčení dezorganizovaná vzťahová väzba s osobou rovnakého pohlavia (matkou) a u mužov bezpečná vzťahová väzba takisto s osobou rovnakého pohlavia (otcom), pričom sa zdá, že vplyv rodičov

opačného pohlavia je v tomto prípade skoro bezvýznamný. Tieto výsledky korešpondujú s predchádzajúcimi zisteniami (Kirkpatrick, 1998), že aspoň čo sa týka žien, vzťah s Bohom môže slúžiť ako náhradné pripútanie pre tých, ktorým chýba dostatok bezpečia v medziľudských väzbách. Kirkpatrick (1998) zistil, že konkrétne úzkostlivé pripútanie je vo veľkom počte prípadov sprevádzané neskoršími konverziami a silnými emocionálnymi náboženskými zážitkami (glosolália, charizmatická obnova).

Keď sme rozdelili vzťahové väzby k rodičom na bezpečné a nie bezpečné (vyhýbavá, úzkostlivá/ambivalentná a dezorganizovaná v jednej skupine), zistili sme, že v celom súbore nie je rozdiel v úrovni náboženského fundamentalizmu medzi jedincami s bezpečnou a nie bezpečnou väzbou k matke, pričom tí, ktorí majú bezpečnú väzbu k otcovi dosahujú signifikantne vyššiu mieru fundamentalizmu (resp. nižšiu mieru nefundamentalizmu); opäť si treba všimnúť, že obe skupiny sú v pásme nízkeho fundamentalizmu, de facto nefundamentalizmu (tabuľka 5.3.). V prípade, že respondenti mali k obojmu rodičom vytvorenú bezpečnú vzťahovú väzbu, dosahovali štatisticky významne nižšie skóre v náboženskom fundamentalizme ako nie bezpečne pripútaní respondenti. V prípade, kedy rodičia psychologicky fungovali ako bezpečné objekty si respondenti nepotrebovali kompenzovať absenciu takýchto vzťahových postáv osobou Boha, ktorá by bola v zhode s fundamentalistickým pohľadom.

Tabuľka 5.3 Rozdiely v úrovni náboženského fundamentalizmu pri rôznych typoch vzťahovej väzby k rodičom (celý súbor)

		Náboženský fundamentalizmus		
		AM	SD	t
Matka	bezpečná väzba (n=99)	-9,65	19,49	1,484 n.s.
	nie bezpečná väzba (n=35)	-15,37	19,97	
Otec	bezpečná väzba (n=58)	-7,41	17,75	1,975*
	nie bezpečná väzba (n=77)	-14,14	20,86	
obaja rodičia	bezpečná väzba (n=88)	-14,23	20,35	-2,611**
	zmiešaná väzba (n=45)	-4,97	17,22	
obaja rodičia	zmiešaná väzba (n=112)	-10,36	19,31	1,177 n.s.
	nie bezpečná väzba (n=24)	-15,58	21,49	

Ako sme už poznamenali, zisťovaný vzťah medzi vzťahom k rodičom u dieťaťa a religiozitou v dospelom (resp. adolescentnom) veku nie je nový. V psychodynamickej tradícii Freud (1939/1995) považoval Boha za ilúziu

a regresnú projekciu otcovskej postavy dieťaťa. Psychodynamický výklad religiozity však neposkytuje dostatočne prepracované najmä metodologické podklady na to, aby sa stal súčasťou terajšieho akademického mainstreamu v psychológii (Granqvist, 1998). Teoretické, metodologické a empirické požiadavky však spĺňa teória vzťahovej väzby, ktorá sa stáva v psychológii náboženstva významným prístupom.

6. Náboženská konverzia v kontexte teórie vzťahovej väzby

6.1 Náboženská konverzia ako jav v rámci psychológie náboženstva

Jedným z náboženských javov, ku ktorým sa často pristupuje z pohľadu teórie vzťahovej väzby, je aj náboženská konverzia. Náboženská konverzia je fenomén, ktorý priťahoval pozornosť psychológov od začiatku vzniku samotnej psychológie. Prvé psychologické reflexie a analýzy tohto javu možno nájsť už na prelome 19. a 20. storočia v dielach E. Starbucka. Tomu v roku 1899 vyšla kniha psychológie náboženstva, pričom väčšina jej obsahu bola venovaná práve náboženskej konverzii (Starbuck, 1901/1899). V roku 1902 napísal svoju významnú knihu *Varieties of Religious Experience* klasik psychológie náboženstva W. James (v češtine vyšla kniha pod názvom *Druhy náboženské skúsenosti* v roku 1930), ktorý venoval problému náboženskej konverzie veľkú kapitolu. Chápal ju ako výsledok zmeny v "psychickej topografii", teda ako presun určitých myšlienok, pocitov, cieľov, potrieb, ktoré boli dovtedy na okraji duševného poľa, príp. boli z neho úplne vylúčené, do centra duševného diania, t.j. do ohniska jeho prežívania. V procese náboženskej konverzie sa náboženské idey dostávajú z okraja do centra duševného diania, mení sa ich význam z marginálneho na centrálny, a stávajú sa akýmsi ohniskom vedomia, teda myšlienkami, ktorými sa človek najvrúcnejšie zaoberá. Neskôr sa fenoménom náboženskej konverzie zaoberali aj ďalší klasici psychológie ako G.W. Allport, S. Freud, či C.G. Jung. Prehľad psychologických teórií a prístupov týkajúcich sa náboženskej konverzie možno nájsť v monografii *Religiozita, spiritualita a osobnosť: Vybrané kapitoly z psychológie náboženstva* (Halama a kol. 2006).

Náboženská konverzia je v záujme psychológov aj v súčasnosti. Jedným z dôvodov je asi aj to, že ho stále možno považovať za relatívne častý fenomén v náboženskom a duchovnom živote súčasného človeka. Niektoré odhady hovoria, že približne 30 percent religióznych osôb prechádza viac či menej náhlým procesom obrátenia, a u ostatných 70% tiež dochádza k určitým stupňovitým zmenám v náboženskom prežívaní (Kuczkowski, 1998). Sociologické výskumy na veľkých súboroch tiež prichádzajú k podobným výsledkom, napr. v Spojených štátoch amerických rozsiahly výskum religiozity odhalil, že približne 38% Američanov prešlo náhlým alebo postupným zážitkom "znovuzrodenia", ktorý bol pre nich akýmsi bodom obratu v ich náboženskom živote (Paloutzian et al., 1999). K výskytu náboženskej konverzie prispieva v mnohých ohľadoch aj rozvoj tzv. „novej religiozity“, to

znamená nových foriem religiozity a spirituality známych tiež pod názvom nové náboženské hnutia (angl. new religious movements - NRM). Či už sú tieto hnutia prítomné v rámci tradičných náboženstiev a náboženských spoločností (napr. obrodné hnutia rôzneho charakteru v katolíckej cirkvi) alebo ako osobitné náboženské skupiny (napr. letničné cirkvi), vzhľadom na svoju krátku históriu je u nich dominantným spôsobom získavania nových členov práve náboženská konverzia. Tieto konverzie často prekvapia svojou silou, pretože sa stáva, že sú doprevádzané radikálnou zmenou životného štýlu a v mnohých prípadoch aj významným psychologickým benefitom, napr. psychickou úľavou. Na druhej strane sa však poukazuje na manipulatívne spôsoby niektorých spoločností, najmä tých, ktoré sa dajú zaradiť pod označenie sekta, pri získavaní nových členov, čo vyvoláva mnohé negatívne reakcie súvisiace s činnosťou týchto spoločností. Avšak aj v tradičných náboženských spoločnostiach je výskyt konverzií pomerne častý, čoho dôkazom sú štatistiky o počte krstov dospelých osôb v týchto spoločnostiach (bližšie Halama a kol., 2006).

Napriek častému výskytu konverzie v religióznom a spirituálnom živote súčasných ľudí, sú rôzne názory na podstatu tohto fenoménu. Čo sa týka definície náboženskej konverzie, vo všeobecnosti je pokladané za takú zmenu v náboženskom postoji, pri ktorej človek prijíma za vlastné určité náboženské presvedčenia, ktoré mu boli dovtedy cudzie. V rámci psychológie náboženstva však vzniklo viacero definícií, ktoré kladú dôraz na rôzne stránky tohto procesu. Ullmanová (1989) zdôrazňuje viac zážitkovú časť konverzie, keď na základe prehľadu rôznych definícií konverzií, prichádza k definícii, ktorá za konverziu považuje *nábhý náboženský zážitok vedúci k zvýšenému zaangažovaniu sa v náboženskom živote*. Na druhej strane Pargament (1997) kladie dôraz na self človeka, keď definuje náboženskú konverziu ako *zmenu v seba-systéme, ktorá sa týka tobo, čo konkrétna osoba považuje za posvätné*. Podobne Spilka et al. (2003) definujú konverziu ako *radikálnu transformáciu self*, pričom zdôrazňujú, že táto definícia zdôrazňuje intrapersonálny proces, teda vplyv sociálnych faktorov na proces konverzie. Rambo (1993) vo svojej definícii náboženskej konverzie zdôrazňuje jej širší kontext, a uvádza, že náboženská konverzia je *proces náboženskej zmeny, ktorý prebieha v dynamickom poli osôb, udalostí, ideológií, inštitúcií, očakávaní a zážitkov*. Rozličné faktory sa medzi sebou ovplyvňujú a interagujú, čo v určitých prípadoch vedie ku konverzii.

Dá sa povedať, že všetky definície zdôrazňujú ako hlavnú charakteristiku zmenu, ktorú náboženská konverzia do života konvertitu prináša. Tá je základnou charakteristikou a hlavným rozpoznávacím prvkom náboženskej konverzie. V prípade psychologického uvažovania nad náboženskou

konverziou je dôraz kladený na psychologický aspekt tejto zmeny. Napr. Szmyd (1998) v súvislosti s náboženskou konverziou uvádza tieto základné zmeny: zmena postojov k okoliu a vlastnej existencii: zmena kritérií hodnotenia posudzovania, zmena motivácie správania, vzrast pocitu povinnosti a podriadenia mu vlastného ja a zmena spôsobov správania. Vzhľadom na to však vznikla potreba odlíšiť zmenu v dôsledku náboženskej konverzie od prirodzeného náboženského vývinu ako aj od formálnej zmeny, napr. pri prijatí či zmene náboženskej príslušnosti z účelových dôvodov (napr. sobáš). Preto bola formulovaná definícia náboženskej konverzie, ktorá sa snaží definovať konverziu spôsobom, ktorý ju odlíši od takýchto javov (Halama a kol., 2006). Táto definícia považuje za náboženskú konverziu takú *zmenu v náboženskom postoji, ktorá spočíva v pozitívnom príklone k náboženským presvedčeniam (pri dovtedajšom negatívnom, neutrálnom, či slabom postoji), a je sprevádzaná zásadnou zmenou v spôsobe spirituality a pridruženými zmenami v životnom štýle*. Na druhej strane však treba pripustiť, že prechod medzi konverziou a prirodzeným stupňovitým náboženským vývinom nemusí byť vždy zreteľný a jednoznačný (Halama, 2005).

Ako dôsledok nejednoznačnosti definícií a mnohorakosti náboženskej konverzie vznikli postupne rôzne typológie, ktoré sa snažili uchopiť náboženskú konverziu ako rôznorodý jav, vyskytujúci sa v rôznych formách a typoch. Jednou z klasických typológií náboženskej konverzie bolo delenie na dva základné typy: náhla a postupná konverzia. Náhla konverzia prebieha prudko, nepredvídane, a v centre sú skôr emocionálne procesy. Človek sa vníma skôr v pasívnej rovine, skôr prijíma podnety zvonka než by aktívne riadil tento proces. Dôsledky takejto konverzie sú vnímané dramatickejšie. Postupná konverzia je skôr pozvoľná a postupná, dominantné sú skôr racionálne procesy. Človek v procese konverzie aktívne hľadá nové možnosti a svetonázor. Spilka et al. (2003) stotožňujú tieto dva typy konverzie s dvoma mohutnými prístupmi ku konverzii, ktoré nazývajú klasický a súčasný. Kým ten klasický zdôrazňuje konverziu ako náhly proces vedúci k zásadnej zmene (prototypom je napr. konverzia sv. Pavla), v súčasnosti prevládajúci prístup dáva do popredia skôr postupný proces identifikácie sa s vierou, pričom dominantný je racionálny proces aktívneho hľadania zmyslu. Treba povedať, že kým ten prvý je do istej miery ovplyvnený psychodynamickým prístupom k psychológii, ten druhý skôr sociálno-psychologickým a kognitívnym prístupom k človeku. Existujú však aj typológie konverzie, ktoré zahŕňajú viac ako dva typy. Napr. typológia Meadowa a Kahoa (1984) definuje 6 typov konverzií. **Krízová konverzia** je náhla a dramatická, a zahŕňa prudké vyústenie vnútorného osobného konfliktu, ktorý môže, ale nemusí byť vedomý. Konverzie tohto typu sú typické pre rôzne hnutia ob-

rodenia (prebudenia) medzi baptistami, charizmatikmi či inými „evanjelickými“. Opakom náhlej krízovej konverzie je **postupná konverzia**, ktorá zahŕňa viac aktívnu a vedomú činnosť konvertitu v zmene náboženských presvedčení. Tretím typom konverzie v tejto klasifikácii je tzv. **nevedomá konverzia**. Tento typ konverzie sa vyskytuje u ľudí, ktorí sú náboženskými, no nevedia identifikovať žiadny konkrétny bod obrátenia k viere. Sú to ľudia vychovávaní v náboženskom presvedčení od detstva, ktorých náboženský vývin bol relatívne pokojný. **Reintegrácia** je konverzia ľudí, ktorí sú už veriaci, no prežívajú akúsi konverziu v zmysle radikálneho zintenzívnenia ich záväzku voči náboženským presvedčeniam a hodnotám. Špecifickým typom konverzie je tzv. **programovaná konverzia**. Tento názov vyjadruje inštitucionalizovanú konverziu v protestantských cirkvách, ktoré odmietajú krst detí a zdôrazňujú vlastné rozhodnutie a privlastnenie si náboženskej viery. Dieťa je síce vychovávané vo viere, čaká sa však, kým samo urobí rozhodnutie a prijme osobne svoju vieru, čo sa oficiálne potvrdí náboženským obradom konfirmácie. Posledným typom v klasifikácii Meadowa a Kahoea je **sekulárna konverzia**, pod ktorou chápú akúkoľvek veľkú zmenu v názoroch, postojoch, presvedčeniach, ktorá nemusí mať nutne náboženský obsah. Do tejto kategórie zaraďujú aj apostázu - odvrátenie sa od náboženstva. Celkový pohľad na túto typológiu však môže byť dosť diskutabilný. Dá sa totiž povedať, že je chápaná dosť široko, zahŕňa aj také typy náboženskej zmeny, ktoré sa vo všeobecnosti nepokladajú za konverziu. Táto typológia sa preto dá brať ako širší rámec na klasifikáciu náboženskej zmeny ako takej.

6.2 Vzťahy medzi rodičmi a deťmi ako faktor v procese náboženskej konverzie

Pri hľadaní psychologických súvislostí náboženskej konverzie sa popri sociálnych a kognitívnych faktoroch (sociálny vplyv, hľadanie zmyslu života) začalo uvažovať aj o faktoroch súvisiacich so vzťahmi konvertitov k vlastným rodičom. Najmä v psychodynamických teóriách, v ktorých sú vzťahy detí a rodičov považované za základný prvok psychickej dynamiky sa objavovali úvahy o tom, že rodičovské pôsobenie nutne zasahuje aj takú oblasť, akou je religiozita. Ide najmä o to, že postava Boha v západnom type religiozity s dominanciou kresťanstva nutne nesie otcovské atribúty. Preto sa v zmysle psychodynamických teórií dá očakávať, že človek bude vo vzťahu k Bohu projikovať vzťahové elementy z rodičovských postáv, najmä zo vzťahu s otcom. Základ takýmto úvahám dal už zakladateľ psychoanalýzy **S.**

Freud vo svojej teórii religiozity. Freud chápal náboženstvo vo všeobecnosti ako kolektívnu neurózu, obranný mechanizmus, ktorým človek tlmí a potláča pudové impulzy a konflikty prevažne sexuálneho charakteru vo svojom nevedomí. Vzťah k Bohu ako k osobe považoval Freud za projekciu otcovského obrazu získaného v detstve, z čoho vyplýva, že náboženské prežívanie človeka je do značnej miery ovplyvnené jeho vzťahom so skutočným otcom. Osobný Boh je teda podľa neho ako vysoko postavený (exaltovaný) otec. To čo ľudia prežívajú v náboženstve – potrebu pomoci, bezmocnosť a prosbu o pomoc, vinu a zároveň strach z Boha, starostlivosť niekoho väčšieho – to je len iným opakovaním toho, čo zažili s otcom. Kým v detstve bol najvyššou silou dieťaťa otec, v náboženstve je to Boh. Z týchto názorov vychádza aj Freudovo chápanie náboženskej konverzie, ktorú interpretuje v súvislosti s odipovským komplexom. Oidipovský komplex, ktorý Freud považoval za jeden z ústredných v dynamike motivácie, spôsobuje, že chlapec prežíva náklonnosť k svojej matke a úzkosť a nenávisť voči svojmu otcovi. Náboženská konverzia je spôsob vyriešenia tohto konfliktu zatlačeného do nevedomia, a pocitov viny, ktoré z neho pochádzajú. To, že sa človek identifikuje s postavou otca reprezentovanou symbolicky v postave Boha, má za následok elimináciu až odstránenie týchto pocitov viny, a tým aj zmiernenie psychického napätia v duševnom živote (podľa Scroggs, Douglas, 1967). Freud svoju predstavu o náboženstve a projekčnom mechanizme popísal aj pri interpretácii slávneho prípadu dr. Schrebera. Schreber bol nemecký sudca, ktorý trpel bludnou schizofréniou s náboženskými obsahmi, ktoré zahŕňali okrem iného aj predstavu toho, že stal Božou manželkou. Freudova interpretácia jeho prípadu bola založená práve na snahe o vyriešenie konfliktného vzťahu s autoritatívnym a trestajúcim otcom, ktorému ako ortopédovi pripisoval sadistické črty. Jeho psychóza sa tak stala prekonaním oidipovského komplexu prostredníctvom toho, že sa identifikoval s Bohom a tak vyriešil pocity viny (Wulff, 1999).

Pri uvádzaní Freudových názorov však teba pre objektivitu uviest' aj jeho kritikov, najmä z radov psychoanalyticky orientovaných autorov, z ktorých viacerí odmietli patologickú interpretáciu religiozity a náboženskej konverzie. Henricson-Cullbergová (1984) vo svojom článku v *Scandinavian Psychoanalytic Review* popísala jednu zo svojich pacientiek, ktorá mala paranoidno-depresívnu psychózu. Pacientka si počas terapie vytvorila obraz onnipotentnej postavy - obraz Boha, ktorý jej umožnil udržať na uzde jej vnútroné deštruktívne sily. Autorka uvádza, že keď je idealizovaným objektom Boh, je to lepšie ako keď sa takým objektom stane napr. terapeut, ktorý môže v svojej idealizovanej role zlyhať. Výraznejšie sa voči pôvodným názorom vymedzuje ďalšia psychoanalytička Cohenová (2002), podľa ktorej

Freud nepostrehol, že hlboká viera môže byť pre život integratívna a nemusí byť prejavom neuroticko-obsedantných prejavov ani riešenie Oidipovho komplexu a jednoduchá projekcia otcovského obrazu do obrazu Boha. Na základe analýzy biografí autorka vníma konverziu skôr ako proces dozrievania vnútorných objektových reprezentácií Boha, pričom tento proces zahŕňa integráciu materských aj otcovských aspektov reprezentácií vnútorných objektov. Tento prístup sa jej zdá vhodnejší napr. pri terapeutickej práci s veriacimi klientmi psychoanalytikov.

Napriek svojej kontroverznosti a opakovaným kritikám bola Freudova teória a jej neskoršie modifikácie základom pre viaceré výskumné štúdie, ktoré sa zaoberali súvislosťami medzi náboženskou konverziou a vzťahmi k rodičom. Ullmanová (1982, 1989) vo svojich výskumoch v USA realizovala interview so 40 konvertitmi z rôznych náboženstiev, ktoré zahŕňali tak klasické ako aj nové náboženstvá (rímsko-katolícke, ortodoxné židovstvo, Hare Krishna, apod.). Ako porovnávaciu skupinu zvolila 30 nekonvertitov z kresťanského a židovského náboženstva zrovnateľných z pohľadu veku a vzdelania. Jednou z tém, ktoré sa vyskytli v rozhovore boli aj vzťahy konvertitov s rodičmi. Ako sa ukázalo, takmer 80 percent interviewovaných konvertitov hovorilo o problémovom vzťahu o svojim otcom. Pre porovnanie, v skupine nekonvertitov o takomto vzťahu hovorilo len 23 percent interviewovaných. Značná väčšina konvertitov si na svojho otca spomínala ako na chýbajúceho, pasívneho (a z toho dôvodu psychologicky nedostupného) prípadne aktívne odmietajúceho. Konkrétne údaje hovoria, že približne tretina konvertitov (28,2 %) mala od štyroch až piatich rokov veľmi malý alebo žiadny kontakt s vlastným otcom, čo je trikrát viac ako je normatívny údaj z reprezentatívnej vzorky americkej populácie. 20,5 % konvertitov vnímalo svojho otca ako pasívneho (oproti 6,7 percenta u nekonvertitov), a 23 % ako hostilného (oproti 13,3 % u nekonvertitov). Čo sa týka pozitívneho vzťahu s otcom, o takom hovorilo iba 20,5 % konvertitov, pričom v skupine nekonvertitov takýto vzťah uvádzalo až 53,4 % interviewovaných. Isté rozdiely medzi konvertitmi a nekonvertitmi sa ukázali aj vo vzťahu s matkou. Napr. 10,5 % konvertitov vnímalo svoju matku ako hostilnú, a 10,5 % ako nadmerne protektívnu (v skupine nekonvertitov neboli v oboch kategóriách ani jeden interviewovaný). Pozitívne vnímalo matku 42,4 % konvertitov a 70 % nekonvertitov. Tieto rozdiely však boli menej výrazné ako vo vzťahu k otcovi. Autorka sa vo svojom výskume zamerala aj na prežívané emócie voči svojim rodičom u oboch skupín. Najvýraznejšie rozdiely medzi konvertitmi a nekonvertitmi sa ukázali v prežívaní hnevu voči otcovi (40 % u konvertitov vs. 13 % u nekonvertitov), ďalej v kategóriách žiadny emocionálny vzťah k otcovi (32 % vs. 6 %), úcta a obdiv (10 %

vs. 23 %) a vrúcnosť a láska (5 % vs. 36 %). Vo vzťahu k matke bola jedinou diferencujúcou emóciou hnev (23 % vs. 0 %). Ullmanová tieto výsledky považuje za potvrdenie psychodynamickej hypotézy o úlohe otcovskej postavy pri náboženskej konverzii. Vo svojich publikáciách uvádza aj konkrétne výroky konvertitov, ktoré vypovedajú o vzťahu k otcovi, pričom poukazuje na to, ako nedostatočné fungovanie otca môže viesť k hľadaniu otcovstva v náboženstve. Ako nosný prvok vidí potrebu autority, ktorú otec zabezpečuje, pričom náboženská konverzia môže byť vyjadrením potreby takejto autority prostredníctvom náboženských princípov, poskytovania štruktúry a stability, ako aj príslubu ochrany od všemocnej autority.

K výsledkom, ktoré podporujú Ullmanovej závery sa vo svojom výskume na izraelských židoch dopracovali aj Buchbinder et al. (1997). Robili interview s 61 konvertitmi pričom zistili, že 62 % z nich udávalo problematický vzťah s otcom, čo zahŕňalo psychické aj fyzické týranie, psychologickú absenciu otca ako aj jeho hostilitu. Podobne zistili, že probandi vnímali problematickejšie vzťah s otcom než s matkou, keďže vo vzťahu k nej udávalo problémy iba 33 % konvertitov.

Viacero výskumov o rodinných zážitkoch, ktoré súvisia s konverziou do nových náboženských hnutí zhrnuli vo svojej prehľadovej štúdií Murken a Namini (2007). Hľadali odpovede na otázku, či možno na základe doterajších výskumov o rodinnom prostredí predpovedať to, že sa človek stane členom takéhoto hnutia. Okrem iných faktorov (napr. súrodenci) boli samozrejme jednou z oblastí aj vzťahy k rodičom. Vo viacerých štúdiách sa ukázalo, že konvertiti do nových náboženských hnutí mali vo zvýšenej miere narušené rodinné prostredie, prípadne zažili smrť jedného z rodičov, alebo ich rozvod. To platilo napr. pre Cirkev zjednotenia, prívržencov Amerického guru, či hnutie Hare Krishna. Autori však našli aj viacero štúdií, kde výsledky neboli úplne jednoznačné, napr. v holandskej štúdií, ktorú autori zaradili do prehľadu, sa u dvoch rôznych hnutí ukázali úplne odlišné výsledky. Kým členovia Divine Light Mission hovorili častejšie o pozitívnej rodinnej atmosfére, členovia Bhagwan Rajneesh Sannyassins hovorili o negatívnej rodinnej atmosfére. Autori do prehľadu zaraďujú aj výsledky slovenskej štúdie (Halama, Halamová, 2005), kde sa analyzovali príbehy konvertitov do katolíckeho charizmatického hnutia, pričom z tých konvertitov, ktorí explicitne hovorili o svojom rodinnom prostredí, bolo 5 takých, ktorí ho hodnotili negatívne, a 4 takí, ktorí ho hodnotili pozitívne. Murken a Namini preto uzatvárajú, že hoci mnoho štúdií naznačuje jasný vplyv vzťahu k rodičom na náboženskú konverziu, zovšeobecňovanie tohto záveru na všetky náboženské hnutia, je značne problematické. Oni sami prichádzajú s myšlienkou tzv. „person-religion fit“, čo znamená, že niektoré

charakteristiky náboženskej skupiny prit'ahujú ľuď s určitými skúsenosťami, a že určitá náboženská skupina môže uspokojovať potreby určitého typu ľudí. V ich neskoršej štúdií (Namini, Murken, 2008) sa pokúsili overiť tento predpoklad na členoch rôznych nových náboženských hnutí v Nemecku. Výsledky ich výskumu ukázali, že u členov Novoapoštolskej cirkvi sa až v 43 % vyskytla strata rodiča pred 15 rokom (oproti 10 % v Pentakostálnej a 23 % u Jehovových svedkov). Pri analýze charakteristík tejto skupiny sa ukázalo, že Novoapoštolská cirkev je vo svojej teológii výrazne orientovaná na otca, napr. sa významne zdôrazňuje Božie synovstvo členov cirkvi. V pastoračnej rovine sa úloha pastorov prisudzuje výlučne mužom, a hlavný pastor je silnou otcovskou osobnosťou, ktorá podľa autorov môže facilitovať identifikáciou s ideálnym otcom.

6.3 Teória vzťahovej väzby a náboženská konverzia

Ako už bolo uvedené v predchádzajúcej kapitole, teória vzťahovej väzby sa v súčasnosti často aplikuje na religiózne javy a vzťahy, a to najmä kvôli tomu, že vzťah veriaceho a Boha je podobný vzťahu pripútania, najmä tým, že človek hľadá u Boha emocionálne puto a bezpečie (Kirkpatrick, 2005). Keďže jedným z najvýznamnejších prejavov vzťahu k Bohu je náboženská konverzia, skoré úvahy a výskumy o aplikácii teórie vzťahovej väzby v oblasti religiozity sa realizovali práve v tejto oblasti. Kirkpatrick a Shaver (1990) realizovali prvý výskum v tejto oblasti už na konci 80-tych rokov minulého storočia. Vo svojej štúdií publikovanej v *Journal of the Scientific Study of Religion* formulovali dve základné hypotézy, ktoré už boli spomenuté v predchádzajúcej kapitole. Tieto hypotézy formulovali na základe štúdia pripútavacích vzťahov v klasickej teórii vzťahovej väzby, pričom išlo o aplikáciu poznatkov z výskumov vzťahovej väzby do oblastí psychológie náboženstva. Kompenzačná hypotéza hovorí, že isté aspekty religiozity, ako napr. presvedčenie o láskavom Bohu, o jeho blízkosti a starostlivosti, slúži ako náhrada za bezpečnú vzťahovú väzbu, ktorá ľuďom chýbala vo vzťahu k vlastným rodičom. V tomto prípade sa náboženská konverzia dá považovať za kompenzačný mechanizmus, ktorým nahrádzujú nedostatočnú lásku rodičov prostredníctvom vzťahu k Bohu, ktorý im poskytuje bezpečie najmä v emocionálne vypätých situáciách. Dôsledkom toho by malo byť, že medzi konvertitmi sa budú vo zvýšenej miere vyskytovať ľudia s neistou vzťahovou väzbou, keďže pre nich bude vstup do vzťahu s Bohom benefitom pre ich emocionálne bezpečie. Na druhej strane, dá sa predpokladať, že bezpečná vzťahová väzba v detstve sa dá považovať za základ, na ktorom

sú postavené budúce vzťahy, vrátane vzťahu k Bohu. V tomto prípade sa pozitívne mentálne modely vzťahovej väzby získané vo vzťahu s primárnymi opatrovateľmi prenesú do pozitívneho vzťahu k Bohu. Kirkpatrick a Shaver nazvali tento predpoklad hypotéza mentálneho modelu, v neskorších prácach ako korešpondenčnú hypotézu (štýl vzťahovej väzby k rodičom korešponduje so štýlom vzťahovej väzby k Bohu). Vo spomínanej štúdií realizovali výskum na 213 čitateľoch nedeľného magazínu, ktorí v dvoch fázach vyplnili dotazníky týkajúce sa ich štýlov vzťahovej väzby a rôznych aspektov religiozity. Výsledky boli analyzované z viacerých hľadísk, na tomto mieste uvádzame tie, ktoré sa týkali náhlej náboženskej konverzie. Autori skúmali vzťah štýlov vzťahovej väzby k matke vo vzťahu s výskytom konverzie v adolescencii a dospievaní. Výsledky ukázali, že najviac náhlých konverzií v adolescencii sa udialo v skupine s vyhýbavým štýlom vzťahovej väzby (27,8 %), menej v skupine s ambivalentným štýlom vzťahovej väzby (3,5 %), a najmenej v skupine s bezpečným štýlom vzťahovej väzby (0,9 %). Čo sa týka náhlej konverzie v dospelosti, aj tam sa vyskytli rozdiely medzi jednotlivými skupinami, hoci nie až také výrazné. V skupine s vyhýbavým štýlom vzťahovej väzby o náhlej konverzii hovorilo 22,2 % ľudí, v skupine s bezpečným štýlom 9,4 % a v skupine s ambivalentným štýlom 8,2 %. Výsledky pre štýly vzťahovej väzby voči otcovi neukázali žiadne rozdiely, preto ich autori ani neuvádzali. Jediným prediktorom výskytu náboženskej konverzie bol teda len štýl vzťahovej väzby k matke. Respondenti boli aj požiadaní, aby uviedli, aké udalosti náhlej konverzie predchádzali. Najčastejšími udalosťami spomínanými vo výpovediach boli manželské a rodinné problémy, v menšej miere rôzne vzťahové problémy ako samota, strata apod. Autori tieto výsledky považujú za potvrdenie kompenzačnej hypotézy.

O niekoľko rokov neskôr sa Kirkpatrick (1997) vrátil k respondentom participujúcim v tejto štúdií a snažil sa o longitudinálnu podporu predchádzajúcich zistení. Oslovil ich znova, pričom získal výpovede od 177 z nich. Pri analýze dát využil získané údaje o štýloch vzťahovej väzby, pričom nové otázky sa týkali zmeny denominácie a výskytu náboženskej konverzie v období medzi zbieraním dát. Kirkpatrick realizoval regresnú analýzu, ktorá ukázala rozdiely medzi osobami s rozličným typom vzťahovej väzby. Na otázku, či sa u nich v danom období vyskytol náboženský zážitok, alebo náboženská konverzia, odpovedalo súhlasne 25 % respondentov, ktorí malo úzkostný štýl vzťahovej väzby, 9,5 % respondentov zo skupiny s bezpečným štýlom vzťahovej väzby, a 7,1 % respondentov zo skupiny s vyhýbavým štýlom vzťahovej väzby. Štýl vzťahovej väzby bol významným prediktorom aj v položke „našiel som nový vzťah s Bohom“ – 38,1 % súhlas-

ných odpovedí v skupine s vyhýbavým štýlom, 35,7 % v skupine s úzkostným štýlom, a 18,9 % v skupine s bezpečným štýlom. Autor znova uzatvára, že lepšie výsledky naznačujú podporu kompenzačnej hypotézy, pričom však komentuje aj rozdiely v jednotlivých typoch vzťahovej väzby, no prisudzuje ich skôr rozdielom v metódach merania, než reálnym rozdielom medzi skupinami.

Do tretice Kirkpatrick (1998) vo svojej štúdií skúmal univerzitných študentov, pričom od nich zosnímal údaje o ich type vzťahovej väzby a religiozite v dvoch časových obdobiach s odstupom 4 mesiace. Na výsledky sa zamerl s pohľadu štýlov vzťahovej väzby ako sú definované v modeli Bartolomewovej (kap. 2), teda ako kombinácia pozitívneho či negatívneho modelu seba a iných. Ukázalo sa, že prediktorom pozitívnej náboženskej zmeny (t.j. zmena v smere zintenzívnenia vzťahu s Bohom) bol negatívny model seba (tak zaoberajúci sa ako aj bojzlivý) a pozitívny model iných. Autor to vysvetľuje tým, že negatívny model seba dáva skôr motiváciu k hľadaniu Boha, a pozitívny model iných zasa schopnosť to dosiahnuť.

Na konvertitov do nových náboženských hnutí sa vo svojej štúdií zamerl aj Buxant et al. (2007). Na základe uvedených výskumov Kirkpatricka pracovali s predpokladom, že konvertiti do týchto náboženských spoločností budú mať históriu neistej vzťahovej väzby. 113 členov rôznych nových náboženských hnutí v Belgicku porovnávali s kontrolnou skupinou bežných belgických dospelých. Pri hľadaní rozdielov medzi týmito dvoma skupinami sa ukázalo, že v prvej skupine (členovia náboženských hnutí) bola vo vyššej miere prítomná neistá vzťahová väzba k otcovi ako v druhej skupine (bežná populácia dospelých). Vo vzťahu k matke sa žiadny rozdiel nepreukázal. Čo sa týka dospeljej vzťahovej väzby, ukázali sa trochu odlišné výsledky, keďže vyššie skóre úzkostnej vzťahovej väzby sa ukázalo u porovnávacej skupiny. Autori obidva výsledky interpretujú v zmysle kompenzačnej hypotézy. Osoby s neistým typom vzťahovej väzby (vyššie skóre neistej vzťahovej väzby voči otcovi) nachádzajú v náboženstve útechu, uľahčenie a bezpečie (nižšie skóre úzkostnej vzťahovej väzby v dospelosti).

O isté rozpracovanie konceptu kompenzačnej a korešpondenčnej hypotézy sa pokúsil vo svojich prácach Granqvist. Vo svojich úvahách vychádzal z výskumov, ktoré sám urobil ohľadne oboch hypotéz. V jeho prvej štúdií (Granqvist, 1998) sa ukázalo, že podobne ako v predchádzajúcich výskumoch, osoby s neistým typom vzťahovej väzby mali vyššiu pravdepodobnosť pozitívnej náboženskej zmeny ako osoby s bezpečným typom. Pri hľadaní interagujúcich faktorov však Granqvist zistil, že do uvedených vzťahov výrazne vstupuje religiozita rodičov. Ak osoby s neistou vzťahovou väzbou mali rodičov s nízkou religiozitou, vo väčšej miere sa u nich v dos-

pelosti vyskytla pozitívna náboženská zmena, vo väčšej miere hovorili o blízkom vzťahu s Bohom, a tiež vyjadrovali vyššie náboženské presvedčenia. Naopak, osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou a rodičmi s nízkou religiozitou vykazovali nižšiu úroveň religiozity a vyššie ateistické postoje. V prípade ak boli rodičia vysoko religiózni, osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou mali vyššiu religiozitu, ako osoby s neistou vzťahovou väzbou. Podľa Granqvista to naznačuje podporu oboch hypotézam, a nie len kompenzačnej. Preto sa vo svojich ďalších prácach (napr. Granqvist, 2003) zameril na rozvinutie korešpondenčnej hypotézy smerom k socializovanému osvojeniu si náboženských štandardov. Samotnú hypotézu rozdelil do dvoch častí. Tvrdí, že jednotlivci, ktorí zažili bezpečnú vzťahovú väzbu, si vybudovali bázu, na základe ktorej môže byť vybudovaný korešpondujúci vzťah s Bohom (1) a sú úspešne socializovaní, aby si adoptovali religiózne alebo nereligiózne štandardy pripútanej osoby (2). Granqvist týmto formuloval myšlienku socializovanej korešpondencie, t.j. jednotlivci s bezpečnou vzťahovou väzbou si náboženské presvedčenia adoptujú skôr postupne v procese socializácie, než náhlou konverziou. Svoje úvahy podporuje aj svojimi ďalšími výskumami (napr. Granqvist, Hagekull, 1999), ktoré si kládli za cieľ preskúmať vzťahy medzi vzťahovou väzbou a spôsobom náboženských zmien. Ukázalo sa, že neistá vzťahová väzba mala pozitívny vzťah k emočne založenej religiozite, ktorá bola charakterizovaná aj náhlou náboženskou zmenou. Bezpečný typ vzťahovej väzby zasa súvisel s postupnými náboženskými zmenami a skorým začiatkom religiozity, čo poukazuje na úspešné adoptovanie si religióznych štandardov.

Keďže existencia viacerých výskumov v tejto oblasti priniesla do istej miery nejednoznačné výsledky, Granqvist a Kirkpatrick (2004) uskutočnili veľkú metaanalýzu, v ktorej sa pokúsili agregovať výsledky všetkých doterajších výskumov v tejto oblasti. Do metanalýzy zahrnuli 11 publikovaných aj nepublikovaných štúdií, pričom počet probandov dosiahol číslo 1465. V rámci tejto štúdie overovali predpoklad, že náhla konverzia sa bude vyskytovať skôr u ľudí s neistou vzťahovou väzbou (kompenzačná hypotéza) a postupná konverzia alebo stupňovité náboženské zmeny u ľudí s bezpečnou vzťahovou väzbou (socializačná korešpondenčná hypotéza). Výsledky skutočne ukázali, že osoby s neistou vzťahovou väzbou mali vo väčšej miere pravdepodobnosť náhlej konverzie ako osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou. Tieto výsledky boli identifikované tak v súvislosti s históriou pripútania s otcom, ako aj s históriou pripútania s matkou, pričom pre otca bol identifikovaný väčší efekt (OR koeficient pre otca 1,9 a pre matku 1,69). Aj autori však v diskusii pripúšťajú, že výsledky sú síce významné, ale malé (napr. osoby s neistou históriou vzťahovej väzby k matke mali pravdepodobnosť

náhlej konverzie 9,3 % a osoby s bezpečnou históriou vzťahovej väzby 5,7 %, u otca to bolo 8,5 % ku 4,8%). To naznačuje, že neistá vzťahová väzba je čiastočným prediktorom náhlej konverzie, v žiadnom prípade však nie natoľko silným, aby sa dalo uvažovať o jeho dominantnej funkcii. Podobne sa ukázalo, že v skupine s postupnými náboženskými zmenami je o niečo vyššia úroveň bezpečnej vzťahovej väzby k matke, výsledky však boli veľkosťou ešte menej presvedčivé a len marginálne signifikantné.

6.4 Štýly vzťahovej väzby a proces náboženskej konverzie

Na základe teoretických formulácií a výskumných zistení sa teda ukazuje, že štýly vzťahovej väzby môžu na proces náboženskej konverzie pôsobiť komplexnejšie než ako to pôvodne tvrdil Kirkpatrick, teda že neistý štýl vzťahovej väzby zvyšuje pravdepodobnosť náboženskej konverzie. Granqvistove reformulácie korešpondenčnej kompenzačnej hypotézy smerom k socializačnej vedú k predpokladu, že štýly vzťahovej väzby nemusia ovplyvňovať primárne výskyt náboženskej konverzie, ale najmä jej proces. V úvode tejto kapitoly bolo naznačené, že náboženská konverzia je pomerne zložitý a mnohoraký jav, pričom neexistuje jeden všeobecný prototyp konverzie, ale viacero typov (napr. náhla a postupná). Dá sa preto predpokladať, že konvertiti s odlišným štýlom vzťahovej väzby sa budú odlišovať práve v tom, ako ich konverzia prebiehala. Vzhľadom na predchádzajúce výskumy sa u ľudí s neistým štýlom vzťahovej väzby dá predpokladať skôr náhla a emocionálne búrlivá konverzia, pričom u ľudí s bezpečným štýlom skôr postupná a racionálna konverzia. Tento predpoklad znamená posun od zamerania sa na to, či sa u niektorých typov vzťahovej väzby vyskytne konverzia častejšie, smerom k tomu, akým spôsobom prebieha konverzia u osôb s jednotlivými typmi vzťahovej väzby.

Tieto predpoklady boli predmetom skúmania vo výskume uskutočnenom na Slovensku (Halama, Sabo, 2008). V rámci výskumu bolo skúmaných 65 osôb, ktoré sa samé definovali ako konvertiti. Všetci účastníci boli konvertiti do katolíckej cirkvi. 28 z nich bolo mužov a 37 žien. Ich vek varioval od 17 do 56 rokov s priemerom 28,2 roka. Z demografických údajov ohľadne konverzie sa dá uviesť, že priemerný čas od konverzie bol 8,37 roka, pričom tento čas sa pohyboval od niekoľkých mesiacov až po 27 rokov.

Účastníci boli požiadaní o vyplnenie série dotazníkov týkajúcich sa procesu náboženskej konverzie a ich vzťahovej väzby v detstve a v dospelosti. Na meranie procesu náboženskej konverzie bol použitý Dotazník procesu

náboženskej konverzie (Halama, nepublikované). Ten pozostáva z 50 položiek, ktoré sa týkajú rôznych aspektov náboženskej konverzie (toho, čo bolo pred náboženskou konverziou, prežívania počas konverzie, dôsledkov konverzie a pod.). Respondent vyjadruje súhlas s položkou na poskytnutej 4-bodovej škále Likertovho typu. Keďže dotazník nemá predom stanovenú štruktúru, jednotlivé dimenzie boli odvodené klusterovou analýzou.

Na meranie štýlov pripútania boli použité viaceré dotazníky, v štatistickej analýze boli použité dva, pričom jeden sa týkal vzťahovej väzby k rodičom a jeden vzťahovej väzby v dospelosti. História vzťahovej väzby (Hazan, 1990, in Granqvist, Kirkpatrick, 2004) meria vzťahovú väzbu voči rodičom, osobitne pre otca a matku) prostredníctvom krátkych odsekov z ktorých každý popisuje jednotlivé štýly vzťahovej väzby: bezpečná, vyhýbavá, úzkostná/ambivalentná, dezorganizovaná. Respondent je v prvom kroku požiadaný, aby vybral ten odsek, ktorý najlepšie popisuje jeho otca a matku, a následne každý z odsekov hodnotí na 7-bodovej škále vzhľadom na to, ako sa hodia na nich. Vzhľadom na korelačnú povahu dát v štúdiu, boli v analýze použité hodnotenia oboch rodičov na škále. Na meranie pripútania v dospelosti bol použitý Dotazník vzťahu (Relationship Questionnaire) (Bartholomew, Horowitz, 1991), ktorý meria spôsob vzťahovej väzby v súčasných vzťahoch. Takisto obsahuje 4 odseky opisujúce jednotlivé typy vzťahovej väzby, pričom respondent hodnotí každý z nich na 7-bodovej škále, vzhľadom na to, či platia práve pre neho. Uvedené štýly vzťahovej väzby korešpondujú s už spomínaným Bartholomewovej modelom a zahŕňajú bezpečný, zaoberajúci sa, zavrhujúci odmietavý a bojazlivý.

V prvom kroku analýzy bola realizovaná štrukturálna analýza Dotazníka procesu náboženskej konverzie. Pre tento účel bola použitá klusterová analýza položiek, ktoré identifikovala 13 klusterov položiek, týkajúcich sa rôznych procesuálnych aspektov. Tieto dimenzie aj s krátkym popisom sú uvedené v tabuľke 6.1.

V druhom kroku boli uvedené dimenzie korelované s hodnotením štýlov vzťahovej väzby. V tabuľke 6.2. sú uvedené korelácie dimenzií procesu konverzie so štýlmi vzťahovej väzby voči otcovi a matke a v tabuľke 6.3. korelácie týchto dimenzií so štýlmi vzťahovej väzby v dospelých vzťahoch. V oboch tabuľkách sú zvýraznené korelácie s veľkosťou nad 0,2, čo je hranica, za ktorú sa dá korelácia považovať za nízku, no vecne významnú.

Čo sa týka vzťahu dimenzií procesu konverzie a vzťahovej väzby voči rodičom, viac významných korelácií sa ukázalo u otca. Okrem očakávaných korelácií s pozitívnym a negatívnym rodinným prostredím koreloval bezpečný typ vzťahovej väzby voči otcovi pozitívne s pokojným procesom konverzie a negatívne s prítomnosťou krízy pred konverziou. Z neistých

štýlov vzťahovej väzby najviac korelácií vykazoval dezorganizovaný štýl, ktorý negatívne koreloval s pokojným procesom, s postupnou konverziou a pozitívne, hoci štatisticky nesignifikantne, s krízou pred konverziou. Aj u vzťahovej väzbe k matke mal najviac korelácií dezorganizovaný štýl: negatívne s pokojným procesom, a pozitívne s postupnou konverziou.

Tabuľka 6.1. Dimenzie Dotazníka procesu náboženskej konverzie

Dimenzia	Popis dimenzie
Pozitívne prežívanie	pozitívne pocity počas konverzie
Sociálny vplyv	vplyv iných ľudí na konverziu
Pokojný proces	konverzia ako pokojný proces s viac kognitívnym základom
Pozitívne zmeny	konverzia ako transformácia smerom k lepšiemu fungovaniu
Obnovenie viery	prítomnosť formálnej viery pred konverziou a vyznanie Ježiša za spasiteľa počas konverzie
Postupná vs. náhla konverzia	časový aspekt konverzie
Pozitívny vplyv rodiny	pozitívny vplyv rodiny na konverziu zahrňujúci tak náboženské ako aj emocionálne aspekty
Mystické zážitky	prítomnosť určitých mystických zážitkov a udalostí počas konverzie
Negatívne rodinné prostredie	konverzia ako náhrada za negatívne rodinné prostredie
Proces hľadania zmyslu	prežívanie nedostatku zmyslu života a jeho hľadanie pred konverziou
Boje a pochybnosti	prežívanie bojov, napätia a strachu z nových požiadaviek počas konverzie
Kríza pred konverziou	prítomnosť krízy alebo negatívneho zážitku v čase pred konverziou
Hľadanie	racionálne hľadanie vedomostí o náboženstve a nového svetonázoru

Tabuľka 6.2. Korelácie dimenzií náboženskej konverzie so štýlmi vzťahovej väzby k rodičom

Dimenzie konverzie	História vzťahu							
	Matka				Otec			
	bezpečný	odmietavý	úzkostný ambivalentný	dezorgani-zovaný	bezpečný	odmietavý	úzkostný ambivalentný	dezorgani-zovaný
Positívne prežívanie	0.074	0.007	-0.155	-0.181	0.050	0.202	0.111	0.005
Sociálny vplyv	0.129	0.050	-0.273*	-0.156	-0.069	0.115	-0.011	-0.081
Pokojný proces	0.009	0.091	-0.149	-0.258*	0.346**	0.116	-0.051	-0.266*
Positívne zmeny	-0.049	0.221	0.165	0.067	-0.210	0.183	0.231	0.092
Obnovenie viery	-0.063	0.015	0.043	0.212	-0.078	0.150	0.239	0.076
Postupná vs. náhla konverzia	0.115	0.100	0.145	0.266*	0.224	0.002	-0.102	-0.313**
Positívny vplyv rodiny	0.151	-0.116	0.143	0.034	0.474**	-0.021	-0.111	-0.405**
Mystické zážitky	-0.023	0.048	-0.095	-0.030	-0.182	0.194	0.179	0.192
Negatívne rodinné prostredie	-0.263*	0.389**	0.292*	0.321**	-0.436**	0.351**	0.314**	0.289*
Proces hľadania zmyslu	-0.146	0.184	0.200	-0.013	-0.151	0.088	0.042	0.165
Boje a pochybnosti	-0.178	0.001	0.179	0.019	-0.231	0.097	0.139	-0.040
Kríza pred konverziou	0.015	0.126	0.230	0.070	-0.257*	0.089	0.124	0.231
Hľadanie	-0.083	-0.012	0.166	0.002	-0.133	0.018	-0.012	0.065

Čo sa týka súčasnej vzťahovej väzby, bezpečný štýl koreloval pozitívne iba so sociálnym vplyvom a pozitívnymi zmenami (tab. 6.3). Neisté štýly vykazali tiež menej korelácií: bojzlivý s pozitívnym prežívaním a mystickými zážitkami (pozitívne) a s bojom a pochybnosťami (negatívne), zaoberajúci sa so sociálnym vplyvom (negatívne) a bojom a pochybnosťami (pozitívne), a zavrhujúci odmietavý s postupnou konverziou (pozitívne).

Tabuľka 6.3. Korelácie dimenzií náboženskej konverzie so štýlmi vzťahovej väzby v dospelých vzťahoch

Dimenzie konverzie	Dotazník vzťahu			
	bezpečný	bojzlivý	zaoberajúci sa	zavrhujúci odmietavý
Pozitívne prežívanie	-0.001	0.291*	0.134	-0.161
Sociálny vplyv	0.232	0.068	-0.245	-0.028
Pokojný proces	0.103	0.096	-0.087	-0.058
Pozitívne zmeny	0.223	-0.111	0.057	-0.018
Obnovenie viery	0.019	0.008	--0.169	0.098
Postupná vs. náhla konverzia	-0.185	-0.113	-0.109	0.307*
Pozitívny vplyv rodny	0.054	0.036	-0.183	0.079
Mystické zážitky	-0.015	0.246	0.169	-0.049
Negatívne rodinné prostredie	-0.054	0.082	0.146	0.111
Proces hľadania zmyslu	0.021	-0.001	0.169	-0.073
Boje a pochybnosti	-0.064	-0.266*	0.201	0.021
Kríza pred konverziou	0.039	-0.082	0.070	-0.001
Hľadanie	-0.009	0.035	-0.021	0.029

Ak sa na uvedené vzťahy pozrieme v globále, predpoklad o tom, že štýly vzťahovej väzby súvisia s procesom náboženskej konverzie, sa potvrdil. Dá sa tiež povedať, že rodičovský štýl vzťahovej väzby je v procese nábožen-

skej konverzie významnejším faktorom než vzťahová väzba v dospelých vzťahoch, čo je naznačené počtom a veľkosťou jednotlivých korelácií. Ak zoberieme do úvahy vzťahovú väzbu k rodičom, o niečo viac korelácií a aj s väčšou hodnotou možno nájsť u vzťahovej väzby k otcovi než k matke, čo potvrdzuje horeuvedené výsledky viacerých výskumov (napr. Ullmanová, 1982, 1989). Dá sa teda povedať, že osoby s neistou vzťahovou väzbou vnímajú svoju konverziu vo väčšej miere ako emočne intenzívny, menej pokojný proces sprevádzaný intenzívnymi zážitkami aj mystického charakteru, ktorému vo väčšej miere predchádza kríza. Naopak osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou vidia svoju konverziu vo väčšej miere ako pokojný proces, v menšej miere ako dôsledok krízy, a viac sprevádzaný sociálnym vplyvom. Ohľadne postupnej či náhlejšej konverzie sa nepreukázali jednoznačné výsledky.

Možno teda uzatvoriť, že kompenzačná a socializačná hypotéza sa dajú aplikovať nielen na to, či sa náboženská konverzia uskutoční alebo nie, ale aj na samotný proces náboženskej konverzie. Aj ľudia s bezpečnou vzťahovou väzbou môžu prežiť náboženskú konverziu, tá však bude mať pravdepodobnejšie menej emocionálny a viac sociálny priebeh. Na záver tejto kapitoly však treba opätovne spomenúť veľkosť zistených vzťahov, ktorá už bola spomínaná v súvislosti s metaanalýzou Granqvista a Kirkpatricka (2004). Uvedené vzťahy boli skôr nízke, niektoré dokonca len marginálne štatisticky významné. Aj preto sa dá povedať, že štýl vzťahovej väzby môže byť istým faktorom v procese náboženskej konverzie, na druhej strane nejde o silný a dominantný faktor. Skôr sa zdá, že náboženská konverzia je komplexný a pomerne zložitý proces, ktorý po psychologickej stránke ovplyvňuje mnoho navzájom interagujúcich faktorov.

Literatúra

- Adamovová, L. (2004) Diskriminačné tendencie – Vplyv náboženského fundamentalizmu a autoritárstva. In: Ruisel, I., Lupták, D., Falat, M (Eds.) *Sociálne procesy a osobnosť 2004, 22.-24. september 2004, Stará Lesná, Slovensko*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV (CD-ROM).
- Adamovová, L., Hatoková, M. (2005) Koncept Boha u náboženských fundamentalistov. In: Sarmány Schuller, I., Bratská, M. (Eds.) *Psychológia pre život alebo ako je potrebná metanoia. Zborník zo psychologických dní 2005*. Bratislava: Stimul, 284-291.
- Alexander, R. P., Feeney, J. A., Hohaus, L., Noller, P. (2001) Attachment style and coping resources as predictors of coping strategies in the transition to parenthood. *Personal Relationships*, 8, 137-152.
- Allen, J. P., Land, D. (1999) Attachment in adolescence. In: J. Cassidy, P. Shaver (Eds.) *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* New York: Guilford Press, 319–335.
- Altemeyer, B., Hunsberger, B. (1992) Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 2, 113-133.
- Altemeyer, B., Hunsberger, B. (2004) A revised Religious Fundamentalism Scale: The short and sweet of it. *International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 47–54.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. (1978) *Patterns of attachment*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ano, G.G., Vasconcelles, E.B. (2005) Religious coping and psychological adjustment to stress: A metaanalysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61, 4, 461-480.
- Argyle, M., Beit-Hallahmi, B. (1975) *The social psychology of religion*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Arrindell, W. A., Sanavio, E., Aguilar, G., Sica, C., Hatzichristou, C., Eisemann, M., Recinos, L. A., Gaszner, P., Peter, M., Battagliese, G., Kallai, J., Van der Ende, J. (1999) The development of a short form of the EMBU: its appraisal with students in Greece, Guatemala, Hungary, and Italy. *Personality and Individual Differences*, 27, 613–628.
- Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991) Attachment style among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bartholomew, K., Shaver, P.R. (1998) Methods of assessing adult attachment. Do They Converge? In: Simpson, J.A., Rholes, W.S. (Eds.) *Attachment theory and close relationships*. New York, Guilford Press, 25-45.
- Beck, R., McDonald, A. (2004) Attachment to God: The attachment to God inventory, tests of working model correspondence, and an exploration of faith group difference. *Journal of Psychology and Theology*, 32, 2, 92-103.

- Benson, P.L., Spilka, B. (1973) God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12, 279-310.
- Bowlby, J. (1969/1997) *Attachment and loss. Vol. 1 Attachment*. London: Pimlico.
- Bowlby, J. (1973/1991) *Attachment and loss. Vol 2 Separation*. London: Penguin.
- Brennan, K.A., Clark, C.L., Shaver, P.R. (1998) Self-report measurement of adult attachment. An integrative overview. In: Simpson, J.A., Rholes, W.S. (Eds.) *Attachment theory and close relationships*. New York, Guilford Press, 46-76.
- Brennan, K. A., Morris, K. A. (1997) Attachment styles, self-esteem, and patterns of seeking feedback from romantic partners. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 23–31.
- Bretherton, I., Munholland, K.A. (2008) Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 102-121.
- Buchbinder, J.T., Bilu, Y., Witztum, E. (1997) Ethnic background and antecedent of religious conversion among Israeli Jewish outpatients. *Psychological Reports*, 81, 1187-1202.
- Buxant, C., Saroglou, V., Casalfiore, S., L. Christians (2007) Cognitive and emotional characteristics of New Religious Movement members: New questions and data on the mental health issues. *Mental Health, Religion, & Culture*, 10, 219-238.
- Cassidy, J. (2008) The nature of the child's ties. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 3-23.
- Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds) (2008) *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications, 2nd Ed.* New York: Guilford Press.
- Cobb, R., Davila, J., Bradbury, T. (2001) Attachment security and marital satisfaction: The role of positive perceptions and social support. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1131-1143
- Cohen, M. (2002) Convergence: Maturation and integration in the course of a religious conversion. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*. 30, 383-400.
- Crittenden, P. M. (1992) Quality of attachment in the preschool years. *Development and Psychopathology*, 4, 209-241.
- Crowell, J. A., Fraley, R. C., Shaver, P. R. (1999) Measures of individual differences in adolescent and adult attachment. In: J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford, 434-465.
- Davila, J., Cobb, R. J. (2004) Predictors of changes in attachment security during adulthood. In: W. S. Rholes, J. A. Simpson (Eds.), *Adult attachment: Theory, research, and clinical implications*. New York: Guilford Press, 133–156.
- Eibl-Eibesfeldt, I. (1989) *Human ethology*. New York: Aldine de Gruyter.

- Feeney, J. A. (1994) Attachment style, communication patterns, and satisfaction across the life cycle of marriage. *Personal Relationships*, 1, 333–348.
- Feeney, J. A. (1999a) Adult attachment, emotional control, and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 6, 169-185.
- Feeney, J. A. (1999b) Adult romantic attachment and couple relationships. In: J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 355-377.
- Feeney, J. A., Noller, P. (1996) *Adult attachment*. Beverly Hills: Sage
- Feeney, J. A., Noller, P., Hanrahan, M. (1994) Assessing adult attachment. In M. B. Sperling, W. H. Berman (Eds.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* New York: Guilford Press, 128-152.
- Fraley, R. C., Waller, N. G., Brennan, K. A. (2000) An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 350–365.
- Freud, S. (1939/1995) *Možnosť a monoterizmus*. Bratislava: Danubiapress.
- George, C., Solomon, J. (2008) The caregiving system: A behavioral systems approach to parenting. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications* (2nd Ed.). New York: Guilford, 833-856.
- Granqvist, P. (1998) Religiousness and perceived childhood attachment: On the question of compensation or correspondence. *Journal for Scientific Study of Religion*, 37, 350-367.
- Granqvist, P. (2003) Attachment theory and religious conversions: A review and a resolution of the classic and contemporary paradigm chase. *Review of Religious Research*, 45, 172-187.
- Granqvist, P. (2006) On the relation between secular and divine relationships: An emerging attachment perspective and a critique of the depth approaches. *International Journal for the Psychology of Religion*, 16, 1-18.
- Granqvist, P., Hagekull, B. (1999) Religiousness and perceived childhood attachment: Profiling socialized correspondence and emotional compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38, 254-273.
- Granqvist, P., Kirkpatrick, L.A. (2004) Religious conversion and perceived childhood attachment: A meta-analysis. *International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 223-250.
- Halama, P. (nepublikované). Dotazník procesu náboženskej konverzie. Nepublikovaný manuál.
- Halama, P. (2005) Psychologické aspekty náboženskej konverzie. *Československá psychologie*, 49, 1, 34-52

Halama P., Adamovová, L., Hatoková, M., Stríženec, M. (2006) *Religiozita, spiritualita a osobnosť. Vybrané kapitoly z psychológie náboženstva*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Halama, P., Halamová, J. (2005) Process of religious conversion in the Catholic charismatic movement. *Archive for the Psychology of Religion*, 26, 69-91.

Halama, P., Sabo, M. (2007) Konvergujú navzájom rôzne nástroje na meranie štýlov pripútania? In: I. Sarmány Schuller (Ed.) *Metanoia – harmónia človeka. Zborník z 25. Psychologických dní. Stimul*, Bratislava, 379-383.

Halama, P., Sabo, M. (2008) Attachment and Religious Conversion: Does Attachment Style Shape the Process of Becoming Religious? Poster presented at the 14th European Conference on Psychology of Personality, Tartu, Estonia, July 16th – 20th, 2008.

Hašto, J. (2005) *V zřetelové vřzba. Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín. Vydavateľstvo F.

Hatoková, M. (2005) Cognitive orientation to spirituality and the concept of personal God. *Studia Psychologica*, 47, 3, 247-259.

Hatoková, M. (2006) Koncept osobného Boha. *Viera a život*, 16, 1, 48-64.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1987) Romantic love conceptualized as an attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–524.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1990) Love and work: An attachment theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 270-280

Henricson-Cullberg, M. (1984) God as a holding function - a religious conversion. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 7, 2, 184-194.

Hesse, E. (1999) The adult attachment interview: Historical and current perspectives. In: J. Cassidy, P. Shaver, (Eds.) *Handbook of attachment*. New York: Guilford Press, 395–433.

Hood, R.W., Jr., Spilka, B., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (1996) *The psychology of religion: An empirical approach (2nd ed.)*. New York: Guilford.

Hughes, J.W., Tomlinson, A., Blumenthal, J.A., Davidson, J., Sketch, M.H., Watkins, L.L. (2004) Social Support and Religiosity as Coping Strategies for Anxiety in Hospitalized Cardiac Patients. *Annals of Behavioral Medicine*, 28, 3, 179-185.

Hunt, M. (2000) *Dějiny psychologie*. Praha: Portál.

James, W. (1930) *Druhý náboženské zkušenosti*. Praha: Melantrich,

Ján z Kríža (1959/1995) *Temná noc*. Praha: Karmelitánské nakladatelství.

Juhásová, M. (2004) Osobný koncept Boha v súvislostiach trojdimenzionálneho modelu osobnosti D. G. Bennera a L. Košča. In: Halama, P., Klčovánská, E., Mráz, M. (Eds) *Logoterapia - Človek pri hľadani seba samého - logoteoretický prístup. Zborník z konferencie. Trnava, 9. jún 2004*. Trnava: Katedra psychológie FF Trnavskej univerzity v Trnave, 33-41.

- Kirkpatrick, L. A. (1992) An attachment-theoretical approach to the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 3-28.
- Kirkpatrick, L.A. (1997) A longitudinal study of changes in religious belief and behaviour as a function of individual differences in adult attachment style. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 207-217.
- Kirkpatrick, L.A. (1998) God as a substitute attachment figure: A longitudinal study of adult attachment style and religious change in college students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 9, 961-973.
- Kirkpatrick, L. A. (1999) Attachment and religious representations and behavior. In: J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* New York: Guilford, 803-822.
- Kirkpatrick, L.A. (2005) *Attachment, evolution and the psychology of religion*. New York: Guilford Press.
- Kirkpatrick, L.A., Shaver, P.R. (1990) Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 315-334.
- Kirkpatrick, L.A., Shaver, P.R. (1992) An attachment theoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 18, 266-275.
- Kobak, R., Madsen, S. (2008) Disruptions in attachments bonds: Implications for theory, research, and clinical intervention. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 23-48.
- Kuczkowski, S. (1998) *Psychologia religii*. Kraków: WAM
- Kulísek, P. (2000) Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*. 44, 5, 404-423.
- Kunová, J. (2003). Možnosti skúmania konceptu Boha: história a súčasnosť. In Halama, P., Klčovanská, E., Mráz, M. (Eds.) *Univerzita – miesto vedeckého, pedagogického i ľudského rastu. Zborník príspevkov*. Trnava: FH TU, 72 - 78.
- Kunová, J. (2004). Význam obrazov v živote človeka. In Halama, P., Klčovanská, E., Mráz, M. (Eds.) *Logoterapia. Človek pri hľadani seba samého – logoteoretický prístup*. Trnava: FF TU, 84-89.
- Lewis, C.A., Adamovová, L., Cruise, S.M. (v tlači) Religion and happiness among Slovak university students. In: Makinen, A., Hájek, P. (Eds.) *Psychology of happiness*. New York: Nova Science.
- Magai, C. (2008) Attachment in middle and later life. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd ed.)*. New York: Guilford, 532-551.

- Main, M, Cassidy, J. (1988) Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology*, 24, 415-426.
- Main, M., Morgan, H. (1996) Disorganization and disorientation in infant strange situation behavior: Phenotypic resemblance to dissociative states. In: L.K. Michelson, W.J. Ray (Eds.) *Handbook of dissociation: Theoretical, empirical, and clinical perspectives*. New York: Plenum Press.
- Marvin, R.S., Britner, P.A. (2008) Normative Development. The ontogeny of Attachment. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 269-294.
- Meadow, M.J., Kahoe, R.D. (1984) *Psychology of religion*. New York: Harper & Row Publishers
- Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2007) *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York: Guilford Press.
- Mikulincer, M., Florian, V., Weller, A. (1993) Attachment styles, coping strategies, and posttraumatic psychological distress: The impact of the Gulf War in Israel. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 817-826.
- Murken S., Namini S. (2007) Childhood familial experiences as antecedents of adult membership in new religious movements. A literature review. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 10, 4, 17-37.
- Namini S., Murken S. (2008) Familial Antecedents and the choice of new religious movement. Which person in which religious group. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 11, 3, 83-103.
- Owens, G., Crowell, J., Pan, H., Treboux, D., O'Connor, E., & Waters, E. (1995). The prototype hypothesis and the origins of attachment working models: Adult relationships with parents and romantic partners. In: E. Waters, B. Vaughn, G. Posada, K. Kondo-Ikemura (Eds.) *Caregiving, cultural and cognitive perspectives on secure base behavior and working models: new growing points of attachment theory and research*. Chicago: University of Chicago Press, 216-233.
- Paloutzian R.F., Richardson, J.T., Rambo, L.R. (1999) Religious conversion and personality change. *Journal of Personality*, 67, 6, 1047-1080.
- Pargament, K.I. (1997) *The psychology of religion and coping*. New York: The Guilford Press
- Pargament, K.I., Ano, G.G., Wachholtz, A.M. (2005) The religious dimension of coping. In: Paloutzian, R.F., Park, C.L. (Eds.) *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: Guilford Press, 479-495.
- Pargament, K.I., Smith, B.W., Koenig, H.G., Perez L. (1998) Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 4, 710-724.

- Perris, C., Jacobsson, L., Lindstrom, H., von Knorring, L., Perris, H. (1980) Development of a new inventory for assessing memories of parental rearing behaviour. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 61, 265-274.
- Petersen, K. (1993) *Personliche Gottesvorstellungen*. Ammersbek bei Hamburg: Verlag an der Lottbek.
- Pietromonaco, P. R., Greenwood, D., Feldman Barrett, L. (2004) Conflict in adult close relationships: An attachment perspective. In: W. S. Rholes & J. A. Simpson (Eds.), *Adult attachment: New directions and emerging issues* New York: Guilford Press, 267–299.
- Plháková, A. (2006) *Dějiny psychologie*. Praha: Grada.
- Rambo, L.R. (1993) *Understanding religious conversion*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Rizzuto, A.M. (1979) *The birth of the living God: A psychoanalytical study*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roháček, J. (1951) *Svätá biblia. Revidované vydanie prekladu z pôvodných jazykov*. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť.
- Roisman, G. I., Holland, A., Fortuna, K., Fraley, R. C., Clausell, E., Clarke, A. (2007) The Adult Attachment Interview and self-reports of attachment style: An empirical rapprochement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 678–697.
- Rokeach, M. (1960) *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Rowatt, W.C., Kirkpatrick, L.A. (2002) Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 4, 637-651.
- Saroglou, V. (2002) Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15-25.
- Scroggs, J.R., Douglas, W.G.T. (1967) Issues in the psychology of religious conversion. *Journal of Religion and Mental Health*, 6, 204-216.
- Shaver, P.R., Cassidy, J. (Eds.) (1992) *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford.
- Sibley, C. G., Fischer, R., Liu, J. H. (2005) Reliability and validity of the revised experiences in close relationships (ECR-R) selfreport measure of adult romantic attachment. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 31, 1524–1536.
- Simpson, J. (1990) The influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 971-980.
- Simpson, J., Belsky, J. (2008) Attachment theory within a modern evolutionary framework. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 131-157.
- Simpson, J. A., Rholes, W. S. (1998) Attachment in adulthood. In: J. A. Simpson, W. S. Rholes (Eds.) *Attachment theory and close relationships* New York: Guilford, 3-21.

- Shaver, P. R., Belsky, J., Brennan, K. A. (2000) The Adult Attachment Interview and self-reports of romantic attachment: Associations across domains and methods. *Personal Relationships*, 7, 25-43.
- Shmueli-Goetz, Y., Target, M., Fonagy, P., Datta, A. (2008) The Child Attachment Interview: a psychometric study of reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology*, 44, 939-56.
- Smyke, A. T., Zeanah, C. H. (1999) Disturbances of attachment interview. Unpublished manuscript. Dostupné na: http://download.lww.com/wolterskluwer_vitalstream_com/PermaLink/CHI/A/00004583-920020800-00014.doc
- Solomon, J., George, C. (1999) The measurement of attachment security in infancy and childhood. In J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.) *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford, 287-318.
- Spilka, B., Hood, R.W., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (2003) *The psychology of religion: An empirical approach*. New York, Guilford Press.
- Starbuck, E.D. (1901/1899) *The psychology of religion*. London: Walter Scott.
- Szmyd, J. (1998) Konwersje (nawrócenia) religijne In: Szewczuk, W. (Ed.): *Encyklopedia psychologi* Warszawa: Fundacja innowacja, 162-166.
- Ullman, C. (1982) Cognitive and emotional antecedents of religious conversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 1, 183-192.
- Ullman, C. (1989) *The transformed self. The psychology of religious conversion*. New York. Plenum Press.
- Van Ijzendoorn, M. H. (1995) Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment. A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387-403.
- Verny T., Kelly, J. (1993) *Tajomný život dieťaťa pred narodením*. Bratislava: SPN.
- Weinfeld, N.S., Sroufe, L.A., Egeland, B., Carlson, E. (2008) Individual differences in infant-caregiver attachment: Conceptual and empirical aspects of security. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment. Theory, research, and Clinical Applications (2nd Ed.)*. New York: Guilford, 78-101.
- Wulff, D.M. (1999) *Psychologia religii. Klasyczna i współczesna*. Warszawa, Wydawnictwo szkolne i pedagogiczne.